

СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

**СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ:
30 РОКІВ В АВАНГАРДІ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

**у двох томах
Том 2**

Київ – 2020

**7. ТРЕТІЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ:
«СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ»**

(16 вересня 2010 р., м. Київ)

7.1. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні» *(схвалені третім Пленумом Правління Спілки економістів України 16 вересня 2010 р.)*

Економічне зростання України потребує якісного підвищення конкурентоспроможності національного фінансового ринку та створення сприятливих умов для здійснення інвестицій як вітчизняними, так і іноземними інвесторами в економіку країни через механізми фондового ринку. Саме фондовий ринок України, як важливий елемент фінансового ринку та національної економіки, має забезпечувати створення умов для акумуляції та ефективного інвестування фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками розвитку економіки країни.

Фондовий ринок у розвинутих країнах – це потужний фактор прискорення науково-технічного прогресу, удосконалення структури економіки за рахунок сучасних передових галузей чи виробництв, які оперативно реалізують досягнення науки, техніки і технології. На жаль, у нас він нерозвинутий, охоплює лише близько 5% фактичних оборотів з цінними паперами. Тому, майже всі операції з цінними паперами здійснюються на неорганізованому ринку, що не забезпечує дотримання встановлених законом і правилами процедур, створює можливості для нелегального виведення за кордон валюти (або у формі платежів на офшорні рахунки за продаж цінних паперів, або у формі фізичного передавання за кордон акцій компаній за штучно заниженими цінами). Про обсяги виведення капіталу з України свідчить, наприклад, зростання у 2007 р. вартості вивезених цінних паперів у 20 разів

– з 300 млн до 6 млрд дол., – що відбулося за рахунок переоцінки акцій українських підприємств при розміщенні їх на іноземних фондових біржах. Усе це суперечить економічним інтересам України. До того ж наш фондовий ринок не виконує функції переливання капіталів, створення умов для прискорення науково-технічного прогресу та вдосконалення на цій основі виробництва.

Причини такого становища – недостатня регулююча роль держави, яка мала б не лише виробити загальні правила з урахуванням досвіду Європи, але й проявити вимогливість до суб'єктів фондового ринку, створити єдиний державний реєстр корпоративних прав, стимулювати концентрацію торгівлі на біржовому ринку. За цих умов кожний суб'єкт ринку діяв би у межах правил і, дбаючи про власні інтереси, змушений був би турбуватись також про суспільний інтерес.

Недорозвинутість нашого фондового ринку – це і наслідок загального багаторічного політичного хаосу у законодавчій і виконавчій владі та відсутність всі 19 років нашої незалежності будь-якої стратегії розвитку держави в цілому. Про це постійно говорять і пишуть вітчизняні вчені-економісти, вносять пропозиції, але влада, на жаль, їх не чує.

Відсутній з боку держави і професійний контроль за фондовим ринком. Робота ДКЦПФР має бути зорієнтована не на гасіння пожежі, а на системний розвиток ринку і створення чітких правил ведення публічного бізнесу, потрібна довготермінова концепція розвитку ринку цінних паперів. Загалом, необхідна ефективна професійна діяльність регулятора, яка б включала активний моніторинг ринку, справедливий захист прав міноритарних акціонерів. Комісію не повинні бачити як учасника корпоративних війн. Перш за все, комісія має ініціювати удосконалення законодавства. Так, недосконала нормативна база стримує зростання корпоративного інвестування та іноземних інвестицій. Немає законодавства про іпотечні та інвестиційні банки, що не дозволяє побудувати змішану модель фондового ринку (присутність на ринку корпоративних цінних паперів як банків,

так і спеціалізованих інвестиційних інститутів), яка успішно реалізована в розвинених країнах Заходу.

За висновками провідних економістів України, забезпечення ефективного функціонування фондового ринку є однією з передумов для сталого економічного розвитку України. Варто зазначити, що нині необхідність розв'язання сучасних проблем функціонування (фондового ринку невіддільне від заходів щодо після кризового відновлення української економіки.

До зовнішніх факторів, що обумовлюють необхідність здійснення структурної перебудови національної економіки та визначають її основні напрями, належать процеси глобалізації фінансових ринків та загострення конкурентної боротьби за інвестиційні ресурси на міжнародних ринках капіталу.

Основною метою формування ліквідного, надійного та прозорого фондового ринку, як вважають учасники Пленуму і конференції, є забезпечення реалізації національних інтересів України та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

На жаль, фактом є те, що протягом кількох останніх кризових років відбулось зменшення обсягів фондового ринку, що обумовлено:

- низькою ліквідністю вітчизняних цінних паперів;
- незначною часткою біржового, порівняно з позабіржовим, сегменту ринку;
- обмеженою кількістю інвестиційно привабливих фінансових інструментів;
- розпорошеністю та фрагментарністю біржової та депозитарної інфраструктури;
- недостатнім законодавчим регулюванням базових аспектів функціонування ринку (ціноутворення, ринкової стабільності, оподаткування, прозорості).

Сьогодні політики, урядовці переконують громадян, що Україні вкрай потрібні інвестиції. Вони дійсно потрібні. Беручи їх у МВФ Уряд приносить у жертву соціальний захист населення, реалізуючи непопулярні (згубні) рекомендації

щодо своїх громадян. Це непрофесійно. Інвестиції значно простіше, без втрати незалежності внутрішньої і зовнішньої політики, можна і потрібно отримувати через фондовий ринок. В усіх розвинених країнах фондовий ринок – найбільш оптимальний спосіб залучення капіталів. Але для цього необхідно створити ефективний фондовий ринок. Слід пам'ятати, що гроші «потечуть» туди, де є ліквідність і обсяги торгів, що власне, вже і відбувається.

Вже найближчим часом, вважають вітчизняні вчені, нам необхідно істотно збільшити обсяг біржових операцій. Адже зараз обсяг щоденних торгів акціями на біржах України складає кілька десятків мільйонів гривень (в розрахунку на одного жителя – це біля однієї гривні в день), що не є нормальним. Для порівняння: в Європі цей показник вище в 1000 разів, в Росії – в десятки разів. Нам необхідно добитись збільшення нинішніх обсягів біржових торгів мінімум у сто разів.

Для цього ринку потрібна відкритість і прозорість діяльності підприємства, в розвиток якого вкладаються інвестиції. Потрібна розвинена розрахунково-депозитарна система обліку прав власності на цінні папери. Тобто, потрібний єдиний, працюючий за чіткими правилами, центральний депозитарій з ефективним механізмом клірингу та можливістю використання іноземними інвесторами рахунків номінального утримувача.

Насамкінець, ринку потрібна культура спілкування між великим і дрібним акціонером. Часто менеджмент сприймає дрібних акціонерів як прикру перешкоду. Доки існує така практика не варто чекати притоку грошей. Між тим, на руках у населення зараз, за оцінками фахівців, знаходиться понад 40 млрд доларів, тобто більше, ніж Україна запозичила прямих іноземних інвестицій за всі роки незалежності. За умови більш високої корпоративної культури та підвищення прозорості фондового ринку у населення з'явиться довіра, і ці гроші через інвестиційні та пенсійні фонди прийдуть на ринок.

Як показує аналіз, фондовий ринок України за останні рік-півтора почав стрімко змінюватися. Фінансова криза значною мірою стала детонатором цих змін, вона показала, що залиша-

тися в старих нормативних та інструментальних рамках і уявленнях неможливо: інакше український ринок на довгі роки залишиться провінційним, недорозвинутим і неліквідним.

Економічна громадськість України переконана, що ефективні зміни державної політики щодо розвитку фінансових ринків і економіки держави в цілому можливі лише при наявності сильної політичної волі глави держави. Основною перешкодою реалізації такої волі буде корумпованість виконавчої і судової влади.

Керуючись програмою економічних реформ в Україні, яка ініційована Президентом України, прагнучи максимально сприяти безумовному виконанню всіх її положень, з метою радикального підвищення ефективності функціонування вітчизняного фондового ринку, створення умов для його капіталізації, забезпечення ліквідності, прозорості правил і процедури дій його учасників, учасники III-го Пленуму Правління СЕУ та Міжнародної науково-практичної конференції висловлюють наступні **рекомендації**.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку необхідно:

1. Невідкладно розробити та затвердити в установленому порядку **Стратегію розвитку фондового ринку в Україні** на період до 2020 року. Цей довгостроковий прогноз має передбачити:

- модернізацію біржової системи з метою підвищення довіри з боку емітентів та інвесторів;
- створення єдиного центрального депозитарію;
- розвиток корпоративного управління;
- забезпечення цілісного, прозорого та надійного порядку реєстрації прав на цінні папери та виконання угод із ними;
- підвищення ефективності державного регулювання та вдосконалення діяльності саморегулювних організацій;
- розвиток інфраструктури фондового ринку;
- впровадження системи пруденційного нагляду на ринку цінних паперів;
- розвиток інститутів спільного інвестування;

- впровадження нових фінансових інструментів та створення ефективної системи захисту прав та інтересів інвесторів;

- підвищення якості послуг професійних учасників ринку цінних паперів, зокрема щодо розкриття інформації;

- підготовку фахівців з питань фондового ринку і корпоративного управління.

Модернізація біржової системи торгівлі фінансовими інструментами має базуватися на її централізації з метою забезпечення стандартних критеріїв лістингу, формування справедливих ринкових цін та централізації інформаційного простору щодо показників активності та індикаторів біржового ринку. З цією метою учасники III-го Пленуму Правління СЕУ та Міжнародної науково-практичної конференції пропонують забезпечити централізацію вітчизняного біржового ринку на базі Української фондової біржі – першого створеного в Україні регульованого ринку. Для цього пропонується **надати Українській фондовій біржі статус національної**.

2. Потребує радикального удосконалення чинне законодавство щодо функціонування ринку цінних паперів та наближення його до законодавства країн ЄС. Нині вітчизняне законодавство консервує тінізацію, монополізм, незахищеність власників і блокує залучення підприємств, інвесторів, фізичних осіб до використання механізмів фондового ринку. Перш за все, необхідно прийняти нові чи оновлені редакції та внести зміни до наступних законів:

Про корпоративне управління (необхідно новий закон);

Про цінні папери та фондовий ринок;

Про акціонерні товариства;

Про перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та звітності;

Про оподаткування прибутку підприємства (для заохочення інвесторів до роботи на біржовому ринку);

Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом;

Про систему депозитарного обліку цінних паперів;

Про похідні цінні папери;
Про державні унітарні підприємства;
Про ломбард і ломбардну діяльність;
Про нагляд за фінансовими установами;
Про запобігання фіктивному банкрутству та ін.

В них передбачити впровадження принципів економіки знань, демонополізацію і детінізацію фінансово-економічної діяльності, гарантований захист прав власності, відповідальність за відмову в наданні інформації або за неправомірне використання інсайдерської інформації.

Необхідно також реформувати валютне законодавство, що дозволяло б здійснювати розрахунки з іноземними інвесторами, а також розрахунки з цінними паперами іноземних емітентів. Слід також врегулювати податкове законодавство, зокрема питання оподаткування фізичних осіб в частині доходів, отриманих від операцій з цінними паперами.

3. Забезпечити виважений державний протекціонізм до національних інститутів інфраструктури фондового ринку України при одночасному спрощенні процедури входження на наш ринок іноземного інвестора.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняного фондового ринку і цивілізована інтеграція до міжнародних ринків капіталу повинні стати, в умовах глобалізації фінансових ринків, пріоритетами державної політики на фондовому та фінансовому ринках України.

Існуюча правова система України не дозволила і не дозволяє державним регуляторам реалізовувати нормотворчі завдання і вживати санкції проти порушників законодавства на фондовому ринку. Це стосується, в першу чергу, фіктивних угод та тіньових схем виведення фінансових ресурсів за межі країни.

Тіньовий ринок фактично блокує діяльність державних регуляторів, в першу чергу ДКЦПФР. Як наслідок, вони позбавлені можливості захищати національні інтереси України в фінансовій сфері. Суттєвим негативним чинником є повна залежність ДКЦПФР від виконавчої влади, що, як правило, виключено в розвинутих країнах світу.

4. Підвищення прозорості операцій на фондовому ринку та удосконалення діяльності торгових площадок з метою визначення ринкової вартості цінних паперів вітчизняних емітентів є необхідною умовою як для створення конкурентоспроможного фондового ринку країни, який би міг інтегруватися до міжнародних об'єднань бірж, так і для забезпечення прозорості ціноутворення на фондовому ринку та залучення на нього інвесторів, у тому числі й банків. Крім створення національної депозитарної системи, для підвищення прозорості операцій слід вжити заходів, спрямованих на:

- максимально можливе скорочення обсягу операцій на неорганізованих ринках;
- встановлення обов'язковості застосування принципу «поставка проти оплати» при проведенні операцій купівлі-продажу цінних паперів;
- створення повної інформаційної бази для розрахунку основних індикаторів фондового ринку.

За результатами торгів на фондовій біржі має визначатися справедлива вартість цінних паперів, що формують статутний капітал емітентів або враховуються в активах їх утримувачів, зокрема банків, особливо в разі, коли Національний банк їх приймає як забезпечення при рефінансуванні.

5. Здійснення довгострокових інвестицій в економіку країни, розвиток фінансових інститутів, підвищення ринкових характеристик акцій українських емітентів, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату потребує вжиття наступних заходів:

- розробка і затвердження довгострокової Стратегії економічної політики в Україні по виходу з кризи та переходу на шлях інноваційного розвитку;
- розвиток страхового ринку України, наближення законодавства щодо страхування до законодавства країн Євросоюзу;
- нарощування капіталу банківської системи за рахунок підвищення надійності та ефективності її роботи і вимог до

рівня капіталізації, стимулювання процесу злиття та поглинання дрібних банків;

- державне стимулювання реінвестиційної діяльності підприємств;

- заохочення виходу на ринок дрібного національного інвестора – населення України;

- розвиток практики використання корпоративних облігацій для фінансування інноваційних проектів.

6. З метою зосередження торгівлі цінними паперами на регульованому ринку законодавчо закріпити наступні норми:

- цінні папери публічних акціонерних товариств, що відповідають біржовим критеріям лістингу, обертаються тільки на організаційно оформленому біржовому ринку, а саме на фондовій біржі;

- договори з купівлі-продажу цінних паперів, які перебувають у лістингу фондової біржі, укладені поза фондовою біржею, вважаються недійсними і не приймаються до судового розгляду, окрім випадків, передбачених законодавством;

- пільгове оподаткування угод з купівлі-продажу цінних паперів, укладених на фондовій біржі;

- інститути спільного інвестування, страхові компанії та пенсійні фонди працюють виключно на біржовому ринку.

Учасники III-го Пленуму Правління Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції переконані, що сильний і ефективний фондовий ринок – це, перш за все, показник сильної і ефективної економіки. Розвиток виробничої і фінансової сфери повинен відбуватися паралельно. Промисловий потенціал України достатньо великий, не дивлячись на відсталу інфраструктуру і застарілі виробничі фонди. Як тільки вітчизняна економіка почне нормально розвиватися, залучаючи інвестиції для модернізації, на повну потужність запрацює і фондовий ринок, як найбільш ефективний інструмент для інвестування в економіку.

**8. П'ЯТИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА
ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ:
«РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ – ВАЖЛИВА УМОВА
НООСФЕРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»**

(23 вересня 2011 р., м. Одеса)

8.1. Пленарна доповідь на тему «Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України» *(доповідач – Президент Спілки економістів України, академік АЕН України, професор В.В.Оскольський)*

Шановні члени Правління Спілки економістів України!
Шановні учасники конференції! Дорогі друзі і колеги!

Дозвольте мені сердечно привітати вас в цьому прекрасному місті Одесі з його багатою і славною історією, яка яскраво описана в романах, показана у кінофільмах, оспівана у піснях.

Від імені Правління Спілки, Президії та більше як 35-тисячного колективу Спілки хочу подякувати керівництву Одеської облдержадміністрації, обласної Ради, міському Голові Одеси, а також Директору Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ, Голові Одеського обласного правління Спілки економістів України академіку Буркинському Борису Володимировичу та іншим членам обласного Правління за сприяння і активну участь в організації підготовки V Пленуму Спілки та Всеукраїнської науково-практичної конференції.

Користуючись нагодою, хотів би повідомити учасникам сьогоднішнього зібрання, що Спілка економістів України, яка є неурядовою і неполітичною добровільною міжгалузевою громадською організацією, недавно відсвяткувала своє 20-річчя. На IV позачерговому Пленумі Спілки, який був присвячений

цій значимій події, відмічалось, що сьогодні понад 35-тисячна когорта членів Спілки, регіональні структури яких діють нині в усіх областях України, містах Києві і Севастополі, є потужним інтелектуальним осередком думки та практичної дії щодо формування та здійснення державою економічної політики, підготовки кадрів, популяризації економічних знань серед широких верств населення, організації інтелектуальних форумів та дискусій щодо визначення оптимальних шляхів реформ, які були б виключно в інтересах України, сприяли б зростанню його добробуту та багатства, зміцненню конкурентоспроможності, економічної незалежності та безпеки держави.

Виконуючи свої уставні завдання та рішення з'їздів і пленумів, Правління, Президія, наукові секції Спілки, регіональні та первинні організації зосередили свою діяльність на розробці наукових концепцій, прогнозів і рекомендацій з питань соціально-економічного розвитку, наданні практичної допомоги органам законодавчої та виконавчої влади всіх рівнів у здійсненні заходів по ринковому реформуванню національної економіки, створенні для цього необхідної законодавчої та правової бази, забезпеченні системної роботи по реалізації структурних пріоритетів економічного зростання, побудові постіндустріальної, інвестиційно-інноваційної економіки, підвищенні національної конкурентоспроможності шляхом реалізації Доктрини економіки знань.

Більш детально про нашу роботу можна дізнатися з щорічних Звітів про діяльність Спілки економістів України, які готуються останні сім років і надсилаються всім членам правління СЕУ, керівникам обласних організацій, а також Президенту України, Верховній Раді і Кабінету Міністрів України, зацікавленим міністерствам і відомствам, облдержадміністраціям та обласним радам.

Як відмічалось на ювілейному Пленумі зробити вдалося немало. Проведений аналіз свідчить, що значна частина пропозицій Спілки знайшла своє відображення у відповідних законодавчих актах та рішеннях виконавчих органів влади.

Сподіваємось, що надалі владні державні структури більше прислухатимуться до пропозицій і висновків саме вітчизняних вчених.

Переконаний, за все, що нам вдалося зробити за 20 років, ми маємо завдячувати людям, вченим – членам Співки економістів України, які на громадських засадах самовіддано працювали, віддаючи свої знання, час і здоров'я задля виведення економіки України з жорстокої кризи 90-их років і нинішньої, в ім'я сталого, впевненого розвитку її економіки та підвищення на цій основі добробуту населення. Спасибі цим людям.

А тепер повертаємось до тематики сьогоденної конференції. Проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для світу в цілому. Наприкінці другого тисячоліття людство усвідомило, що життя на планеті знаходиться в небезпеці. Занепокоєність вчених, політиків, широких верств населення станом навколишнього середовища за останнє п'ятдесятиріччя різко зросли. Починаючи з 1960-х років у суспільному житті з'явилися такі поняття, як «екологічне лихо», «екологічна катастрофа», «екологічна безпека» і як наслідок цього – поява громадських організацій та партій «зелених» (екологів).

У гонитві за одержанням миттєвої вигоди, по-хижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим. Цю проблему, що стала планетарною, може розв'язати тільки людина.

Вже на початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку із зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшенням чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами

генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу. Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних кордонів, світова спільнота протягом другої половини ХХ ст. намагалася виробити інструменти міжнародної співпраці. До таких інструментів можна віднести: сукупність міжнародних екологічних угод; глобальний екологічний фонд; міжнародні екологічні стандарти; міжнародні квоти на викиди парникових газів; міжнародну торгівлю квотами на їх викиди; міжнародні квоти на використання природних ресурсів; інституційні структури, які забезпечують дієвість інструментів міжнародної екологічної політики.

Усі ці інструменти екологічної політики дещо загальмували сповзання до екологічної прірви, але не забезпечили усунення глобальної екологічної загрози, яка призвела до деструктивного потепління клімату та інших екологічних катаклізмів. У зв'язку з цим земна еліта шукає шляхи вирішення проблем, пов'язаних з глобальним управлінням довкіллям.

Відома заява членів Римського клубу (1968 р.), Міжнародна конференція ООН з проблем довкілля в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.), Саміт «Ріо-1992+10», що відбувся в Йоганнесбурзі (2002 р.) дали поштовх вирішенню нагальних проблем довкілля і подоланню глобальних екологічних загроз, але не стали переломними в житті земної цивілізації, яка продовжує рухатися до прірви. Не став доленосним і Саміт 193 держав, який відбувся в Копенгагені в грудні 2009 р., де вирішувалася доля Кіотських домовленостей після 2012 р.

Найбільш радикальними і результативними були кроки щодо оздоровлення довкілля, зроблені в рамках Кіотського протоколу (1997–2009 рр.). Вони викликали глибоке занепокоєння потужних промислових компаній світу, які забруднюють довкілля парниковими газами, і відкрити та

приховану інформаційну війну проти Кіотського протоколу та його дії після 2012 р. Як наслідок, до попередньо узгоджених домовленостей не приєдналися США, Китай та деякі інші країни.

Між тим, на зустрічі 17 квітня 2007 р. в Хайлігенсгаммі (Німеччина) *глави країн Великої вісімки висловилися за державне регулювання національних економік за рахунок розумного управління ринковою стихією.*

Зараз повсюдно в світі відбувається процес «одержавлення» як самої сфери природокористування й управління нею, так і міжнародного співробітництва з проблем навколишнього середовища. Ці процеси пов'язані з тим, що все більше посилюється політичний аспект проблеми навколишнього середовища, її тісний взаємозв'язок із внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Як наслідок цього – *переміщення центру ваги в міжнародному співробітництві з навколишнього середовища на міжурядові організації.* В останні десятиліття помітно розширилися функції багатьох існуючих міжурядових організацій із забезпечення співробітництва з окремих аспектів проблеми навколишнього середовища, виникли навіть органи й організації, єдиною метою яких є забезпечення співробітництва з проблеми навколишнього середовища.

Вважаємо, що міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля на найближчу та довготермінову перспективу має охоплювати все ширший і ширший спектр важелів та інструментів, щоб у прямій чи опосередкованій формі змушувати окремі країни і регіони світу раціонально використовувати та ефективно відтворювати природні блага. Лише за таких умов можливе наближення до стану, коли буде забезпечено перехід національних економік на ресурсощадливу модель розвитку, яка дозволить унеможливити глобальні ризики техногенного та антропогенного характеру.

Яку ж екологічну ситуацію ми маємо нині в Україні? Мічурінське гасло «не чекати милостей від природи, а взяти їх

за будь-яку ціну», яке багато років панувало на території такої унікально багатой природними ресурсами країни, привело Україну на край екологічної катастрофи. Ось кілька цифр. Щорічно в повітряний басейн, водні та земельні ресурси країни потрапляє біля 11 млн тонн небезпечних забруднюючих речовин, з яких 57% припадає на шкідливі викиди в атмосферу, 40% – у поверхневі водойми, 3% – на небезпечні відходи, якими забруднюються земельні ресурси. Протягом, зокрема 2009 р., в атмосферу надійшло 6,4 млн тонн шкідливих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення. У сумарній кількості шкідливих речовин викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, складають відповідно 849 та 7,1 тис. тонн. Крім цих речовин, у атмосферу в 2009 р. стаціонарними та пересувними джерелами викинуто 185,2 млн тонн діоксиду вуглецю, який суттєво впливає на зміну клімату.

Розмір екологічних збитків від виробничої діяльності (втрата земельних, водних і лісових ресурсів, забруднення довкілля тощо) в Україні за оцінкою фахівців перевищує 50 млрд грн щорічно.

Таким чином, Україна нині охоплена не лише соціально-економічною, але й глибокою екологічною кризою. У сучасних умовах особливістю екологічного стану держави є те, що гострі локальні екологічні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами, зокрема довготривалими екологічними, економічними та соціальними наслідками катастрофи на Чорнобильській АЕС. Порушення екологічної рівноваги вже не є, як раніше, місцевими, локальними і такими, що швидко минають. Вони створюють реальну загрозу порушення механізмів життєзабезпечення й ускладнюють соціально-економічний розвиток держави, стримують підвищення якості життя населення та держави в цілому. Отже, є всі підстави говорити про наявність системної екологічної кризи. На жаль, на відміну від економічних проблем, питань інституціональних перетворень на ринкових засадах, реформування відносин власності, цінової політики тощо, екологічні проблеми економічного розвитку держави

практично залишаються поза належною увагою владних структур.

В сучасних умовах господарювання в Україні особливо загострилася проблема щодо необхідності поліпшення використання *земельних ресурсів*, як основи просторового соціально-економічного розвитку. За земельною площею Україна є після європейської частини Росії найбільшою країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивності угідь – одна з найбагатших держав світу. В Конституції України ст. 14 записано: **«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави»**. То як же так трапилось, що, маючи Закон про заборону продажу землі, держава допустила за роки незалежності її «розбазарювання» за кримінальними схемами? А тепер можновладці, під гаслами захисту селянина, призивають відмінити мораторій на продаж землі, що узаконить злочини скоєні протягом 20 років у цій сфері. Ми віримо, що прийде час і винні у «розбазарюванні» безцінних земельних угідь на Україні будуть притягнуті до відповідальності.

Між тим в суспільстві продовжується напружена дискусія щодо продажу землі. Ведеться така дискусія і в середовищі вчених, думки яких розділилися навпіл. В світі існують країни де земля являється товаром, а є й багато таких, в яких земля перебуває у державній власності.

На нашу думку твердження про те, що приватна власність на землю є необхідною умовою виведення сільського господарства з кризи – досить сумнівно і неоднозначно. Щоб користуватися, не обов'язково володіти. Відомий англійський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль вважав, що «земля не є товаром, а засобом виробництва і має бути однаково доступною для всіх».

У Китаї, наприклад, закріплена державна власність на землю з довічно успадкованим правом землекористування орендованих земельних ділянок. В Ізраїлі 95% землі перебуває в державній власності і лише 5% – у приватній. У Німеччині

близько 80% землі орендується. Навіть у США частка орендованої землі у задіяній для виробництва і фермерами, і великим компаніями становить нині 70%.

Вважаємо, що *прибуток має приносити не власність на землю, а її продуктивне використання*. Як свідчить статистика після 20-річного реформування аграрного сектору в Україні нині на одиницю площі земель виробляється продукції сільського господарства приблизно на 35%, а на душу населення на 30% менше, ніж у 1990 р., а виробництво овочів, плодів, ягід і винограду, м'яса, молока й вовни не забезпечує навіть потреби внутрішнього ринку. Урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва в рази нижча, ніж у розвинутих країнах світу. Відбувається обезлюднення сільської місцевості та зняття з обліку частини поселень.

Не продумані і безсистемні реформи в аграрному секторі довели його до глибокої кризи. Невдале розпаювання землі призвело до знищення потужних і прибуткових господарств, тваринницьких комплексів. Дрібні пайщики, не маючи техніки, а часто за віком і здоров'ям за безцінь здають свої наділи в оренду, або вони заростають бур'янами. На грані виживання тваринництво, вже навіть картоплю купуємо у Єгипті та Польщі. В цій ситуації найбільш розумно і людяно щоб саме держава викупила за державною ціною у всіх бажаючих продати паї. Як показує практика, кращих результатів господарювання досягнуто в кооперативах. Введення ж стихійного ринку землі залишить селян і без землі, і без грошей.

Хочу навести тут думку стосовно того, що робити з землею тих селян, хто зараз працює безпосередньо на землі. Керівник компанії «Агро-Холдинг МС», Герой України, бувший міністр сільського господарства Юрій Карасик каже: *«Землю продавати не треба. Її краще здавати в оренду і бути на ній справжнім господарем. Слід було б зберегти колективну форму господарювання. Вдосконалити, однак не розвалювати. Але гору тоді взяло політиканство, невігластво, а не прагматичний підхід. От і вийшло, що землю селянам ніби віддали, але при*

цьому забрали в них майбутнє» (Газета «Урядовий кур'єр» за 1 травня 2011р.).

Так само думає і підтримує кооперативну власність на землю відомий аграрник, Голова правління заможного сільськогосподарського підприємства «Хорс-КЛМ», що у Фастівському районі на Київщині – Леонід Кельвич. *«Землю треба сприймати як об'єкт господарювання, а не об'єкт власності».*

«Запровадження купівлі-продажу гектарів сільгосппризначення, – вважає Голова фермерського господарства «Аделаїда», що на Херсонщині, Сергій Рибалко, – стане основним чинником стримування розвитку агровиробництва. Один з основних міфів на користь ринку земель, – каже С.Рибалко, – це те, що аграрії зможуть отримувати іпотечні кредити під заставу землі. Аби здати гектари під заставу, їх спочатку треба мати. А щоб мати – потрібно купити, а купити – у більшості господарників грошей немає. Тому, це дуже великий міф, який вводить в оману і сільгоспвиробників і загалом народ України. Наступний чинник. Купівля землі зумовить різкий спад виробництва. Адже сільгоспвиробники будуть змушені «закопувати» свої кошти в гектари, а не в техніку, новітню технологію тощо. А також змусить більшість середніх та дрібних виробників продати свій бізнес монополіям, за якими явно «стирчать вуха» іноземців. Зросте і собівартість продукції і Україна знову на довгі роки втратить свою конкурентоспроможність. Правильний шлях – мораторій продовжити, кримінальні схеми «розбазарювання» землі ліквідувати, зосередити увагу держави на кооперативну схему господарювання. А паралельно відпрацювати цивілізований механізм поступового повернення землі у власність територіальних громад з правом довічного користування».

Подібні приклади можна продовжувати. Думки таких людей, які навіть в тяжкі роки зуміли організувати міцні і прибуткові господарства на кооперативних началах, не маємо права ігнорувати.

Ще один свіжий приклад як буде діяти ринок землі. Ще тільки в парламенті оголосили, що мораторій на продажу землі буде діяти лише до 1 січня 2012 р. як процес купівлі-продажу вже пішов. В інтерв'ю «Урядовому кур'єру» фермер з Маловисківського району Кіровоградщини Василь Коробейко каже: «Їздять підозрілі «купці» по господарствах, які мають 3-5 тис. га землі, й пропонують гроші за корпоративні права. Тобто, щоб їм продати ці господарства. Коли фермери чи кооперативи відмовляються, то вони приїждять вдруге, втретє, а вчетверте – уже погрожують впритул аж до фізичної розправи. Називають себе представниками компаній, кажуть, що у нас є ізраїльський, американський, німецький капітал. Ми готові, кажуть, платити вже зараз за те, що ви продаєте свою землю за 400 доларів за гектар».

Ось такий «цивілізований» продаж землі нас чекає в разі прийняття парламентом відповідного закону. Хочу нагадати, до речі, що набагато гірша по якості земля у Великобританії коштує 11,4 тис. \$ за один га, Іспанії – 13,3, Бельгії – 14,2, Німеччині – 19,7 тис. американських доларів.

Щодо екології землі. За якістю навколишнього середовища Україна знаходиться на 75 місці серед 133 країн світу. Розораність землі майже одна з найбільших у світі (54%), що веде до зменшення біорізноманіття екосистем. Зростає деградація землі від ерозії. Щорічні втрати гумусу становлять біля 20 млн тонн, а сумарні збитки від цього процесу складають близько 5 млн дол. на рік.

Ми переконані, що при завершенні земельної реформи необхідно, перш за все, передбачити здійснення повної інвентаризації землі та виправлення допущених помилок при приватизації кримінальним шляхом. В основі будь-яких земельних реформ має лежати постулат, що *земля повинна служити не предметом наживи і спекуляцій, а засобом ефективного прояву людської праці.*

Слід сприяти особистим селянським і фермерським господарствам, замість оренди і продажу, об'єднуватися своїми земельними паями в кооперативні середні та крупні інтегровані

господарства місцевої сільської територіальної громади. Держава має взяти курс на створення великих державних підприємств та комплексів. Саме такий шлях веде до вирішення продовольчої проблеми.

В загальній структурі природокористування певне місце приходить на *лісоресурсну* компоненту, значення якої в економіці, екології і соціальній сфері важко переоцінити. В Україні лісоресурсна складова займає порівняно незначну частку у виробництві валової продукції. Але від рівня використання, збереження і відтворення лісів, значною мірою залежить розвиток продуктивних сил, передусім сільських територій та екологічна ситуація. Лісистість території країни, займаючи лише 17,6% її площі, значно нижча, ніж у багатьох країнах Європи. Низький рівень заліснення території, в окремих регіонах не більше 4%, що не відповідає оптимальному рівню, зумовлює зниження дуже важливих екологічних функцій лісових насаджень. Близько 3,5 млн га лісів радіоактивно забруднені. В роки незалежності в лісах панують корупційні схеми знищення лісів. Через велику кількість лісочисельників та стихійне формування приватної власності на ліси, істотне зниження обсягів агролісомеліоративних заходів, різке зменшення площ лісосуход в результаті їх вирубування та переведення в інші угіддя привело наше лісове господарство до прірви. Ви знаєте до чого привели неконтрольовані вирубки лісу в Карпатах та скільки держава змушена витратити тепер на боротьбу з паводками в західних областях країни.

Ліси, завдяки своїм асиміляційним властивостям позитивно впливають на пом'якшення клімату, попередження його зміни та зменшення забруднення навколишнього середовища. В структурі екологічних функцій лісу значне місце належить ґрунтозахисним, водозахисним і водорегулюючим властивостям. Не можна недооцінювати значення лісових насаджень і в плані вирішення проблеми безпеки в умовах надзвичайних стихійних явищ природи, особливо в гірських районах країни.

Україна ратифікувала Кіотський протокол до Рамкової Конвенції з питань зміни клімату, що передбачає стабілізацію концентрації парникових газів на основі збільшення біологічної продуктивності лісів та посилення їх ролі в глобальному вуглецевому циклі. Це означає, що збільшення органічної маси в лісах прямо пов'язано з накопиченням в них вуглецю та відновленням природної біосфери. Отже, фітомаса лісів України представляє собою середовище довготривалого акумулювання вуглецю, що посилює вплив лісів на процеси пом'якшення клімату та попередження його зміни.

З метою пом'якшення ситуації в лісосировинному секторі необхідно забезпечити:

- здійснення повної інвентаризації лісів та покращення системи управління лісами і лісогосподарським виробництвом, що має базуватися на засадах державного та регіонального моніторингу;
- розробку стратегічних регіональних напрямів лісового господарства, вибір оптимальних форм державно-приватного партнерства в сфері лісогосподарської діяльності та напрямів інвестування ресурсномістких виробництв;
- збільшення лісистості території та наближення її до науково-обґрунтованого рівня;
- нарощування ресурсного та екологічного потенціалу лісів України;
- збереження біологічного різноманіття лісових екосистем.

Досить складною залишається проблема щодо використання *водних ресурсів*, яка обумовлена, в першу чергу, кардинальними змінами інституційних умов у державі, послабленням системи державного управління, багаторазовим зменшенням обсягів фінансування водогосподарських заходів і розвитку водогосподарського комплексу. Особливо активізувалося забруднення поверхневих джерел водопостачання. Головними чинниками забруднення поверхневих і підземних вод на більшій частині території України є негативний вплив діяльності потужних промислових і сільськогосподарських комплексів. Практично всі поверхневі

джерела водопостачання України інтенсивно забруднюються через низьку якість очищення стічних вод та аварійний стан водопровідних труб у містах, що наносить шкоди довкіллю і здоров'ю населення. Особливо небезпечними є точкові джерела забруднення для екосистем морів від промислових підприємств та підприємств комунально-побутового господарства, розташованих у прибережних смугах. За даними д.е.н., професора Хвесика М.А. щорічно підприємствами комунально-побутового господарства скидається у Чорне море більше, ніж 30 тис. тонн промислових речовин, біля 10 тис. тонн азоту, 3 тис. тонн фосфору, близько 25 тис. тонн нафтопродуктів. Значно погіршується екологічний стан Азовського моря, внаслідок його забруднення промисловими підприємствами м. Маріуполя, зокрема металургійного комбінату «Азовсталь».

Практично відсутній системний моніторинг за станом довкілля морів, озер і річок. Переважну більшість басейнів річок можна віднести до забруднених та дуже забруднених, біля 25-30% питної води з природних водойм на 12,5% не відповідають санітарним нормам. Нераціональна структура водопостачання та технічна і технологічна відсталість окремих виробництв, висока водоемність виробництва продукції. Водозабір та використання води постійно скорочується, високі втрати води при транспортуванні. Неефективне очищення промислових та побутових стічних вод сприяє бактеріальному та хімічному забрудненню головних річок країни. Промислові стічні води переважно забруднені важкими металами, фенолами, нафтопродуктами.

Нині, як невідкладне завдання, слід сформувати ефективний інституціональний механізм екологічно збалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що сформувалась у водогосподарському комплексі зараз. Це дасть можливість використовувати воду раціонально, знизити її питомі витрати у всіх ланках єдиного господарського комплексу, скоротити витрати матеріальних і трудових ресурсів

у водному господарстві і, в кінцевому підсумку, зменшити антропогенний вплив на водні об'єкти.

Особливе занепокоєння вчених і громадськості викликає проблема забезпечення країни *енергетичними ресурсами*. Лише потреби в електроенергії задовольняються в Україні за рахунок власного виробництва. На сьогодні ПЕК України забезпечує потреби в енергоресурсах приблизно на 50%. Енергоемність ВВП в Україні майже у три рази більша, ніж у розвинених країнах Європи і світу. На стан енергетичної безпеки країни негативно впливає її залежність від імпорту нафти, газу та ядерного палива. Основні українські родовища нафти вироблені на 70% . Більшість залишкових запасів відноситься до категорії важкодобувних і вимагають спеціальних технологій видобутку та значних капітальних вкладень для їхнього освоєння. Перспективною зоною в Україні щодо пошуку і освоєння вуглеводних природних ресурсів є акваторії Чорного і Азовського морів.

Гострою проблемою сьогодення стали неринкові умови встановлення цін на енергоносії, насамперед природного газу, які продовжують бути надто високими внаслідок адміністративного регулювання. Разом з тим, Україна демонструє нездатність до мобілізації й використання власних ресурсів енергоносіїв. У видобутку нафти, газу та вугілля, не дивлячись на певні природні передумови, спостерігається двадцятилітня стагнація, що консервує енергозалежність країни, спостерігається, навіть, певна тенденція до згортання їх видобування. Одночасно не докладається необхідних зусиль до диверсифікації джерел постачання – як із країн СНД (Росія, Казахстан, Туркменістан тощо), так із африканського, азійського та південноамериканського регіонів.

Крім того, Україна слабо впроваджує альтернативні джерела енергії та відповідні енергозберігаючі технології, як це має місце у розвинених країнах світу. Ця проблема в Україні тільки декларується, а у практичному плані, на жаль, вона реалізується надто повільно.

Україна займає особливе місце у системі безпеки поставок енергоносіїв з Росії та Середньої Азії до країн ЄС. У стратегічному плані забезпечення національних інтересів перед Україною постає завдання перетворити наш транзитний потенціал на фактор конкурентних переваг вітчизняної економіки. Вигідне географічне розташування України є сприятливим фактором інтеграції України у Європейський енергетичний простір.

В умовах дефіциту власного видобутку нафти та газу саме вугілля є надійним енергоносієм в паливному балансі України. Як показують дослідження, за нинішніх темпів видобування, вітчизняних вугільних запасів вистачить на 400 років. Разом з тим, кризове становище вугільної галузі не дозволяє в повній мірі використати усі переваги цього енергоносія.

Критичне становище склалося і з використанням надр. Щорічно для потреб виробництва з надр України видобувається 1,3-1,4 млрд тонн різноманітної породи, мінералів і матеріалів. Проте, через недосконалі методи комплексного використання мінеральної сировини, більша частина, так званої, «породи» не переробляється промисловістю і йде у відвали у вигляді відходів, що складають близько 800 млн тонн на рік. У відходи йде майже вся таблиця Менделєєва.

Активна розробка корисних копалин, які, на жаль, відносяться до кола не відновлювальних, ведеться протягом всього ХХ ст., що призвело до збідніння земних надр України. Ще недавно здавалося, що їх поклади невичерпні, проте досить гріким є усвідомлення такої помилки.

Як бачите, навіть з цього короткого огляду стає очевидним надзвичайна актуальність проблеми природокористування в Україні. І зовсім не випадково конференція проходить саме тут, в Інституті економіко-екологічних досліджень, який ось уже понад 20 років всебічно досліджує ці питання і вносить свої вагомі пропозиції на розгляд урядовим структурам. Тут працюють відомі професіонали з питань природокористування, – д.е.н., професор Харичков С.К., д.е.н.,

професор Степанов В.Н. і, звичайно, вельмишановний академік НАНУ Буркинський Борис Володимирович та ряд інших.

Відомий український вчений В.І. Вернадський ще на початку ХХ століття стверджував, що від людини залежить доля планети, і що *людству* потрібно виробити єдину стратегію взаємодії з природою, для чого вкрай важливо не тільки створювати нові технології для виробництва, але й формувати екологічне мислення в суспільстві. Надто довго, на жаль, ми цю пораду вченого ігнорували.

А зараз, у зв'язку з глобальними екологічними загрозами, виникла об'єктивна необхідність в екологізації суспільного розвитку, яка повинна охоплювати всі сфери людського буття. *Екологізація суспільного розвитку розглядається д.е.н., професором Синякевичем І.М. (м. Львів) як об'єктивний процес протидії глобальним екологічним загрозам в екологічній, економічній, соціальній і духовній сферах і трансформації споживацької природо-руйнуючої ментальності людей у природоошадну, а економічних інструментів – в інструменти екологічної політики.* Це передбачає обмеження антропогенної діяльності у випадках, коли вона стає фактором дестабілізації екологічних систем та зростання екологічних загроз.

Ми переконані, що екологізація повинна охопити не лише економічну діяльність, але і науку, і освіту. Екологізація науки та освіти – це процес опанування новими ідеями в економічній, екологічній, соціальній і духовній сферах і використання їх у процесі навчання з метою підготовки високоосвічених фахівців, спроможних протистояти екологічним загрозам на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях в усіх сферах суспільного буття.

Екологізація суспільного розвитку повинна привести до зменшення антропогенного навантаження на екологічні системи, сприяти забезпеченню біорізноманітності та духовному оздоровленню людей.

Хочу підкреслити, що екологізація суспільного розвитку – це не комплекс природоохоронних заходів, спрямованих на оздоровлення довкілля (що може бути короточасним

локальним явищем), а такі інструменти політики, насамперед, економічної, які не дозволятимуть екологічній сфері деградувати і стимулюватимуть оздоровлення навколишнього природного середовища.

Нині українське суспільство глибоко розколото на десятки напрямів і позицій економічного, політичного, соціального, регіонального та ідеологічного характеру. Воно судорожно шукає шляхи виходу з економічного хаосу, соціальної напруги, політичного та ідеологічного протистояння різних громадських сил. Але без повернення духовності ніяка влада не зможе модернізувати економіку. Варто нагадати тут слова Спасителя по Євангелію від Матвія: *«Всякое царство разделившееся само в себе, опустеет и всякий город или дом, разделившийся сам в себе не устоит»*.

Ми переконані, що настав час поглянути на економічну науку під принципово іншим кутом зору, а саме – через призму духовності. Для багатьох вчених вже стало очевидним, що не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві. Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому історичному рахунку – БОГОЛЮДЯНО.

Тому не випадково зараз стає особливо актуальною **ноосферна соціально-економічна теорія**, започаткована ще в минулому сторіччі великим українським вченим В.І. Вернадським, яка утверджує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, що дозволить створити *антикризові механізми господарювання*, придатні для будь-якої країни світу. Головними критеріями ефективності будь-якої економіки світу мають бути не прибуток і навіть не зростання ВВП (хоч це важливо), а здоров'я народу, поліпшення його трудової життєдіяльності, збереження та відтворення природи.

Ноосферне антикризове управління економікою, як стверджують вчені-економісти П. Нікитенко, В. Геєць, В.

Оскольський, А. Осіпов та ін., передбачає забезпечення сталого інноваційного, соціально орієнтованого розвитку країни на базі впровадження фондоощадного інструментарію господарювання. Цей інструментарій являє собою комплекс політико-правових та організаційно-управлінських засобів, призначений для влади, науки та церкви в цілях: *по-перше, збереження народу, по-друге, довкілля, по-третє, поліпшення якості життя людей.* Успіх ноосферного управління залежить від критичної маси інтелекту, нагромадженої в народі, і насамперед, – у головах представників державної влади, управлінців, керівників систем науки і освіти, церковних діячів, – образно кажучи, від коефіцієнта корисної дії обох великих півкуль головного мозку та обох рук – правої, яку звуть невидимою рукою ринку, і лівої, яку звуть видимою рукою державного регулювання політико-економічного механізму.

Для більшої антикризової стійкості, забезпечення динаміки зростання при умові раціонального природокористування, необхідно розпочати формування нового, а саме – *ноосферного світогляду й економічного мислення*, перш за все, у представників чотирьох найважливіших інститутів суспільства – влади, науки, освіти, релігії. Поряд з тим, не менш важливо переглянути предмет економічної науки й освіти, який вже не може обмежуватися дослідженням проблем відтворення лише товарів, робіт та послуг, а тим більше – капіталу. Наука покликана вивчати життєдіяльність людини на Землі в усій повноті її проявів і в усі періоди біологічного циклу індивіда. Звідси випливає, що економічна наука зобов'язана включати у свій предмет і знання всіх інших наук та сфер діяльності, тобто виступати синергетичною наукою, яка формує у людей інноваційний, ноосферний світогляд, здатність мислити глобально, але діяти локально – в інтересах своєї країни і свого народу.

При ноосферному мисленні та діях потрібно визначити і новий критерій ефективності економіки. Замість показника прибутку і розрахованих на його базі величин рентабельності,

окупності тощо новим критерієм має стати показник доходу – новоствореної вартості (ВВП), з науковим, розумним розподілом за єдиними державними нормативами і принципами для всіх працездатних (33,3% від доходу). Виходячи з потреби наповнити ноосфер – ним змістом усі економічні моделі, треба буде змінити амортизаційну політику і політику оплати праці, ціноутворення, облік складу й структури затрат виробництва, банківську, грошово-кредитну та інвестиційну політику; усе це слід пов'язати з ринковою оцінкою доходу та ВВП. Таким чином, *економіка має стати людино- і природовимірною системою ринкового суспільного відтворення.*

У подальшому через розробку соціально-еколого-економічного механізму господарювання слід досягти підвищення моралі в суспільстві: він має бути таким, щоб природним чином знизилися рівні бюрократизму, соціального паразитизму, утриманства, економічного рейдерства, особливо інтелектуального. Даний механізм покликаний і високо підняти престиж морального інтелекту, і продуктивної праці, створити умови для повної зайнятості працездатного населення з достойним рівнем оплати праці і адекватного пенсійного забезпечення людей.

Антикризова природа відтворювальна господарська модель життєдіяльності має бути віддзеркаленою у законах. Для того, щоб ця теза стала предметнішою, важливо подолати абсолютизацію речової залежності людей і фетишизацію прибутку, грошей, матеріального предметно-речового виду виробництва та нагромадження, коли люди, схилиючись перед багатством, не є справді вільними суб'єктами і творцями суспільних відносин, коли людина служить тільки матеріальному виробництву, пристосовуючи до нього самого себе і природу. На жаль, сьогодні панує не особистість як така, а культ сили, грошей, зиску, посади, величини капіталу, порядкує прагнення до соціального паразитизму, заволодіння власністю і грошима шляхом рейдерства, боротьби за владу, за «тепле місце».

Духовність не являється наслідком матеріального достатку, чи якимось додатком до нього. Тому є помилковою думка про те, що спочатку потрібно забезпечити людям матеріальне благополуччя, а потім думати про духовність. А хіба стали духовними наші мільйонери чи банкіри, які не зупиняються ні перед яким злочином, щоб збільшити чи навіть утримати своє награване багатство? Не можна розглядати матеріальний комфорт як головну мету життя. По такому шляху йде західне постіндустріальне суспільство, для якого характерна тотальна матеріалізація буття людини. Через призму ринку, користі, прибутку, рентабельності розглядається все, що існує. Дух безмірного споживацтва і жадоба насолод, гострих відчуттів (часто кримінально-аморальних) – свідчить про глибоку духовну кризу Заходу на фоні матеріального комфорту і благополуччя.

Наша модель соціально-економічного розвитку не повинна сліпо копіювати західні стандарти і цінності. *Ринковою має бути економіка, а не суспільство. Технологічним має бути виробництво, а не спосіб життя.* Не варто, не гуманно, не природно «ламати» і перекроювати себе, свою душу, свій менталітет, щоб в гонитві за західними стандартами зайняти чергу до «споживчого раю». Надто великі культурно-історичні відмінності. Проміняти національно-культурну своєрідність, накопичений за тисячі років духовний потенціал нашого народу на матеріальний комфорт і достаток – значило б зробити рокову історичну помилку. Набагато корисніше буде, спираючись на свої культурно-історичні і релігійні традиції та надбання, не втрачаючи своєї самобутності, перейняти у Заходу все дійсно корисне і потрібне для нас. Зокрема, повчитися у Заходу демократичним принципам організації політичного і громадського життя, правовій культурі, поваги до людської гідності, почуттю особистої відповідальності тощо. А ось переймати західний прагматизм, сухість відносин між людьми, не кажучи вже про дух надмірного споживацтва і гедонізму, навряд чи варто.

Нове століття, Нове тисячоліття має стати Ерою Розуму та розвитку могутності людства на основі Вселенських законів Вічності. Людство повинно зрозуміти, що прогрес технічного розвитку має свої межі, але ніяких меж розвитку, удосконалення особистості людини, її здібностей не було і немає.

Адже головне в людині – це дух, її духовний стан. Найбільш динамічними гранями духовного бачення являються **Віра, Любов, Надія і буде дарована Мудрість**, які є основою побудови Піраміди справедливих громадянського, єдиного з природою суспільства за Вселенськими законами.

Роздуми про день прийдешній стають нагальною потребою суспільства. Вони мають сприяти встановленню інтелектуального й морального клімату, необхідного для зміни того русла нашої ріки життя, яке нас може підвести до катастрофи, якщо ми не навчимося по-новому мислити, якщо не відбудеться загальнопланетарна Перебудова.

Шановні учасники нашого зібрання!

Думаю, що сьогодні надзвичайно важливо на основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів, виступів і пропозицій, які будуть проголошені, запропонувати стратегію подолання глобальних екологічних загроз і оздоровлення навколишнього природного середовища, яка б охоплювала всі сфери нашого суспільства (економічну, екологічну, соціальну, духовну). Це і має стати метою нашої конференції. Проект Рекомендацій в яких враховані пропозиції членів наукових секцій Співки, регіональних відділень і окремих вчених членів Співки вам роздано.

Дякую за увагу. Бажаю плідної роботи.

8.2. Рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції «Рациональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України» (схвалені п'ятим Пленумом Правління Спілки економістів України 23 вересня 2011 р.)

Учасники Пленуму Правління СЕУ і Всеукраїнської науково-практичної конференції констатували, що проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для світу в цілому. Наприкінці другого тисячоліття людство усвідомило, що життя на планеті знаходиться в небезпеці. Занепокоєність вчених, політиків, широких верств населення станом навколишнього середовища за останнє п'ятдесятиріччя різко зросли. Починаючи з 1960-х років у суспільному житті з'явилися такі поняття, як «екологічне лихо», «екологічна катастрофа», «екологічна безпека» і як наслідок цього – поява громадських організацій та партій «зелених» (екологів).

У гонитві за одержанням миттєвої вигоди, по-хижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим. Цю проблему, що стала планетарною, може розв'язати тільки людина.

Вже на початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку із зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшенням чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу. Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних

кордонів, світова спільнота протягом другої половини ХХ ст. намагалася виробити інструменти міжнародної співпраці. До таких інструментів можна віднести: сукупність міжнародних екологічних угод; глобальний екологічний фонд; міжнародні екологічні стандарти; міжнародні квоти на викиди парникових газів; міжнародну торгівлю квотами на їх викиди; міжнародні квоти на використання природних ресурсів; інституційні структури, які забезпечують дієвість інструментів міжнародної екологічної політики.

Усі ці інструменти екологічної політики дещо загальмували сповзання до екологічної прірви, але не забезпечили усунення глобальної екологічної загрози. У зв'язку з цим земна еліта шукає шляхи вирішення проблем, пов'язаних з глобальним управлінням довкіллям.

Відома заява членів Римського клубу (1968 р.), Міжнародна конференція ООН з проблем довкілля в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.), Саміт «Ріо-1992+10», що відбувся в Йоганнесбурзі (2002 р.) дали поштовх вирішенню нагальних проблем довкілля і подоланню глобальних екологічних загроз, але не стали переломними в житті земної цивілізації, яка продовжує рухатися до прірви. Не став доленосним і Саміт 193 держав, який відбувся в Копенгагені в грудні 2009 р., де вирішувалася доля Кіотських домовленостей після 2012 року.

Найбільш радикальними і результативними були кроки щодо оздоровлення довкілля, зроблені в рамках Кіотського протоколу (1997–2009 рр.). Але вони викликали глибоке занепокоєння потужних промислових компаній світу, які забруднюють довкілля парниковими газами, і відкриту та приховану інформаційну війну проти Кіотського протоколу та його дії після 2012 р. Як наслідок, до попередньо узгоджених домовленостей не приєдналися США, Китай та деякі інші країни.

Між тим, на зустрічі 17 квітня 2007 р. в Хайлігенсгаммі (Німеччина) *глави країн Великої вісімки висловилися за державне*

регулювання національних економік за рахунок розумного управління ринковою стихією.

Зараз повсюдно в світі відбувається процес «одержавлення» як самої сфери природокористування й управління нею, так і міжнародного співробітництва з проблем навколишнього середовища. Ці процеси пов'язані з тим, що все більше посилюється політичний аспект проблеми навколишнього середовища, її тісний взаємозв'язок із внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Як наслідок цього – *переміщення центру ваги в міжнародному співробітництві з навколишнього середовища на міждержавні організації.*

Як відмічали виступаючі, Україна володіє значним природоресурсним потенціалом – земельним, водним, лісовим та мінерально-сировинним. За земельною площею Україна є після європейської частини Росії найбільшою країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – одна з найбагатших держав світу. За роки незалежності зроблені певні кроки щодо поліпшення раціонального природокористування та захисту навколишнього середовища. Парламентом прийнято з цієї проблематики вже півтора десятка законів. Але через відсутність належного контролю та обмежене фінансування прийняті закони не виконуються, а екологічна ситуація з року в рік погіршується.

За оцінкою фахівців, розмір екологічних збитків в країні від виробничої діяльності (втрата земельних, водних і лісових ресурсів, забруднення довкілля тощо) перевищує 50 млрд грн щорічно. Україна нині охоплена не лише соціально-економічною, але й глибокою екологічною кризою.

В сучасних умовах господарювання в Україні особливо загострилася проблема щодо необхідності поліпшення використання *земельних ресурсів*, як основи просторового соціально-економічного розвитку. Не продумані і безсистемні реформи в аграрному секторі довели його за 20 років до глибокої кризи. Невдале розпаювання землі призвело до знищення потужних і прибуткових господарств, тваринницьких комплексів. Дрібні пайщики, не маючи техніки, а часто (за

віком) і здоров'я за безцінь здають свої наділи в оренду, або вони заростають бур'янами. На грані виживання тваринництво, вже навіть сало і картоплю купуємо у Єгипті та Польщі. Мільйони гектарів сільгоспугідь попали до рук шахраїв, які заради миттєвої вигоди грубо порушують сівозміни, вирощують «вигідні» культури, які надто виснажують землю. Між тим, в Конституції України ст.14 записано: **«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави»**. То як же так трапилось, що, маючи Закон про заборону продажу землі, держава допустила за роки незалежності її «розбазарювання» за кримінальними схемами?

На думку учасників конференції, твердження про те, що приватна власність на землю є необхідною умовою виведення сільського господарства з кризи – досить сумнівне і неоднозначне. У Китаї, наприклад, закріплена державна власність на землю з довічно успадкованим правом землекористування орендованих земельних ділянок. В Ізраїлі 95% землі перебуває в державній власності. У Німеччині близько 80% землі орендується. Навіть у США частка орендованої землі у задіяній для виробництва і фермерами, і великими компаніями становить нині 70%. Щоб користуватися, не обов'язково володіти. Відомий англійський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль вважав, що *«земля не є товаром, а засобом виробництва і має бути однаково доступною для всіх»*. В цій ситуації найбільш розумно і людяно, щоб сама держава викупила землю за державною ціною у всіх бажаючих продати паї. Як показує практика, кращих результатів господарювання досягнуто в кооперативах. Учасники конференції вважають, що введення зараз стихійного ринку землі залишить селян і без землі, і без грошей.

Переконані, що *прибуток має приносити не власність на землю, а її продуктивне використання*. Як свідчить статистика, після 20-річного реформування аграрного сектору в Україні нині на одиницю площі земель виробляється продукції сільського господарства приблизно на 35%, а на душу населення

на 30% менше, ніж у 1990 р., а виробництво овочів, плодів, ягід і винограду, м'яса, молока й вовни не забезпечує навіть потреби внутрішнього ринку. Урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва в рази нижча, ніж у розвинутих країнах світу. Відбувається обезлюднення сільської місцевості та зняття з обліку частини поселень.

Учасники конференції переконані, що при завершенні земельної реформи необхідно, перш за все, передбачити здійснення повної інвентаризації землі та виправлення допущених помилок при її приватизації кримінальним шляхом. В основі будь-яких земельних реформ має лежати постулат, що *земля повинна служити не предметом наживи і спекуляцій, а засобом ефективного прояву людської праці.*

В загальній структурі природокористування певне місце приходить на лісоресурсну компоненту, значення якої в економіці, екології і соціальній сфері важко переоцінити. В Україні лісоресурсна складова займає порівняно незначну частку у виробництві валової продукції. Але від рівня використання, збереження і відтворення лісів, значною мірою залежить розвиток продуктивних сил, передусім сільських територій та екологічна ситуація. Лісистість території країни, займаючи лише 17,6% її площі, значно нижча, ніж у багатьох країнах Європи. Основними проблемами в цій сфері є:

- низький рівень заліснення території, в окремих регіонах не більше 4%, що не відповідає оптимальному рівню, чим знижуються екологічні функції лісових насаджень;

- близько 3,5 млн га лісів радіоактивно забруднені;

- велика кількість лісокористувачів та стихійне (часто кримінальне) формування приватної власності на ліси;

- зниження обсягів агролісомеліоративних заходів, зменшення площ лісосмуг в результаті їх вирубування та переведення в інші угіддя.

Досить складною залишається проблема щодо використання *водних ресурсів*, яка обумовлена, в першу чергу, кардинальними змінами інституційних умов у державі, істотним послабленням системи державного управління,

багаторазовим зменшенням обсягів фінансування водогосподарських заходів і розвитку водогосподарського комплексу.

Значно зросли економічні збитки від ліквідації наслідків від нерационального використання водних ресурсів, збільшилось напруження внаслідок шкідливої дії вод та погіршення екологічного стану водних джерел постачання. Більшість басейнів річок можна віднести до забруднених та дуже забруднених, біля 25-30% питної води з природних водойм не відповідають санітарним нормам. Нерівномірний розподіл водних ресурсів за регіонами країни; високий рівень антропогенного навантаження на водні джерела та природні екосистеми; нерациональна структура водопостачання та технічна і технологічна відсталість окремих виробництв. Висока водоемність виробництва продукції. Водозабір та використання води постійно скорочується, високі втрати води при транспортуванні. Неефективне очищення промислових та побутових стічних вод зумовлює бактеріальне та хімічне забруднення головних річок країни. Промислові стічні води переважно забруднені важкими металами, фенолами, нафтопродуктами. Відсутній ефективний моніторинг за станом довкілля морів.

Критичне становище склалося і з *використанням надр*. Щорічно для потреб виробництва з надр України видобувається 1,3-1,4 млрд тонн різноманітної породи, мінералів і матеріалів. Проте, через недосконалі методи комплексного використання мінеральної сировини, більша частина, так званої, «породи» не переробляється промисловістю і йде у відвали у вигляді відходів, що складають близько 800 млн тонн на рік. У відходи потрапляє майже вся таблиця Менделєєва.

Відомий український вчений В.І. Вернадський ще на початку ХХ століття стверджував, що від *людини* залежить доля планети, і що *людству* потрібно виробити єдину стратегію взаємодії з природою, для чого вкрай важливо не тільки

створювати нові технології для виробництва, але й *формувати екологічне мислення в суспільстві*.

Зараз, у зв'язку з глобальними екологічними загрозами, виникла об'єктивна необхідність в *екологізації суспільного розвитку*, яка повинна охоплювати всі сфери людського буття. Вчені переконані, що екологізація повинна охопити не лише економічну діяльність, але і науку, і освіту. Екологізація науки та освіти – це процес опанування новими ідеями в економічній, екологічній, соціальній і духовній сферах і використання їх у процесі навчання з метою підготовки високоосвічених фахівців, спроможних протистояти екологічним загрозам на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях в усіх сферах суспільного буття.

Настав час поглянути на економічну науку під принципово іншим кутом зору, а саме – через призму духовності. Для багатьох вчених вже стало очевидним, що не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві. Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому історичному рахунку – БОГОЛЮДЯНО.

Тому не випадково зараз стає особливо актуальною **ноосферна соціально-економічна теорія**, започаткована ще в минулому сторіччі В.І. Вернадським, яка утверджує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, що дозволить створити *антикризові механізми господарювання*, придатні для будь-якої країни світу. Для більшої антикризової стійкості, забезпечення динаміки зростання при умові раціонального природокористування, необхідно розпочати формування нового, а саме – *ноосферного світогляду й економічного мислення*, перш за все, у представників чотирьох найважливіших інститутів суспільства – влади, науки, освіти, релігії. У подальшому через розробку соціально-еколого-економічного механізму господарювання слід досягти підвищення моралі в суспільстві: він має бути таким, щоб природним чином знизилися рівні бюрократизму, соціального

паразитизму, утриманства, економічного рейдерства, особливо інтелектуального.

Вітчизняні вчені вважають, що держава не може успішно розвиватися, не маючи науково обґрунтованого довгострокового прогнозу розвитку, який необхідно затвердити в максимально короткий час. В прогноз має бути закладено нашу українську модель соціально-економічного розвитку, яка не повинна сліпо копіювати західні стандарти і цінності. Ринковою має бути економіка, а не суспільство. Технологічним має бути виробництво, а не спосіб життя. Не варто, не гуманно, не природно «ламати» і перекроювати себе, свою душу, свій менталітет, щоб в гонитві за західними стандартами зайняти чергу до «споживчого раю», який, як показала фінансова криза в США, а також події в Греції, Великобританії, Іспанії, Португалії тощо, є не надто привабливими.

Учасники Пленуму СЕУ та конференції визначили цільові установки подальшого розвитку природноресурсної сфери України, а саме: розробка стратегічних пріоритетів екологічно-збалансованого природокористування в умовах глобальних викликів, побудова інноваційної моделі розвитку природокористування, спрямованої на поліпшення забезпечення економіки та населення регіонів країни в природних ресурсах, обґрунтування стратегічних напрямів та конкретних заходів щодо попередження можливих негативних природно-техногенних наслідків, а також концептуальних напрямів державного впливу на процеси модернізації природно-ресурсної сфери та екологічно-збалансованого розвитку природокористування, спрямованого на перенесення центру ваги на надбудовні складові – інновації, багатоукладні системи господарювання, рентні відносини, виробництво конкурентоспроможної продукції, здатної забезпечити розвиток економіки країни в умовах фінансово-економічної нестабільності та поліпшення стану навколишнього природного середовища.

Учасники V-го Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції висловлюють наступні Рекомендації:

в сфері природно-ресурсної політики:

- розробити стратегічні напрями раціонального природокористування та інституціонального забезпечення сталого розвитку відповідно до вимог Закону «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (від 21.12.10 № 2818-VI);

- створити Вищу (Національну) еколого-економічну Раду України – як консультативно-дорадчий орган при Президенті України, з метою науково-експертної підтримки економічної, соціальної та екологічної політики і запровадження в Україні основних засад сталого розвитку;

- забезпечити перехід до інтегрованого екологічного управління шляхом урахування екологічної складової в політиці, програмах та стратегіях різних галузей економіки (промисловості, сільському господарстві, житлово-комунальному, лісовому і водному господарстві, енергетиці, транспорті, торгівлі, рибальстві тощо);

- розробити управлінські, суспільні та громадські важелі забезпечення екологічної безпеки України та її регіонів;

- сприяти створенню інституціонального середовища щодо комплексного управління природними ресурсами, яке має базуватися на засадах державного та регіонального моніторингу з питань використання природних ресурсів, веденні природоресурсного кадастру і залученні громадськості до сфери управління природними ресурсами;

- посилити роль парламентських інструментів формування екологічної політики; природоохоронна проблематика і питання сталого розвитку в цілому мають стати пріоритетними в діяльності Верховної Ради України;

- провести інвентаризацію природних ресурсів та здійснити їх вартісну оцінку;

- провести експертизу чинного законодавства щодо відповідності принципам сталого розвитку, прийняття

необхідних законів про основи державної природоресурсної політики, раціональне використання природних ресурсів і збереження природних екосистем, упорядкування плати та платежів за спеціальне використання природних ресурсів;

- створити фінансову базу проведення природоресурсної реформи за рахунок бюджетних асигнувань, коштів від продажу, резервування та плати за природні ресурси, що надходять у порядку відшкодування витрат природоресурсної сфери;

- провести паспортизацію всіх регіонів України на предмет їх екологічної безпеки для природного середовища та живих організмів;

- законодавчо забезпечити перехід від соціально-економічного планування до еколого-соціально-економічного планування розвитку країни, регіонів і міст з урахуванням антропогенного навантаження;

- реформувати економічну систему природокористування через збалансоване поєднання примусово-обмежувальних та стимулюючо-компенсаційних еколого-економічних механізмів, зокрема: введення екологічних акцизів на товари, що забруднюють навколишнє природне середовище, встановлення екологічного податку на продукцію, здійснення диференціації ставок податків на прибуток і майно з урахуванням екологічної небезпеки виробництв тощо;

- розробити методологічні та методичні засади формування рентних відносин у природоресурсній сфері;

- обґрунтувати економічні засади формування сталого розвитку та методичних підходів до оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- провести комплекс робіт щодо створення раціональної екологічної мережі;

- розробити системи економічних і адміністративних стимулів для підприємств і суб'єктів господарювання, які впроваджують систему екологічного управління, принципи корпоративної соціальної відповідальності, застосовують

екологічний аудит, сертифікацію виробництва продукції та її якості згідно з міжнародними стандартами;

- створити національну інфраструктуру екологічного аудиту та сертифікації чистого виробництва;

- посилити міжнародну співпрацю в галузі природокористування та формування ефективної еколого-економічної безпеки в умовах посилення наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

- в програмах гармонізації законодавства України із законодавством ЄС приділити увагу саме природоохоронним аспектам правничої взаємодії;

- забезпечити моніторинг та аналіз ефективності виконання міжнародних екологічних програм допомоги Україні.

в галузі землекористування:

- забезпечити формування концептуальних положень щодо розгляду земельних ресурсів як основи забезпечення відтворювальних соціально-економічних процесів одночасно в якості природного тіла і товару, що включені в систему товарно-грошових відносин; в основі будь-яких земельних реформ має бути постулат, що земля повинна служити не предметом наживи і спекуляцій, а засобом ефективного прояву людської праці;

- розробити принципи гармонізації земельних інтересів, що виникають у суспільстві, включаючи інтереси з приводу ефективного використання природних властивостей земельного ресурсу й товарно-грошових відносин земельної власності;

- забезпечити здійснення повної інвентаризації землі та виправлення всіх допущених порушень закону при приватизації за різними кримінальними схемами;

- розширити сферу ефективного використання земельних ресурсів в рамках суспільних і приватних потреб стосовно максимально продуктивного і високоприбуткового освоєння та залучення у товарне виробництво корисних властивостей земельних і територіальних ресурсів, у тому числі повного,

найбільш вигідного застосування їх рентоутворюючих можливостей;

- законодавчо забезпечити ефективне використання земельних ресурсів в рамках розвитку концептуальних основ екологічно стійкого землегосподарювання, підпорядковуючись об'єктивній необхідності пошуку найбільш виважених з погляду охорони навколишнього середовища форм і способів економічно продуктивного, соціально ефективного і екологічно безпечного використання земельних ресурсів;

- забезпечити оптимізацію територіальної організації землекористування, передусім впорядкування його функціонально-господарських параметрів, створення мережі інноваційно-технологічних кластерів;

- держава має взяти курс на створення великих державних агропромислових підприємств, сприяти особистим селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними паями, замість оренди і продажу, в кооперативні та інші крупні інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади, істотно підвищити її (громади) роль в забезпеченні ефективного і екологічно безпечного землекористування;

- створити необхідні умови селянським, родинним та товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання;

- здійснити комплекс лісомеліоративних та рекультиваційних заходів щодо захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії;

- сприяти створенню корпоративних об'єднань землевласників і поширенню системи спільного користування сільськогосподарськими угіддями на основі різних форм власності;

- забезпечити залучення в економічний обіг вартісно оціненого на рентній основі і облікованого в складі національного багатства країни земельного капіталу;

- розробити та впровадити автоматизовану систему ведення державного земельного кадастру як центрального компоненту системи менеджменту земельних ресурсів;

в галузі лісокористування:

- здійснити повну інвентаризацію лісів та повернення у державну власність тих площ, які незаконно захоплені з допомогою різних кримінальних схем;

- розробити стратегічні регіональні напрями розвитку лісового господарства, сприяти вибору ефективних форм державно-приватного партнерства в сфері лісогосподарської діяльності та напрямів інвестування ресурсомістких виробництв;

- забезпечити збільшення лісистості території та наближення її до науково обґрунтованого рівня; нарощування ресурсного та екологічного потенціалу лісів України; збереження біологічного різноманіття лісових екосистем;

- розробити заходи для підвищення стійкості лісових екосистем до негативних впливів та техногенного навантаження;

- запровадити ефективний фінансовий механізм лісокористування, який би базувався на обґрунтованих нормативах і лімітах використання лісових ресурсів, раціональних методах розподілу плати за лісокористування між державою, регіональними і галузевими структурами;

- кардинально покращити систему управління лісами і лісогосподарським виробництвом, що має базуватися на засадах державного та регіонального моніторингу.

в сфері водокористування:

- продовжити реформування системи управління водними ресурсами в Україні шляхом впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом;

- забезпечити на законодавчому рівні легітимність і фінансування переходу на басейновий принцип управління;

- прийняти Загальнодержавну цільову програму розвитку водного господарства України ;

- удосконалити Водний кодекс України відповідно до вимог Закону «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (від 21.12.10 № 2818-VI);

- розробити і впровадити перспективні технологічні нормативи використання водних ресурсів, запобігання шкідливій дії вод, удосконалення системи платного водокористування;

- створити систему державних інформаційних ресурсів у сфері водокористування;

- забезпечити формування інституціонального механізму екологобалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що нині сформувалась у водогосподарському комплексі. Це дасть можливість використовувати воду раціонально, знизити її питомі витрати у всіх ланках єдиного господарського комплексу, скоротити витрати матеріальних і трудових ресурсів у водному господарстві і, в кінцевому підсумку, зменшити антропогенний вплив на водні об'єкти;

- диверсифікувати розвиток багатосторонніх стосунків з країнами басейнів Чорного, Азовського і Балтійського морів з метою ефективного виконання міжнародних угод, розробки і реалізації міжнародних програм, проектів, а також угод з питань раціонального використання, охорони і відтворення водних ресурсів, екологічного оздоровлення спільних річкових басейнів та запобігання шкідливій дії вод;

- передбачити у законодавстві відповідальність державних органів влади та приватних структур за шкоду, завдану здоров'ю та майну населення, внаслідок дії екологічно небезпечних факторів, лікування за їх рахунок, відновлення майна, або надання компенсації громадянам, які постраждали внаслідок екологічного забруднення, аварій або катастроф;

- забезпечити вільний доступ населення до загальнодержавних та місцевих водних об'єктів через заборону

будівництва нерухомості, встановлення заборів та інших перепон в стометровій зоні.

в галузі надрокористування та ресурсозбереження:

- забезпечити диверсифікацію використання власних мінеральних ресурсів, як для внутрішніх потреб, так і для експорту;

- розробити та впровадити економічний механізм зацікавленості в економії паливно-енергетичних ресурсів та впровадження нових енергозберігаючих маловитратних технологій;

- цілеспрямовано та ефективно проводити пошук та впровадження альтернативних джерел енергозабезпечення (вітроенергетика, геліоенергетика, гідроенергетика та біопаливо);

- забезпечити більш широке застосування ресурсозберігаючих технологій для забезпечення економії невідновлюваних ресурсів природи та зростання на їх основі виробництва конкурентоздатної продукції;

- розробити цільову програму широкомасштабних заходів для повторного залучення ресурсів до господарського обороту;

- забезпечити істотне підвищення ефективності енергозбереження спрямованого на скорочення енерговитрат у виробництві енергомісткої продукції.

Реалізація викладених вище Рекомендацій з проблеми подальшого розвитку природноресурсної сфери, побудова інноваційної моделі природокористування стосовно глобальних викликів, залучення передусім національних інвестицій для виконання на необхідному рівні екологічно обґрунтованих природоохоронних заходів, сприятимуть модернізації системи використання й відтворення природних ресурсів, що склалася в державі, більш повному задоволенню економіки країни й населення в природних ресурсах, попередженню та ліквідації можливих негативних наслідків природно-техногенного

характеру, поліпшенню вкладу природно-ресурсної складової у прискорення соціально-економічного розвитку країни.

При цьому, економічна стабільність за жодних умов не повинна досягатися за рахунок екологічної безпеки. Власне, без останньої нині не можлива і сама економічна стабільність, адже за відсутності екологічно збалансованих природокористування й виробництва існує постійна загроза надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, що можуть знищити земну цивілізацію взагалі.

9. СЬОМИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ: «РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ»

(21 вересня 2012 р., м. Київ)

9.1. Пленарна доповідь «Економічні аспекти управління водними ресурсами та водокористування»
(доповідач – Президент Спілки економістів України, академік АЕН України, професор В.В.Оскольський)

Шановні члени Правління Спілки економістів України!
Шановні учасники конференції! Дорогі друзі і колеги!

Дозвольте мені сердечно привітати вас у столиці України, прекрасному і вічно молодому граді Києві.

Від імені Правління Спілки, Президії та більше як 36-тисячного колективу Спілки хочу подякувати керівництву Державного агентства водних ресурсів України Стащуку В.А., його першому заступнику Яцюку М.В., а також члену

Правління Спілки, ректору Держінституту управління та економіки водних ресурсів України Закорко О.П., в приміщеннях якого ми зараз знаходимося, за сприяння і активну участь в організації проведення засідання VII Пленуму Правління Спілки і Всеукраїнської науково-практичної конференції.

Тема сьогоднішнього Пленуму і конференції вибрана не випадково. Більше того, проблемам природокористування Спілка присвячує вже другу конференцію підряд. Адже проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої планети в цілому. Сьогодні важко повірити, що ще на початку XX сторіччя дим з труби вважався явною ознакою прогресу. А вже наприкінці сторіччя людство усвідомило, що життя на планеті знаходиться в небезпеці. Біосфера планети деградує. Екологічні проблеми не розрізняють державних кордонів, не визнають «правого чи лівого берега» в ідеології. І тут вже ніяк не обійтися без загальнопланетарних дискусій для вироблення ефективного плану дій по збереженню природного середовища.

Особливо гостро стала проблема нехватки питної *води*. Більшості людей відомо, що життя зародилося у воді і вже звідти розповсюджувалося по всій землі. Кожній живій істоті на нашій планеті в більшій чи меншій мірі потрібна життєдайна волога. Не є виключенням і людина, організм якої на 60–70% складається з води, а в процесі життєдіяльності постійно потребує поповнення її запасів. Доросла людина має вживати в день біля 2 літрів рідини.

Сьогодні вже очевидно, що забезпеченість водними ресурсами є однією з найголовніших передумов існування та сталого розвитку суспільства. Адже вода забезпечує три найважливіших для людства функції: виробництво продовольства, виробництво енергії та промислової продукції і побутове водоспоживання. Тобто, вода необхідна у всіх сферах життя.

Між тим, за оцінками Всесвітнього Банку у найближчі 50 років (з середини XXI століття) вже 40% населення Землі

зіткнеться з проблемою дефіциту води, 20% – страждатимуть від її нестачі. Особливо це стосується Північної та Східної Африки, Близького Сходу, Південної Європи і Центральної Азії, де дефіцит водних ресурсів поєднується зі значним попитом на них.

За даними ООН 2 мільярди людей вже зараз потерпають від нестачі прісної води, 120 млн жителів Європейського регіону не мають доступу до чистої питної води і адекватних санітарно-технічних засобів.

Однак, справа не тільки в тому, що багато регіонів земної кулі страждають від дефіциту води і посух. За останні десятиріччя у світі суттєво змінилась тенденція щодо водоспоживання. Відповідно до прогнозу відомого гідролога Дж. Родда, зробленого 15 років тому, вже у 2035–2045 рр. обсяги споживання прісної води зрівняються з її доступними збереженими ресурсами. Це означає, що підтримання таких темпів водоспоживання, як у другій половині ХХ ст., вже неможливе. Збільшення обсягів споживання води, стресове навантаження на водні ресурси значно зросте на 60% території планети, особливо в Африці, Азії, Латинській Америці. Отже, *управління водними ресурсами має змінитись.*

Саме тому, протягом останніх 20 років ведуться міжнародні дискусії щодо політики та управління водними ресурсами. За цей час відбулись шість Всесвітніх Водних Форумів. Вода стала предметом обговорення на Конференції з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., на засіданні Генеральної Асамблеї ООН «Ріо+5» у 1997 р., на Саміті Тисячоліття у 2000 р., на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку у Йоханесбурзі у 2002 році. В зв'язку з важливістю водних проблем, 2005–2015 рр. *проголошені декадою дій «Вода для життя» і спрямовані на досягнення цілей тисячоліття.*

Особливої уваги заслуговує третій світовий саміт зі сталого розвитку, скликаний ООН у червні цього року в Ріо-де-Жанейро («Ріо+20»), який прийняв глибокий за змістом підсумковий документ Саміту «Майбутнє, якого ми хочемо». Це був наймасовіший саміт, в роботі якого взяли участь понад 45 тис.

осіб із різних країн світу. Через відсутність консенсусу підсумковий документ чергового саміту знову не вмістив положень обов'язкової юридичної сили. Проте, як вважає член української делегації на Саміті академік НАН України Юрій Туниця, цей документ, спрямований у майбутнє, заслуговує глибокого аналізу та адекватних дій. Відповідним урядовим структурам треба глибоко і професійно осмислити **ініціативу Президента України щодо необхідності підготовки Екологічної Конституції Землі та заснування Світової Екологічної Організації (ініціатива проголошена на 66-ій сесії ГА ООН 22 вересня 2011 р.)** і продовжувати активну роботу з просування цієї ініціативи на 67-й сесії ГА ООН у вересні 2012 р. та інших міжнародних форумах.

Декларація ООН, яка прийнята на Саміті Тисячоліття, закликає всі країни-члени припинити нераціональну експлуатацію водних ресурсів, їх забруднення, розробити стратегії водогосподарської діяльності на регіональному, національному та місцевому рівнях. Ці стратегії мають бути спрямовані на розвиток водних ресурсів, орієнтовані на потреби людини і носити комплексний характер, сприяти справедливому доступу до води та її достатньої пропозиції.

Якщо у XX столітті зусилля водогосподарських органів були спрямовані на екстенсивне водоспоживання, втручання у гідрологічні цикли для задоволення зростаючих потреб, то зараз йдеться про управління водними ресурсами таким чином, щоб зберегти їх для майбутніх поколінь, забезпечити їхню безпеку у XXI сторіччі.

Інтенсивна стратегія водокористування передбачає зменшення потреби у воді в розрахунку на душу населення (або одиницю виробленого продукту) за рахунок технологічних і економічних заходів у водокористуванні, водозбереженні та охороні вод.

Засоби масової інформації нині активно поширюють інформацію про майбутні водні війни, грандіозні проекти перерозподілу річкових стоків тощо. Активно обговорюються міжнародні аспекти дефіциту води.

Для України проблема водогосподарського сектора економіки є також гострою і невідкладною.

Невисока ефективність водокористування, низька якість забезпечення населення питною водою, незадовільний стан водних об'єктів, що експлуатуються, є ознакою того, що господарство країни залишається на рівні розвитку, характерного для середини минулого століття. Особливо це стосується питань водокористування. І це при тому, що Україна за величиною внутрішніх запасів прісної води в розрахунку на душу населення перебуває на 111 місці у світі зі 152 країн та територій (згідно зі статистичними даними Світового банку).

Серед проблем водокористування в Україні – нерівномірний територіальний розподіл водних ресурсів, висока водоемність виробництва, особливості міжнародної інтеграції (не на користь України), нераціональне використання та надмірне забруднення водних ресурсів.

За даними наукового керівника Секції Спілки, директора ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», д.е.н., академіка НААН України, професора Хвесика М.А. щорічно підприємствами комунально-побутового господарства скидається у Чорне море більше, ніж 30 тис. тонн промислових речовин, біля 10 тис. тонн азоту, 3 тис. тонн фосфору, близько 25 тис. тонн нафтопродуктів. Значно погіршується екологічний стан Азовського моря, внаслідок його забруднення промисловими підприємствами м. Маріуполя, зокрема, металургійного комбінату «Азовсталь».

Практично відсутній системний моніторинг за станом довкілля морів, озер і річок нашої країни. Переважну більшість басейнів річок можна віднести до забруднених та дуже забруднених, біля 25–30% питної води з природних водойм не відповідають санітарним нормам. Нераціональна структура водопостачання та технічна і технологічна відсталість окремих виробництв, висока водоемність продукції, великі втрати води при транспортуванні. Неефективне очищення побутових та промислових стічних вод сприяє бактеріальному та хімічному забрудненню головних річок країни. Промислові стічні води

переважно забруднені важкими металами, фенолами, нафтопродуктами.

До того слід врахувати незадовільний стан систем господарсько-питного водопостачання та погіршення технічного стану основних виробничих фондів водного господарства – гідротехнічних споруд.

Вважаємо, що нині, як невідкладне завдання, слід сформувати ефективний інституціональний механізм екологічно збалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що сформувалась у водогосподарському комплексі зараз. Це дасть можливість використовувати воду раціонально, знизити її питомі витрати у всіх ланках єдиного господарського комплексу, скоротити витрати матеріальних і трудових ресурсів у водному господарстві і, в кінцевому підсумку, зменшити антропогенний вплив на водні об'єкти.

Незважаючи на те, що останнім часом відбулися певні зрушення у реформуванні управління водогосподарським комплексом України, все ще залишаються проблеми, обумовлені недосконалістю систем управління. Це, насамперед, недостатнє напрацювання законодавчої бази (до речі, парадоксальним є те, що реформування управлінської системи випереджає розвиток законодавчої бази); у ряді випадків, низька якість нормативно-правових документів, невідповідність організаційних структур і механізмів управління сучасним вимогам і світовим тенденціям; відсутність координації водокористування між різними секторами економіки і суб'єктами економічної діяльності; і, нарешті, недосконалість економічних механізмів у сфері використання та охорони водних об'єктів.

Останнє потребує особливої уваги. Всі великі і значущі для економіки України гідротехнічні споруди будувалися ще у радянські часи. Зрозуміло, що нині необхідно вкладати великі інвестиції для їх утримання в робочому і безпечному стані. До цього ж додається необхідність вирішення завдань, пов'язаних з

розробкою і впровадженням системи захисту населення і господарських об'єктів від шкідливої дії вод (повеней та паводків), особливо в регіоні Карпат, де злочинно вирубали ліси і цим загострили проблему. Цей наукоємний напрямок вимагає удосконалення методів прогнозу самих явищ та їх наслідків, а також капіталоємних заходів щодо захисту населених пунктів.

Вирішити ці проблеми, в умовах дефіциту державних коштів, можна завдяки розширенню ринкових відносин у водогосподарському секторі. Однак, цей процес має відбуватися поступово і продумано, а не стихійно, оскільки виключна соціальна значущість водних ресурсів потребує аналізу наслідків кожного кроку у розширенні сфери ринкових дій.

На досвіді таких європейських країн як Франція, Німеччина, Швеція, ми бачимо, що там в управлінні водними ресурсами суто ринкові інструменти розумно поєднуються з адміністративними важелями: встановлюються межі дії ринку; доступ на ринок регулюється антимонопольною політикою, шляхом ліцензування і сертифікації; задаються певні економічні параметри (види і ставки податків, фіксованих платежів у бюджет, податкові пільги, організаційна політика); визначаються напрями і суми витрат бюджетних коштів, стратегія інноваційної політики. Однак, економічний механізм водокористування базується на реалізації принципу платності і покриття всіх витрат, пов'язаних з управлінням водними ресурсами, їх розвитком та охороною.

Реалізація такого економічного механізму здійснюється у вигляді справляння плати за всі види водокористування та відшкодування всіх необхідних витрат на утримання водного господарства в належному стані. У той же час, *водні об'єкти залишаються у державній власності*, що сприяє контролю з боку держави за раціональним використанням водних ресурсів та їх охороною. Відшкодування витрат водного господарства реалізується у різних формах, зокрема:

- плата за споживання певної кількості води;

- плата за одиницю водокористування (людина, користувач, зрошуваний гектар);
- плата за перевищення ліміту води;
- плата за забруднення води;
- продаж права на воду (плата за ліцензію);
- податок на підприємство, який включає плату за воду;
- акціонерне право на воду.

Практично всюди найбільш висока плата за воду припадає на промислово-комунальне водопостачання, яке повністю покриває частку витрат водного господарства на його обслуговування.

Іригаційні водокористувачі, завдяки державним дотаціям, знаходяться у привілейованому стані. *Розвиток водного господарства, широкомасштабне водогосподарське будівництво, меліорація земель здійснюються при повному фінансуванні з боку держави* із залученням коштів місцевих бюджетів і землекористувачів.

Більшість країн встановлюють ціну на воду для промисловості і муніципального споживання з урахуванням самоокупності систем плюс певної частки прибутку. В більшості країн світу введено блочно-зростаючу систему цін, при якій плата у межах потрібного жорсткого нормативу здійснюється за мінімальною ціною, а по мірі збільшення забору води – ціна прогресивно збільшується. Сільськогосподарське та комунальне водопостачання знаходиться на самоокупності.

У середньому ціна на подачу 1 м³ води в системах водопостачання в розвинутих країнах складає від 2 до 13 \$/ м³.

Цікавим є приклад економічно розвинутих країн щодо пайової участі держави у фінансуванні капітальних вкладень та експлуатаційних витрат у водному господарстві. Так, Франція здійснює 50% капітальних вкладень за рахунок бюджету, 50% – за рахунок водокористувачів і муніципалітетів; експлуатаційні витрати – 100% покривають водокористувачі та муніципалітети. У США 70% капітальних вкладень у розвиток водного господарства здійснює держава, решту – водокористувачі і

місцеві органи влади, а експлуатаційні витрати на 50% покриваються державою і на 50% – водокористувачами та місцевими органами.

На жаль, в Україні картина зовсім інша. Бюджетних коштів на підтримку водного господарства, навіть за цільовими державними програмами, істотно не вистачає. А бюджетне фінансування галузі спрямовується в основному на оплату електроенергії та заробітної плати (70–80%), а на ремонтні роботи витрачається лише $\approx 20\text{--}30\%$. Про розвиток галузі взагалі не йдеться, і це при тому, що майже 80% гідротехнічних споруд (особливо насосних станцій) відпрацювали свій експлуатаційний термін служби у 2–2,5 раза понад норму.

Давно назріла необхідність чіткого визначення стратегії і тактики подальшого розвитку (чи існування?) водогосподарського-меліоративного комплексу України, розроблення і прийняття на державному рівні Концепції його удосконалення і розвитку з визначенням цілей, завдань, джерел фінансування та шляхів і методів їх досягнення.

Особливу увагу слід приділити питанням економічних методів регулювання водокористування і новому господарському механізму водокористування. В цій Концепції треба визначити, що бюджетне фінансування є основою забезпечення національної безпеки у водному секторі економіки, а кошти, які надходять до бюджету у вигляді платежів за використання водних ресурсів, являються головним джерелом фінансування програмних водогосподарських і водоохоронних заходів. У зв'язку з цим водне, податкове і бюджетне законодавство повинні забезпечити цільову спрямованість даних платежів на формування цільових бюджетних фондів. У законодавчому полі необхідно вирішити питання щодо амортизаційної політики у водному господарстві, тому що оновлення основних фондів водного господарства можливе лише за умови нарахування цих коштів та створення амортизаційних фондів.

Слід задіяти усі випробувані ринкові механізми із залучення небюджетних інвестицій на фінансування водогосподарських і водоохоронних заходів.

Йдеться про розширення державно-приватного партнерства у водній галузі, ринкові підходи до встановлення ціни на воду і водні послуги, плати за забруднення, створення ринків води і продаж ліцензій, впровадження субсидій та стимулів для водокористувачів.

Хочу наголосити, що без реформування економічних інструментів управління водними ресурсами ми не зможемо досягти цілей, визначених у Законі «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.» та Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення річки Дніпро на період до 2021 р. За короткий час необхідно визначити і почати впроваджувати найбільш придатні для наших національних умов ринкові економічні інструменти управління водними ресурсами, розробити відповідну нормативно-правову базу для впровадження, скорегувати та доопрацювати Водний кодекс України.

Реалізація цих завдань передбачає взаємну підтримку урядових та законодавчих органів влади, наукових установ та громадських організацій.

Ми маємо розуміти, що без економічної складової, при тому, що за останні п'ять років у галузі управління водними ресурсами зроблено чимало прогресивного та інноваційного, можемо втратити і вже напрацьоване, і не зможемо просуватися уперед.

Хочу в черговий раз звернути увагу владних структур на те, що в Україні до цього часу не прийнято законів про концепцію, про державну економічну політику, про стратегію сталого розвитку на довгостроковий період, як це вже давно зроблено в більшості розвинених країн світу, включаючи наших сусідів Росію і Польщу. Далі затягувати прийняття цих законів і пасивно спостерігати на все більше відставання в розвитку України від сусідів – просто злочинно.

Вважаємо, що новообраному Парламенту необхідно першочергово прийняти вище зазначені закони, а також закони «Про економічну відповідальність і стимулювання підприємств і організацій усіх форм власності за дотримання екологічних вимог» та «Про екологічні аспекти зовнішньоекономічної діяльності».

Завершуючи свою доповідь, хочу привернути увагу учасників конференції на найголовніше. Техногенний тиск людини на природу і планету, – за сучасними оцінками вчених, – наблизився до критичної межі, за якою може наступити катастрофічне руйнування біосфери планети. Настав час поглянути на економічну науку в цілому, і на економіку природокористування, зокрема, під принципово іншим кутом зору, а саме – через призму *духовності*. Для багатьох вчених вже стало очевидним, що не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. *Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві*. Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому рахунку – БОГОЛЮДЯНО.

Тому не випадково зараз стає особливо актуальною ноосферна соціально-економічна теорія, започаткована ще в минулому сторіччі В.І. Вернадським, яка утверджує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, що дозволить створити антикризові механізми господарювання, придатні для будь-якої країни світу. Для більшої антикризової стійкості, забезпечення динаміки необхідно розпочати формування нового, а саме – *ноосферного світогляду* й економічного мислення, перш за все, у представників чотирьох найважливіших інститутів суспільства – влади, науки, освіти, релігії. В подальшому через розробку соціально-еколого-економічного механізму господарювання слід досягти підвищення моралі в суспільстві: він має бути таким, щоб природним чином знизилися рівні кримінального бюрократизму, соціального паразитизму, утриманства, економічного рейдерства, корупції тощо.

Нині вкрай необхідно, щоб кожна окрема людина зрозуміла, що без змін ставлення до навколишнього природного середовища у більшості громадян, підвищення власної свідомості, ніякі закони, природоохоронні заходи, штрафні санкції тощо не зможуть докорінно змінити ситуацію на краще. Тож, щоб нащадки отримали від нас у спадок чисті ріки, прозору воду, насичені життям водойми як передумову щасливого, багатого суспільства, вже сьогодні кожен має усвідомити свою відповідальність за майбутнє. Слід пам'ятати, що знищити завжди легко, а відродити не завжди можливо. Бажаю учасникам конференції плідної роботи.

Дякую за увагу.

9.2. Рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції «Рациональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України»
(схвалені своїм пленумом Правління Співки економістів України 21 вересня 2012 р.)

Учасники Пленуму Правління Співки економістів України і Всеукраїнської науково-практичної конференції констатують, що водні ресурси є стратегічним фактором розвитку економіки України і відіграють ключову роль для навколишнього середовища та соціально-економічного забезпечення населення.

Проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої планети в цілому. Сьогодні важко повірити, що ще на початку минулого сторіччя дим з труби вважався явною ознакою прогресу. А вже наприкінці сторіччя людство усвідомило, що життя на планеті знаходиться в небезпеці. Біосфера планети деградує. Екологічні проблеми не розрізняють державних кордонів, не визнають «правого чи лівого берега» в ідеології.

Особливо гостро постала проблема нехватки питної води. Сьогодні вже очевидно, що забезпеченість водними ресурсами є однією з найголовніших передумов існування та сталого розвитку суспільства. Адже вода забезпечує три найважливіших для людства функції: виробництво

продовольства, виробництво енергії та промислової продукції і побутове водоспоживання. Тобто, вода необхідна у всіх сферах життя.

Між тим, за оцінками Всесвітнього Банку, у найближчі 50 років (з середини XXI століття) вже 40% населення Землі зіткнеться з проблемою дефіциту води, 20% – страждатимуть від її нестачі.

Однак, як відмічали виступаючі, справа не тільки в тому, що багато регіонів земної кулі страждають від дефіциту води і посух. Згідно з оцінками ВООЗ понад мільярд людей на нашій планеті використовують неякісну воду. У всьому світі більш як 5 млн людей щорічно вмирають через хвороби, викликані забрудненою питною водою, у тому числі три з половиною мільйони дітей.

За даними РНБО України до останнього часу жителі майже 1200 населених пунктів України (розташовані в 15 областях) частково або повністю споживають привізну воду. Лише 25% сільських населених пунктів України і 83% міських забезпечені централізованим водопостачанням. При цьому в останні десятиліття постійно погіршується і якість забезпечення водою жителів міст з централізованим водопостачанням, оскільки зношеність водопровідних комунікацій нині складає 55%, а більшість річкових басейнів України вже тією чи іншою мірою забруднені.

За останні десятиріччя у світі суттєво змінилась тенденція щодо водоспоживання. Відповідно до прогнозу відомого гідролога Дж. Родда, зробленого 15 років тому, вже у 2035–2045 рр. обсяги споживання прісної води зрівняються з її доступними збереженими ресурсами. Це означає, що підтримання таких темпів водоспоживання, як у другій половині XX ст., вже неможливе. Збільшення обсягів споживання води, стресове навантаження на водні ресурси значно зросте на більшості території планети, особливо в Африці, Азії, Латинській Америці. *Отже, управління водними ресурсами має змінитись.*

Саме тому, протягом останніх 20 років ведуться міжнародні дискусії щодо політики та управління водними ресурсами. За цей час відбулись шість Всесвітніх Водних Форумів. В зв'язку з важливістю водних проблем, 2005–2015 рр. проголошені декадою дій «Вода для життя» і спрямовані на досягнення цілей тисячоліття.

Учасники конференції вважають, що для України проблема водогосподарського сектору економіки є також гострою і невідкладною для вирішення.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV зазначено, що національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, в т.ч. у сферах використання водних ресурсів, захисту екології і навколишнього природного середовища, при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Водні ресурси все більшою мірою стають чинником, що обмежує соціально-економічний розвиток і визначає стан навколишнього середовища існування людини. В зв'язку з цим, вирішення питань раціонального використання й охорони вод є невід'ємною частиною національної безпеки країни, її економічного та соціального розвитку.

За роки незалежності України, після прийняття 6 червня 1995 р. Водного кодексу України, мали місце численні спроби на всіх рівнях законодавства належним чином врегулювати суспільні відносини щодо раціонального використання водних ресурсів. За цей час було прийнято 20 законів про внесення змін лише до Водного кодексу України, ряд інших законів, підзаконних актів Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, серед яких: Закони України «Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на

2006–2020 роки» (та його нова редакція), «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року», а також Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, затверджена постановою Верховної Ради України від 27.02.1997 р. №123/97-ВР, та Концепція розвитку водного господарства України, схвалена постановою Верховної Ради України від 14.01.2000 р. №1390-XIV.

Крім того постановами Кабінету Міністрів України були затверджені «Комплексна програма захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь в Україні у 2001–2005 роках та прогноз до 2010 року», «Комплексна програма розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь у 2001–2005 роках та прогноз до 2010 року», «Комплексна програма першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001–2005 роках і прогноз до 2010 року»; «Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса у Закарпатській області на 2002–2006 роки та прогноз до 2015 року».

Проте, як свідчить аналіз, незважаючи на такий значний масив законодавства, помітних позитивних зрушень у сфері захисту та раціонального використання водних ресурсів не спостерігається, затверджені програми практично не виконуються, а бюджетні кошти не використовуються на виконання заходів програм або витрачаються неефективно. Деградація і неефективне використання водних ресурсів країни набуло загрозливих масштабів, близьких до точки неповоротності, коли вже жодними зусиллями не можна буде відновити чи хоча б поліпшити стан водного господарства країни.

Стан ефективності використання коштів державного бюджету, передбачених на Загальнодержавну програму «Питна вода України» на 2006–2020 роки вивчався Рахунковою палатою

України. Згідно з оприлюдненим у 2012 р. звітом Рахункової палати України рівень виконання заходів першого етапу Програми (2006–2010 роки) за рахунок бюджетних коштів склав лише 16,9 процента. Міжвідомча комісія з питань виконання цієї Програми за відсутності належного контролю з боку Уряду у 2010–2011 роках фактично не діяла, внаслідок чого міжвідомча координація робіт у цій сфері не відбувалася.

Неминучим наслідком такого стану справ стало те, що у жовтні 2011 р. Верховна Рада України затвердила в новій редакції Закон України «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011–2020 роки». Цим Законом передбачено залучити на реалізацію заходів нової Програми за період її дії близько 9,5 млрд грн з усіх джерел фінансування, у тому числі 3 млрд грн з державного бюджету.

В умовах, що склалися порушується базове право громадян України на воду та санітарію, затверджене ООН та Радою ООН з прав людини у 2010 р. (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 64/292 від 28.07.2010 та резолюція Ради ООН з прав людини 15/9 від 24.09.2010 «Право людини та доступ до безпечної питної води та санітарії»). Враховуючи те, що 70% українців п'ють дніпровську воду, ліквідація надходження забруднень до Дніпра, охорона та відновлення якості його вод та екосистем має бути постійним пріоритетом держави.

Учасники конференції звертають увагу на те, що невиконання Загальнодержавної програми «Питна вода України» на 2006–2020 не мало жодних наслідків для тих посадових осіб органів виконавчої влади, на яких було покладено повноваження з організації здійснення заходів Програми і які не забезпечили цього, завдавши своєю бездіяльністю країні, її населенню і довкіллю значної шкоди.

У зв'язку з цим, є актуальними висловлені на засіданні Уряду у травні 2012 р. вимоги Прем'єр-міністра України щодо необхідності посилення законодавства у сфері контролю за екологічним середовищем і встановлення справедливого і невідворотного покарання тих чиновників, які ігнорують існуючі порушення закону.

Протягом 2010–2011 рр. держава переглянула програми, що стосуються питної води та розвитку водного господарства, включаючи і Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Проте в переглянутих програмах немає ґрунтового аналізу невиконання попередніх програм, не визначені конкретні цілі та індикатори оцінки їх досягнення, заходами не передбачені механізми координації і системи моніторингу та відкритої звітності про результати виконання програм, а обсяг бюджетного фінансування не є адекватним рівню державного пріоритету.

У 2010–2011 роках Уряд спрямував основні бюджетні кошти на доочищення питної води, що є актуальним і важливим, але лише короткостроковим заходом і має впроваджуватися на тлі здійснення стратегічних довгострокових дій з охорони джерел питного водопостачання, покращення управління стічними водами, запровадження повної очистки промислових та комунальних стоків, що скидаються в ріки і, головним чином, в Дніпро.

Вчені переконані, що водоресурсний потенціал країни і окремих регіонів має розглядатися, в першу чергу, з погляду збереження ролі природних водних об'єктів у формуванні навколишнього середовища як екологічного каркасу територій. Відновлювану частину водних ресурсів слід розглядати як основу економічного розвитку України.

Адже зрозуміло, що водні ресурси є національним капіталом, який використовується в сучасному суспільстві й буде використовуватись в майбутньому. Це вимагає й відповідного ставлення до його використання, охорони та відтворення. Негативні впливи (прямі й непрямі) на кількість та якість водних ресурсів необхідно розглядати як загрози національній безпеці держави. Експертна оцінка водокористування в Україні дає можливість виділити ряд загроз економічного, екологічного та міжнародного характеру, які пов'язані між собою.

До загроз економічного характеру фахівці відносять:

- дефіцит води у маловодозабезпечених промислових і сільськогосподарських районах;

- збільшення частоти тривалих посух, які негативно впливають на врожай сільськогосподарських культур і створюють загрозу продовольчої безпеки держави, а також призводять до падіння водності річок, що, в свою чергу, погіршує якість води у водосховищах;

- погіршення якості поверхневих і підземних вод, внаслідок чого швидкими темпами загострюється проблема нестачі якісної питної води;

- збільшення частоти проявів водної стихії у вигляді повеней, паводків, підтоплення територій ґрунтовими водами;

- при недостатній забезпеченості водними ресурсами відбувається збільшення втрат води в системах питного водопостачання, які вже досягають третини від загальних обсягів споживання води, а в окремих регіонах – 40–50 відсотків;

- відсутність ефективної фінансової стратегії для водного сектора національної економіки.

Учасники конференції вважають, що проблеми раціонального використання та охорони водних ресурсів сьогодні мають два аспекти: відновлення порушеної екологічної рівноваги та запобігання відповідному порушенню екосистеми. У першому випадку необхідне обґрунтування соціально-економічної ефективності природоохоронних заходів та прогнозування на цій основі черговості їх здійснення з урахуванням економічних можливостей. У другому – досягнення еколого-економічної стабільності при раціональному, інтенсивному природокористуванні на основі комплексного розвитку економіки країни та її регіонів.

Вчені переконані, що від людини залежить доля планети, і що людству потрібно виробити єдину стратегію взаємодії з природою, для чого вкрай важливо не тільки створювати нові технології для виробництва, але й *формувати екологічне мислення в суспільстві.*

Настав час поглянути на економіку під принципово іншим кутом зору, а саме – через призму духовності. Для багатьох вчених

вже стало очевидним, що не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві. Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому історичному рахунку – БОГОЛЮДЯНО.

Учасники VII-го Пленуму Правління Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції висловлюють наступні *Рекомендації*:

1. З метою підвищення ролі держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пошук інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання невідкладно розробити загальнодержавну Програму (Прогноз) стратегічного соціально-економічного розвитку України та її регіонів на довгостроковий період (15-20 років), яка має бути затверджена Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями. В документі передбачити стратегічні напрями раціонального природокористування, відновлення та збереження для нащадків навколишнього природного середовища (вода, земля, ліси, повітря тощо).

В програмі мають бути враховані заходи, спрямовані на структурні зміни у вітчизняній економіці стосовно основних галузей-водокористувачів. Йдеться про збільшення частки галузей з високою додатковою вартістю і відносно низьким споживанням води, що дозволить зменшити показники водоемності національного ВВП. Така кардинальна реорганізація можлива лише за умови активної регулюючої ролі держави.

2. Забезпечити глибоке і професійне опрацювання ініціативи Президента України щодо необхідності підготовки Екологічної Конституції Землі та заснування Світової Екологічної Організації (ініціатива проголошена на 66-ій сесії ГА ООН 22 вересня 2011 р.) і продовжувати активно просувати цю ініціативу на наступних сесіях ГА ООН та інших міжнародних форумах.

3. Створити Вищу (Національну) еколого-економічну Раду України – як консультативно-дорадчий орган при Президенті України, з метою науково-експертної підтримки економічної, соціальної та екологічної політики і запровадження в Україні основних засад сталого розвитку.

4. Посилити роль парламентських інструментів формування екологічної політики: природоохоронна проблематика і питання сталого розвитку в цілому мають стати пріоритетними в діяльності Верховної Ради України.

5. Виходячи з реалій сьогодення Верховній Раді України доцільно прийняти як першочергові такі закони:

а) «Про економічну відповідальність і стимулювання підприємств, організацій, установ усіх форм власності за дотримання екологічних вимог в своїй діяльності», в якому передбачити:

- сувору відповідальність (матеріальну і кримінальну) керівників державних органів влади та приватних структур, а також фізичних осіб за шкоду, завдану здоров'ю та майну населення, внаслідок дії екологічно небезпечних факторів, лікування за їх рахунок, відновлення майна, або надання компенсації громадянам, які постраждали внаслідок екологічного забруднення, аварій або катастроф;

- забезпечення вільного доступу населення до загальнодержавних та місцевих водних об'єктів через заборону будівництва нерухомості, встановлення парканів та інших перепон в стометровій зоні;

- перегляд нормативів та розмірів збору за спеціальне водокористування, а також штрафних санкцій за понадлімітний скид забруднюючих речовин у водні об'єкти;

- посилення контролю за обсягами водокористування, вчасною сплатою зборів за спеціальне водокористування та штрафів за забруднення водних об'єктів, а також розробити заходи, що дали б змогу ліквідувати заборгованість водокористувачів за спеціальне водокористування.

б) «Про екологічні аспекти зовнішньоекономічної діяльності» в якому передбачити:

- диверсифікацію розвитку багатосторонніх стосунків з країнами басейнів Чорного, Азовського і Балтійського морів з метою ефективного виконання міжнародних угод, розробки і реалізації міжнародних програм, проектів, а також угод з питань раціонального використання, охорони і відтворення водних ресурсів, екологічного оздоровлення спільних річкових басейнів та запобігання шкідливій дії вод;

- розробку та правовий захист реалізації механізмів взаєморозрахунків між сусідніми державами за еколого-економічні збитки, що виникають у результаті понаднормативних забруднень водних ресурсів. Це стане гарантією зміцнення екологічної і соціально-економічної безпеки в регіонах, а також стимулюючим чинником розвитку водоохоронної діяльності і співробітництва між країнами, розташованими у спільних річкових басейнах;

- підготовку комплексних міждержавних заходів по максимальному зменшенню руйнівної сили паводків, що приводять щорічно до масштабних збитків як в Україні, так і в сусідніх Угорщині, Румунії, Польщі і Словаччині.

6. Кабінету Міністрів України ініціювати розробку та прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на вирішення таких питань:

- реформування системи управління водними ресурсами в Україні шляхом впровадження інтегрованого **управління водними ресурсами за басейновим принципом**;

- відродження та підтримка сприятливого гідрологічного стану річок та боротьба зі шкідливою дією вод (повені, підтоплення тощо); забезпечення безпечної експлуатації гідротехнічних споруд (греблі, дамби тощо); ліквідація особливо небезпечних виробництв й інших об'єктів, у тому числі накопичувачів токсичних стічних вод і рідких відходів, що є потенційними джерелами надзвичайних ситуацій на водних об'єктах;

- забезпечення режиму стійкого (невиснажливого) функціонування водного об'єкта як елемента природного середовища зі збереженням властивості водних екосистем

відновлювати якість води; створення ефективної структури управління водоохоронної інфраструктури та механізмів державного контролю за екологічним регулюванням та використанням водних та біологічних ресурсів;

- кардинального впровадження інноваційних технологій щодо забору, використання та споживання води в практику господарської діяльності водокористувачів. Запровадження мобільних систем повторно-послідовного та оборотного водопостачання, перспективних способів очищення води, розбудова сучасних каналізаційних мереж та інфраструктури очисних споруд, формування інституціонального середовища реалізації інноваційних проектів за цими напрямками;

- першочергового забезпечення в усіх населених пунктах України потреби населення в якісній питній воді та санітарно-побутові вимоги щодо нормативної якості водних ресурсів;

- розробки і впровадження перспективних технологічних нормативів використання водних ресурсів, запобігання шкідливій дії вод, удосконалення системи платного водокористування;

- створення системи державних інформаційних ресурсів у сфері водокористування;

- забезпечення формування інституціонального механізму екологобалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що нині сформувалась у водогосподарському комплексі. Це дасть можливість використовувати воду раціонально, знизити її питомі витрати у всіх ланках єдиного господарського комплексу, скоротити витрати матеріальних і трудових ресурсів у водному господарстві і, в кінцевому підсумку, зменшити антропогенний вплив на водні об'єкти.

7. На урядовому рівні затвердити наукову проблематику з питань розробки і прийняття єдиної методології комплексного аналізу водокористування для обґрунтування політики раціонального управління водними ресурсами та вибору відповідних організаційно-економічних заходів, в тому числі прямого державного керівництва, з урахуванням міжнародного

досвіду щодо уніфікації і гармонізації показників водокористування.

8. Кабінету Міністрів України забезпечити розробку проектів та винесення в натуру прибережних захисних смуг всіх водних об'єктів та зон санітарної охорони джерел водопостачання в басейні Дніпра та всіх інших водойм до 2014 р.; забезпечити постійний та дієвий контроль за дотриманням обмежень до провадження господарської діяльності в цих смугах та зонах.

9. Для надання водокористуванню в Україні економічної стійкості, збереженню природних запасів водних ресурсів, оптимізації водокористування і водоспоживання, беручи до уваги ефективний світовий досвід і рекомендації ЄС, в регіонах України з залученням відповідних відомств, наукових і підприємницьких організацій провести дослідження, на основі яких розробити стратегії і програми довгострокового розвитку до 2050 р. **кластерних об'єднань** у напрямках:

- постачання чистої питної води та очистки стоків;
- аграрно-енергетичних ресурсів;
- вирощування риби, риболовлі і рибопереробки, аквакультури в морі та річкових водоймищах;
- водної транспортної логістики і портового господарства;
- суднобудування і судноремонту;
- водного туризму та санаторно-рекреаційного комплексу;
- добування корисних копалин з морського шельфу.

З метою активізації інтегрованого управління водними ресурсами в Україні, підвищення інноваційності у розвитку водної індустрії, у розробці і реалізації всіх наступних кроків мають брати участь: уряд, наука, освіта, бізнес, громадські організації та інноваційні кластери.

Важливими компонентами кластерного розвитку мають бути:

- створення Національної Ради конкурентоспроможності України при Президентові України та відповідних Рад конкурентоспроможності регіонів, які б забезпечили розробку та реалізацію стратегії інноваційного розвитку та підвищення

конкурентоспроможності країни, регіонів, міст та територій, в тому числі і в напрямку оптимізації використання водних ресурсів;

- створення при Верховній Раді Комісії по розвитку інтеграційних соціально-економічних структур (пром-, техно-, high-tech парків, спеціальних зон економічного розвитку, в т.ч. по водних ресурсах), яка має забезпечити розробку законодавчих актів та надання цим структурам необхідних прав та переваг для розвитку;

- забезпечення Кабінетом Міністрів України координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади по виконанню програми інноваційного розвитку та підвищенню конкурентоздатності національної та регіональних економік (в т.ч. розробки програми розвитку інноваційних промислових кластерів по водних ресурсах та біологічних ресурсах водних екосистем), в якій передбачається система поєднання кооперації і конкуренції серед учасників, збільшення надходження прямих іноземних інвестицій, створення нових робочих місць;

- створення з допомогою МЗС України та галузевих міністерств можливостей для участі українських кластерних об'єднань в міжнародних програмах регіонального розвитку, зокрема в Європейських ініціативах з розвитку співпраці країн-членів ЄС в Карпатах, на Дунаї, ін.;

- забезпечення за участю НАНУ та галузевих науково-дослідних інститутів проведення глибоких досліджень з виявлення резервів економічного та організаційного потенціалу, залученню його до формування пріоритетних інтеграційних виробничих об'єднань, в т.ч. з водоохорони та водозабезпечення;

- створення системи навчання потенційних учасників нових інтеграційних систем, представників влади і бізнесу (також для різних напрямів водної індустрії), як через традиційні освітні установи, так і через створення спеціалізованих бізнес-інкубаторів, науково-технологічних парків;

- утворення інформаційно-аналітичної системи для обслуговування учасників мережевих кластерних об'єднань (та всіх бажаючих до них приєднатись) на основі відповідних регіональних інформаційно-аналітичних центрів, які б здійснювали постійний моніторинг мереж і кластерів на відповідних територіях та розповсюджували їх позитивний досвід.

* * *

Сучасні дослідження вчених переконливо свідчать, що техногенний тиск людини на природу і планету наблизився до критичної межі, за якою може наступити катастрофічне руйнування біосфери планети.

Нині вкрай необхідно, щоб кожна окрема людина зрозуміла, що без зміни ставлення до навколишнього природного середовища у більшості громадян, підвищення власної свідомості, ніякі закони, природоохоронні заходи, штрафні санкції тощо не зможуть докорінно змінити ситуацію на краще. Тож, щоб нащадки отримали від нас у спадок чисті ріки, прозору воду, насичені життям водойми як передумову щасливого, багатого суспільства, вже сьогодні кожен має усвідомити свою відповідальність за майбутнє. Слід пам'ятати, що знищити завжди легко, а відродити не завжди можливо.

10. ВОСЬМИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ: «ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТЕ ВИРОБНИЦТВО – ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ТОВАРНИХ РИНКАХ УКРАЇНИ»

(19 вересня 2013 р., м. Рівне)

10.1. Пленарна доповідь «Екологічно чисте виробництво: економічні та організаційні аспекти управління якістю продукції» (доповідач – Президент Спілки економістів України, академік АЕН України, професор В.В.Оскольський)

Шановні члени Правління Спілки економістів України!
Шановні учасники конференції! Дорогі друзі і колеги!

Дозвольте мені сердечно привітати вас у цьому прекрасному місті-парку, поселенню ще в доісторичні часи ранніх слов'ян-землеробів, у місті якому виповнюється 725 років і в якому в різні часи жили, працювали та творили: Михайло Драгоманов, Микола Лисенко, Володимир Короленко, Олена Теліга.

Від імені Правління Спілки, Президії та майже 36-тисячного колективу членів Спілки хочу подякувати керівництву Рівненської облдержадміністрації, обласної Ради, а також керівництву Рівненського Національного університету водного господарства та природокористування, Голові Рівненського обласного осередку Спілки, академіку АЕН України, професору Кушнір Н.Б. і Віце-президенту Спілки, академіку АЕН України, Заслуженому економісту України, професору Павлову В.І. за сприяння і активну участь в організації підготовки VIII Пленуму Правління Спілки економістів та Всеукраїнської науково-практичної конференції.

Тема сьогоднішнього Пленуму і конференції вибрана не випадково. Більше того, проблемам екології і раціонального бережливого природокористування Спілка присвячує вже третю конференцію підряд. Ми розуміємо, що проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої Планети в цілому. Адже без чистих продуктів харчування, без чистої води і чистого повітря людина існувати не зможе.

На початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку зі зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшення чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу.

Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Загальновизнано, що біосфера Планети деградує, людство наближається до екологічної катастрофи. В умовах ринкової економіки, у гонитві за одержанням миттєвої вигоди, похижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим.

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних кордонів, світова спільнота намагається виробити інструменти міжнародної співпраці на шляху вирішення питань, пов'язаних із глобальним управлінням довкіллям.

Відома заява членів Римського клубу (1968 р.), Міжнародна конференція ООН з проблем довкілля в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.), Саміт «Ріо-1992+10», що відбувся в Йоханнесбурзі (2002 р.) дали поштовх вирішенню нагальних проблем довкілля і подоланню глобальних екологічних загроз, але не стали переломними в житті земної цивілізації, яка продовжує рухатися до прірви. Не став доленосним і Саміт 193 держав, який відбувся в Копенгагені в грудні 2009 р., де вирішувалася доля Кіотських домовленостей після 2012 р.

Найбільш радикальними і результативними були кроки щодо оздоровлення довкілля, зроблені в рамках Кіотського протоколу (1997–2009 рр.). Але вони викликали глибоке занепокоєння потужних промислових компаній світу, які забруднюють довкілля парниковими газами, і розпочали відкриту та приховану інформаційну війну проти нього та його дії після 2012 р. Як наслідок, до попередньо узгоджених домовленостей не приєдналися США, Китай та деякі інші країни.

Особливої уваги заслуговує третій світовий Саміт зі сталого розвитку, скликаний ООН у червні 2012 р. в Ріо-де-Жанейро

(«Rio+20»), який прийняв глибокий за змістом підсумковий документ Саміту «Майбутнє, якого ми хочемо». Це був наймасовіший саміт, в роботі якого взяли участь понад 45 тис. осіб із різних країн світу. Через відсутність консенсусу підсумковий документ чергового саміту знову не вмістив положень обов'язкової юридичної сили. Проте, ми переконані, що цей документ, спрямований у майбутнє, заслуговує глибокого аналізу та адекватних дій. Відповідним урядовим структурам треба глибоко і професійно осмислити **ініціативу Президента України щодо необхідності підготовки Екологічної Конституції Землі та заснування Світової Екологічної Організації** (*ініціатива проголошена на 66-й сесії ГА ООН 22 вересня 2011 р.*) і продовжувати активну роботу з просування цієї ініціативи на сесіях ГА ООН та інших міжнародних форумах, розробити та внести на їх розгляд відповідний проект документу.

Яку ж екологічну ситуацію ми маємо зараз на Україні? Технологічна відсталість ряду галузей, велика енергоємність і матеріаломісткість вітчизняної економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність основних фондів на більшості підприємств України зумовлюють надмірне забруднення навколишнього природного середовища, зниження конкурентоспроможності продукції, негативно впливають на природно-ресурсний потенціал країни, погіршують здоров'я і знижують тривалість життя населення. Лише за останні 22 роки чисельність населення України зменшилась на 6,2 млн чоловік.

За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території України відходів перевищує 30 млрд тон, у тому числі шкідливих (токсичних) – 2,9 млрд тонн. В окремих регіонах і містах України, де зосереджено значна кількість гірничодобувних, металургійних, хімічних та нафтопереробних виробництв, граничні рівні забруднення докілья перевищують норми в рази.

За ступенем небезпечності для здоров'я людини забруднення атмосферного повітря є головним негативним чинником. В Україні практично немає жодного промислового об'єкта, внаслідок виробничої діяльності якого концентрація основних забруднювальних речовин не перевищувала б гранично допустимих показників. На сьогодні функціонує близько 10 тис. об'єктів потенційно підвищеної екологічної та техногенної небезпеки. Тільки 15% жителів міст проживають в умовах малого забруднення повітря, 52% – помірного, 24% – сильного і 8% – у край сильного забруднення.

Значна частина населення України використовує для життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Близько 60% населення споживає воду з Дніпра, 15% – з інших поверхневих джерел і 25% використовує підземні джерела водозабезпечення.

Майже всі річкові басейни України забруднені або дуже забруднені. Якісний стан підземних вод унаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Екологічно найбільш незадовільний якісний стан підземних вод у Донецькому та Криворізькому регіонах. Водосховища на Дніпрі стали акумуляторами забруднювальних речовин.

Основними чинниками забруднення ґрунтів є важкі метали та залишки пестицидів. Забруднення ґрунтів важкими металами зумовлене, насамперед, виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Перед економікою України стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення промислового комплексу з метою створення умов для пришвидшеного технологічного його розвитку на основі інновацій, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням рівня шкідливого впливу на довкілля. Економічна політика, вважають вчені, може бути ефективною нині лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Починаючи з середини 90-х років, до забрудненої води і повітря, які споживають люди, додалися ще й *генномодифіковані*

продукти харчування. Їх виробництво стрімко зростає і може вийти з-під контролю людини та знищити біосферу Землі, а з нею і людство. На жаль, через недостатню вивченість та матеріальну зацікавленість багато політиків і, навіть, деякі вчені активно пропагують ГМО у виробництво, мотивуючи це як найкращий засіб збільшення виробництва продуктів харчування і боротьби з голодом у ряді регіонів світу.

Тут, думаю, доречно буде процитувати думку всесвітньо відомого вченого, академіка Російської академії медико-технічних наук, доктора біологічних наук Петра Гаряєва, який виступаючи на з'їзді вчителів (2011 р.) сказав: *«Трансгенные продукты, трансгенная инженерия – это нарушение всех мыслимых и немыслимых законов природы. Приведу конкретный пример. Широко известен эксперимент по введению в картофель гена, ответственного за синтез фермента, убивающего колорадского жука. Но мало известно, что подопытные мыши, отведав эту картошку, умирали от рака кишечника. Так и ведем человечество к вырождению».*

Громадськість світу і України турбує швидкість поширення ГМ-рослин. Масово культивувати такі рослини почали у 1996 році. Тоді вони зростали щорічно на 1,5 млн гектарів. А вже у 2012 р. – займали у 28 країнах 170,3 млн га. Це – понад 10% світових посівних площ. Перше місце надійно утримують США, де ГМ-культури вирощують на 69 млн га; друге місце займає Бразилія (30 млн га); третє – Аргентина (23,7 млн га); четверте – Канада (10,4 млн га); п'яте – Індія (10,4 млн ГМ-бавовнику).

За даними департаменту харчової промисловості і сільського господарства Каліфорнії не менше 70% переробленої продукції в супермаркетах США мають ГМ-компоненти: 93% сої, 86% кукурудзи і 93% бавовни і рапсу, які висаджені в країні в 2010 р., – результат генної інженерії.

Високі темпи поширення ГМ-рослин обумовлюється підвищеними прибутками для фермерів. Однак, проведеними дослідженнями, наприклад, в Іспанії встановлено, що не в кожній провінції вони прибуткові, на них також можна легко «прогоріти».

В ЄС вирощується поки-що єдина ГМ-культура – це стійка до шкідників кукурудза.

Варто зазначити, що закордонні біотехнологічні компанії надто зацікавлені у просуванні трансгенних технологій на ринок України. Адже у цій справі обертаються немалі гроші. Сьогодні біоіндустрія, спільно з біофармацевтикою, за капіталізацією посідає третє місце серед провідних секторів світової економіки, поступаючись лише банківському та нафтогазовому секторам. Світовий ринок генно-інженерного посівного матеріалу у 2012 р. становив близько 15 млрд доларів. Зрозуміло, що участь нашої держави у «трансгенному клубі» – це додаткові прибутки для закордонних компаній.

Спроби прорватися на нашу землю вже були. Всі пам'ятають картоплю, яку відома ГМ-компанія «Монсанта» наприкінці 1990-х «обкатувала на українських полях», вирощуючи одразу у кількох областях. Цю картоплю оминає колорадський жук. На щастя тоді вітчизняні народні обранці під час розгляду у сесійній залі «провалили» законопроект, який би «увімкнув» зелене світло для промислового виробництва в Україні тієї бульби.

Аналіз економістів свідчить, що генна інженерія не вирішує проблему нестачі продовольства. Вирішення проблеми голоду за допомогою ГМП – міф, котрий на сьогодні є єдиним, що залишився, аргументом «за» подальше розповсюдження ГМ-продукції. Однак, і він не витримує ніякої критики. Навіть країни «третього світу», в яких існує проблема голоду, називають це не інакше як використання їх території як полігону для випробування ГМО.

На жаль, до цього часу вчені не дали однозначної відповіді на питання чи шкідлива (і наскільки шкідлива) для вживання людиною модифікована продукція. Але, чим більше виготовляється ГМ-продукції, чим більше з'являється інформації про неї у ЗМІ, тим більший супротив проти неї у суспільстві провідних країн світу. Все більше держав встановлюють мораторій на імпорт ГМП.

Паралельно зі зростанням супротиву проти ГМП, активно збільшується і попит населення на чисту органічну продукцію. В Європі спостерігається справжній бум на екологічно чисту продукцію. За даними Міжнародної Федерації органічного руху, ринок екопродуктів зростає на 20% за рік.

Відповідно до Індексу екологічної ефективності світовим лідером еко-руху стала Швейцарія – найбільш непримиренна до ненатуральних продуктів. Чиста екологія та здорове харчування дають позитивний результат – середній вік громадян цієї країни становить 81 рік. Завітавши в біомагазин в Берліні, наприклад, можна побачити повну лінійку: починаючи від овочів та фруктів і завершуючи екологічно чистим пивом.

Активно зростає попит на екологічно чисту продукцію і українських споживачів. Останнім часом з'являються перші магазини, в яких продаються продукти харчування, весь цикл виробництва яких, передбачає повну відмову від використання ГМ-компонентів, пестицидів, мінеральних добрив, антибіотиків і гормонів росту, різного роду консервантів, антиоксидантів, ароматизаторів, фарбників, смакових та інших добавок штучного походження. І хоч ціна на такі продукти безпідставно завищена, обсяги продажів екопродуктів помітно зростають. Якщо в 2008 р. екоринок в Україні оцінювався в 5,2 млн грн, то в 2012 р. він досяг суми в 60 млн грн, або зріс в 11,5 раза.

Зрозуміло, що з кожним роком, зі зростанням попиту збільшуються і масштаби органічного виробництва. За даними Міжнародної федерації органічного руху (IFOAM), у 2010 р. площі, зайняті органічним землеробством, досягли 37 млн га, що становить 0,9% сільськогосподарських земель. Країнами-лідерами є: Австралія (12 млн га) та Аргентина (4,18 млн га). Кількість сертифікованих господарств становить 1,6 млн, які знаходяться в 160 країнах світу.

В Україні органічне виробництво перебуває на етапі активного розвитку, збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, що сертифікують свою діяльність згідно з органічними стандартами. Якщо в 2005 р., (за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»), діяло 72

сертифікованих органічних підприємства, то в 2011 р. їх кількість збільшилась у 2,2 рази і склала 155. Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь становить 270,3 тис. га (22 місце в світі), а їх частка в загальній структурі сільськогосподарських угідь України – 0,65%. Для прикладу, в Ліхтенштейні та Австрії частка органічних угідь перевищує 20%. Вирощуються зернові, олійні, та бобові культури. Вирощування органічних овочів та фруктів перебуває на початковому етапі.

Більшість українських «органічних» господарств розташовані на території Одеської, Херсонської, Полтавської, Вінницької, Львівської, Тернопільської, Чернігівської та Хмельницької областей. Часто ці господарства є учасниками проектів із впровадження органічного землеробства в Україні та співпрацюють з іноземними компаніями, насамперед, із Швейцарії та Німеччини.

Найвідомішими з органічних господарств є: ПП «Агроекологія» (Полтавська обл.), група компаній «Етнопродукт» (Чернігівська обл.), ТОВ «Галекс-Агро» (Житомирська обл.), «Органічне» господарство «Махаріші» (Херсонська та Миколаївська обл.), ТОВ «Жива земля Потутори» (Тернопільська обл.), «Царський садівник» (Київська обл.) та інші.

Формування ринку органічних продуктів харчування в Україні відбувається під дією внутрішніх та зовнішніх чинників. Внутрішні чинники зумовлюють зростання попиту на безпечні та здорові продукти харчування з підвищенням рівня життя населення. Зовнішні чинники спричинені динамічним зростанням світового ринку органічної продукції та зацікавленістю міжнародної спільноти в Україні як потенційно потужному виробникові такої продукції. За даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» в 2011 р. обсяги продажів органічної продукції склали 55,6 млн грн з потенційним приростом 80–100% щороку. Це всього 0,022% загальної кількості сільськогосподарської продукції, що продається в Україні, тоді як в країнах Євросоюзу, таких як Данія та Австрія даний показник перевищує 7%.

Інфраструктура ринку органічної продукції ще слаборозвинена, тому виробники сильно обмежені у застосуванні маркетингових підходів для просування товарів. Недостатня розвиненість нормативної бази та відповідної системи сертифікації створює на шляху виробників чистої продукції багато труднощів, у тому числі й у позиціонуванні продукції на ринку.

Ще в травні 2007 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Однак, через відсутність належної організації виконання і відповідного контролю, *цей вкрай важливий і необхідний Закон виконується незадовільно*. В Україні і сьогодні немає реальної системи контролю ГМО на своїй території, єдиного реєстру ГМ-організмів, грамотного порядку маркування ГМО і ГМ-продукції, затверджених методик польових випробувань трансгенних ліній сільськогосподарських рослин. Усі процедури з детекції ГМО, навіть у лабораторіях, які пройшли акредитацію, не ліцензуються, як того вимагає Закон, а отже, усі їхні висновки перебувають за межами правового поля. Як наслідок – відсутність маркування, що вказує на вміст від 0,9% ГМ-інгредієнтів у продуктах, як це робиться в країнах ЄС й Росії; посіви трансгенних культур на території ряду областей (хоч Закон це забороняє); зелена вулиця для тих, хто завозить у нашу країну ГМО, у тому числі, ніде не зареєстровані. Отже, в країні порушується низка національних нормативних актів, а також наші міжнародні зобов'язання, стороною яких є Україна (зокрема Картахенський протокол, Орхуська конвенція).

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, приблизно 70% українських виробників постачають органічну продукцію за кордон. Вирощена в Україні продукція вивозиться переважно в країни Євросоюзу (Італію, Німеччину, Нідерланди, Швейцарію, Францію), до Північної Америки (США і Канада), Росії, Ізраїлю та Японії. Експортується близько 80–90% органічної продукції,

виробленої в Україні. Решту продукції реалізують на внутрішньому ринку як звичайну (незважаючи на те, що вона сертифікована за міжнародними стандартами), і лише 5–10% вітчизняної органічної продукції реалізується з позначкою «органічний продукт».

Як свідчать дослідження, в Україні вже склалися об'єктивні умови для активного формування попиту на органічну продукцію: споживачі готові платити розумну цінову надбавку за високоякісну, корисну й безпечну продовольчу продукцію. Потенційними споживачами органічної продукції вже зараз можуть стати близько 5% населення великих та близько 1% населення середніх міст України. Це тому, що ціна на органічні продукти в торговельних мережах на сьогоднішній день сильно завищена. Якщо за кордоном націнка в середньому складає 15–30%, то в Україні може сягати 200–300%.

Держава намагається підтримати розвиток органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р., планується довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10%, передбачається стимулювання ведення органічного сільського господарства, унормування розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації. Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011–2020 рр. регулюється створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 р. їх використання до 50% від базового рівня. Залишилося лише забезпечити виконання поставлених завдань.

Підвищення якості та безпеки сільськогосподарської сировини і продовольства є пріоритетним завданням, яке вимагає розробки і затвердження національної стратегії в цій області. Нині розвиток екологічно чистого виробництва – прогресивна загальносвітова тенденція.

Вчені Спілки економістів України на підставі проведених досліджень дійшли висновку, що подальший розвиток органічного виробництва потребує удосконалення існуючої нормативно-правової бази з питань виробництва органічної сировини та продовольства шляхом прийняття Національної концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні; розроблення та впровадження у виробництво інноваційних технологій вирощування органічної продукції, забезпечення підготовки фахівців з питань органічного виробництва; запровадження системи економічних важелів та стимулів (субсидування фермерів, які переходять на органічне виробництво, а також агровиробників, які вже цим займаються, пільгове оподаткування, пільгове кредитування, державне страхування); створення національного сертифікаційного органу у сфері органічного виробництва; сприяння формуванню оптових та роздрібних ринків органічної продукції.

Реалізація стратегії індустріального розвитку вітчизняної економіки на інноваційних принципах, її модернізація та оновлення вимагатиме тривалого часу і значних обсягів інвестицій. Тому, перехідний період трансформації економіки, пов'язаний з широким оновленням парку технологій, вимагатиме пошуку шляхів, які забезпечували б мінімізацію фінансових витрат підприємств для забезпечення ринку екологічно чистою конкурентоспроможною продукцією та послугами, а також істотне зменшення негативного впливу на довкілля.

Наївно думати, що високотехнологічні виробництва, які зможуть на рівних конкурувати з імпортом, з'являться в Україні самі по собі, ринковим шляхом – без державної підтримки інноваційних технологій не обійтись. Приватний бізнес просто не буде цього робити через надто великі витрати та ризики. Довгострокові капіталовкладення потрібні суспільству, але обтяжливі для ринку. Тому, сподіватися на інноваційну іноземну допомогу – це проявляти елементарну ринкову

безграмотність. Адже зрозуміло, що закордонним інноваторам не потрібні конкуренти.

Як свідчить історичний досвід, процеси модернізації завжди супроводжувались активним державним регулюванням. Сьогодні інноваційні процеси вимагають розвинутої системи економічного передбачення, прогнозування, розвинутих інститутів формування та реалізації довгострокової стратегії розвитку. Ці пропозиції Спілка економістів вже неодноразово вносила і Парламенту, і Президенту, і Уряду України. Між тим, за останні 20 років в Україні практично втрачена система довгострокового прогнозування на 10–15–20 років; лише два роки як введена практика короткострокового 2-річного бюджетного планування, але це ніяк не може замінити прогнозування соціально-економічного розвитку країни. Залишаються без уваги переваги програмно-цільового планування.

Ми глибоко переконані, що для забезпечення стабільного, керованого і передбачуваного розвитку економіки України та її регіонів, впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, перш за все, необхідно кардинально підвищити роль держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пожвавлення інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання.

Пропонуємо невідкладно **перейти до державного стратегічного планування (прогнозування) розвитку країни** на основі загальнодержавної Програми стратегічного соціально-економічного розвитку України та її регіонів на довгостроковий період (15–25 років), яка має бути прийнята Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями.

В основу такої Програми необхідно покласти новітню ідеологію економіки знань та інноваційного ділового мислення, що забезпечить потужний потенціал реальних трансформацій усіх сфер суспільного життя країни та її регіонів, зорієнтованих

на подолання кризових явищ і динамічне зростання економіки в умовах об'єктивних процесів інтеграції господарської системи країни у світовий економічний простір та очікуваного значного посилення конкурентної боротьби на міжнародних ринках у зв'язку з наступним циклом стабілізації та зростання економічної кон'юнктури у глобальному вимірі і формуванням нової «зеленої» економіки. Ця Програма має стати методологічною базою для розробки середньострокових п'ятирічних планів-прогнозів соціально-економічного розвитку України, окремих її регіонів, цільових державних галузевих та регіональних програм. І тільки на основі таких п'ятирічних прогнозів соціально-економічного розвитку України повинен формуватися бюджет держави та регіонів.

Варто сказати, що і експерти ООН радять звернути увагу на формування нової «зеленої» економіки, яка передбачає зростання ролі держави і міжнародних органів у економічному регулюванні, створенні умов для розвитку бізнесу на основі нових «зелених» технологій та екологізації індустріальних галузей господарства (доповідь ЮНЕП для владних структур, 2011 р.).

Головним завданням сучасної державної політики для впровадження та розвитку в Україні екологічно чистого виробництва повинно стати створення умов для ефективної роботи товаровиробників усіх форм власності і господарювання, які забезпечують екологічно безпечне виробництво і надання послуг з урахуванням специфіки природних умов і ресурсного потенціалу кожного регіону. Реалізація цього завдання тісно пов'язана з дією відповідних механізмів управління – правового, економічного, організаційного, кредитно-фінансового. Лише діючи в комплексі, вони дозволять створити правове поле, нормативну базу і економічну зацікавленість виробників впроваджувати інноваційні технології для екологічно чистого виробництва.

Економічними інструментами екологізації економіки є: гнучка податкова і цінова політика, пільгове кредитування, стимулююча система платежів за використані природні

ресурси, бюджетне і альтернативне фінансування, адресне державне субсидування, компенсаційні і стимулюючі виплати за вилучення і повернення в господарський обіг орних земель, за раціональне використання і відновлення водних і лісових ресурсів, стимулювання розвитку малого та середнього екологічно чистого виробництва та послуг тощо.

Економічний механізм екологічно орієнтованого природокористування повинен доповнюватись такими заходами як-то: широке впровадження екологічних стандартів якості продукції, ліцензування господарського використання територій, економічний моніторинг земельного фонду, водних і лісових ресурсів, екологічна експертиза інвестиційних проєктів господарського будівництва з залученням вчених та широкої громадськості, орієнтація при проєктуванні на недопущення забруднення оточуючого середовища та використання природоруйнівних технологій і засобів праці.

Ми переконані, що Україні життєво необхідна Стратегія і державна Програма впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначати шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва.

Перехід до «зеленої» економіки та переформатування, відповідно, свідомості суспільства, підвищення духовності людства, збереження екосистеми планети від знищення – проблема, гострота якої досягла критичної межі. Окремі локальні рішення вже не дадуть необхідних результатів. Суть її вирішення – в формуванні державної природоохоронної політики, яка б чітко визначала еколого-економічне партнерство між суб'єктами виробничої діяльності як всередині країни, так і в міжнародній торгівлі, а також здійсненні активної позиції держави у підтримці глобальних екологічних ініціатив. Таким чином, політику екологізації виробництва слід розглядати як складову національної і глобальної безпеки.

Вченими Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Академії економічних наук України, Спілки економістів України розроблено проект **Національної концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні**. Учасникам Пленуму цей проект роздано. З урахуванням обговорення пропоную його схвалити і доручити Президії СЕУ надіслати її Президенту, Парламенту і Уряду України для розгляду і затвердження в установленому порядку.

За багаторічною традицією членам Пленуму СЕУ роздано також проект Рекомендацій нашої науково-практичної конференції, які з урахуванням обговорення пропонуємо схвалити.

Сподіваємося, що реалізація Рекомендацій конференції щодо впровадження в Україні екологічно чистого виробництва сприятиме створенню передумов для узгодження національної політики у сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріальних секторів національної економіки та у сфері надання послуг із політикою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та поліпшення якості життєвих умов населення.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи. Дякую за увагу.

10.2. Проект Національної концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні
(розроблений вченими та експертами Національної академії наук України, Академії економічних наук України, Спілки економістів України, Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України)

Проект

Національна академія наук України

НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вступ

Національна концепція впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва (далі – Концепція) визначає принципи, завдання, механізми формування державної політики екологізації економіки України та реалізації одного з найважливіших її напрямків – впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в промисловому, аграрно-промисловому, транспортному, енергетичному та інших секторах економіки, а також у сфері надання послуг – з метою поліпшення стану довкілля, збереження природних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності за умови переходу України до стратегії сталого розвитку.

Впровадження Концепції є реальним втіленням державою України своїх конституційних зобов'язань перед громадянами, а саме статті 16 Конституції України: *«Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави»*.

Основні положення Концепції відповідають Конвенції ООН з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.), «Декларації тисячоліття», яка прийнята на саміті (2000 р.), документам Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоханнесбурзі (2002 р.), підсумковому документу «Майбутнє, якого ми хочемо» світового саміту «Ріо+20» у 2012 р., стратегічним цілям і завданням економічної інтеграції України у міжнародний економічний простір.

РОЗДІЛ I.

Передумови впровадження екологічно чистого виробництва в Україні

Стратегічні інтереси держави полягають у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку, який базується на раціональному використанні, охороні та відновленні природного ресурсного потенціалу і збереженні здорового довкілля. Це зумовлює необхідність узгодження національної політики в сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустріальних секторів економіки, а також сфери надання послуг із політикою з питань охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження здоров'я населення, формування та запровадження механізмів розв'язання цих проблем на ринкових засадах економіки.

Технологічна відсталість, велика енергоємність і матеріаломісткість української економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність виробничих потужностей на багатьох підприємствах України формують умови, коли:

- відбувається надмірне забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливає на стан здоров'я людини, природно-ресурсний потенціал країни;
- підприємства не можуть забезпечити конкурентоспроможний рівень продукції через її надмірно високу собівартість.

Занадто повільно проходить переорієнтація виробничого потенціалу на інноваційні технології, нові природозахисні методи управління виробництвом.

Корпоративна культура виробництва та споживання в Україні зумовлює утворення відходів у обсязі майже 90 відсотків від первинно використаних ресурсів.

За різними показниками, на території України щорічно утворюється від 700 до 800 млн тонн відходів. Загальний обсяг накопичених на території України відходів перевищує 30 млрд тонн, у тому числі шкідливих (токсичних) – 2,9 млрд тонн.

Основним джерелом утворення промислових відходів є виробнича діяльність підприємств гірничодобувної, хімічної, металургійної промисловості, нафтопереробної галузі, паливно-енергетичного комплексу, промисловості будівельних матеріалів. В окремих регіонах і містах України, де зосереджено значна кількість таких виробництв, граничні рівні забруднення довкілля перевищують допустимі норми в рази.

За ступенем небезпечності для здоров'я людини забруднення атмосферного повітря є головним негативним чинником. В Україні практично немає жодного промислового об'єкта, внаслідок виробничої діяльності якого, концентрація основних забруднювальних речовин не перевищувала б гранично допустимих показників. На сьогодні функціонує близько 10 тис. об'єктів потенційно підвищеної екологічної та техногенної небезпеки. Тільки 15,3% жителів міст проживають в умовах малого забруднення повітря, 52,8% – помірного, 24,3% – сильного і 7,6% – у край сильного забруднення.

Майже всі річкові басейни України забруднені або дуже забруднені. Якісний стан підземних вод унаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Екологічно найбільш незадовільний якісний стан підземних вод у Донецькому та Криворізькому регіонах. Водосховища на Дніпрі стали акумуляторами забруднювальних речовин.

Тому, значна частина населення України використовує для життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації. Близько 60% населення споживає воду з Дніпра, 15% – з інших поверхневих джерел і 25% використовує підземні джерела водозабезпечення.

Основними чинниками забруднення ґрунтів є важкі метали та залишки пестицидів. Забруднення ґрунтів важкими металами зумовлене насамперед виробничою діяльністю підприємств паливно-енергетичної галузі.

Перед економікою України стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення промислового комплексу з метою створення умов для його прискореного технологічного оновлення, забезпечення виробництва конкурентоспроможної

продукції з одночасним зменшенням рівня негативного впливу на довкілля. Економічна політика на сучасному етапі може бути ефективною лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Реалізація стратегії індустріального розвитку національної економіки на інноваційних принципах, її модернізація та оновлення вимагатиме тривалого часу і значних обсягів інвестицій. Тому, перехідний період трансформації економіки на ринкові засади, пов'язаний з широким оновленням парку технологій, вимагатиме пошуку стратегій, які забезпечували б мінімізацію фінансових витрат підприємств для забезпечення ринку конкурентоспроможною продукцією та послугами, а також істотного зменшення негативного впливу на довкілля.

Одним із підходів, який довів свою ефективність у багатьох країнах (як у розвинутих, так і тих, що розвиваються) є впровадження концепції екологічно чистого виробництва в промисловому та аграрному секторах економіки, а також у сфері надання послуг. З цією метою в багатьох країнах реалізуються відповідні цільові еколого-економічні програми.

Україні життєво необхідна стратегія впровадження екологічно чистого виробництва, яка повинна визначити шляхи комплексного вирішення екологічних та економічних проблем, забезпечити передумови створення дієвої системи сприяння впровадженню суб'єктами господарювання стратегії та методів такого виробництва.

Незважаючи на одночасний екологічний та економічний ефект і позитивний досвід реалізації ідеї екологічно чистого виробництва в розвинутих країнах світу, стратегія його впровадження в Україні залежить від розв'язання таких проблем:

- подолання супротиву впровадженню нових ідей та підходів з боку менеджерів і персоналу підприємств та органів управління, які не навчені і не зацікавлені в інноваціях;

- посилення контролю та забезпечення безумовного виконання прийнятих законів України щодо екологічної експертизи та екологічного аудиту;
- подолання технічних обмежень і забезпечення доступу до інформації щодо новітніх технологій, систем менеджменту, регламентів, стандартів і відповідних баз даних;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення з питань стимулювання зменшення забруднення довкілля;
- розробка та введення в дію економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження екологічно чистого виробництва;
- забезпечення необхідними знаннями та практикою застосування технологій і методів екологічно чистого виробництва у інженерів, консультантів, менеджерів та керівників підприємств; введення відповідних курсів дисциплін у навчальні програми ВУЗів.

РОЗДІЛ II.

Основні засади Концепції

2.1 Базовий принцип упереджувального підходу до розв'язання екологічних проблем

В умовах перехідного періоду до ринкової економіки визначальним є пошук конструктивних і реалістичних стратегій розв'язання екологічних проблем та підвищення ефективності виробництва.

Для практичного розв'язання екологічних проблем перспективним є впровадження в економіці «упереджувального підходу».

Базовий принцип упереджувального підходу полягає у впровадженні екологічного удосконалення з одночасним отриманням економічного прибутку, а не в інвестуванні додаткових коштів у технології з уловлювання забруднювальних речовин і поводження з відходами. При застосуванні принципу упереджувального підходу навіть незначні інвестиції забезпечують значну економію.

Упереджувальний підхід вимагає, як правило, зміни корпоративної культури підприємства і включає в себе оптимізацію виробничих процесів, впровадження енергозберігаючих технологій, використання екологічно чистішої сировини, зменшення обсягів утворення і використання токсичних та небезпечних речовин, впровадження маловідходних та безвідходних технологій.

2.2. Методологічні засади реалізації стратегії впровадження екологічно чистого виробництва в Україні

Стратегія впровадження екологічно чистого виробництва (далі – Стратегія) базується на основі упереджувального підходу.

Стратегія передбачає системний підхід до розв'язання проблем охорони довкілля на всіх фазах виробництва та реалізації продукції з метою упередження та/або мінімізації як найближчих, так і віддалених ризиків для здоров'я людини й довкілля.

Стратегія є однією з найоптимальніших в умовах ринкової економіки, оскільки забезпечує подвійний вигаєш: з одного боку, відбувається покращення стану довкілля за рахунок удосконалення технологій підвищення якості продукції, з іншого – зменшення рівня забруднення.

Таким чином, впровадження та розвиток екологічно чистого виробництва сприяє формуванню ефективних економічних засад розв'язання екологічних проблем, насамперед у промисловому, паливно-енергетичному, агропромисловому, транспортному, житлово-комунальному галузях економіки, інфраструктурних секторах надання послуг у виробничій та соціальній сферах.

Мінімізація обсягів забруднення та утворення відходів у процесі виробництва досягатиметься шляхом внесення якісних змін до продукції і безпосередньо до виробничого процесу. Зміни у виробничому процесі, крім заміни сировини та технології, передбачають також поліпшення практики управління.

Стратегія передбачає впровадження не лише технічних заходів, але й удосконалення адміністративних, організаційних, інформаційних та інституційних форм управління, зокрема, перегляд та удосконалення структурних рішень з питань організації управління, уточнення сфер відповідальності та посадових інструкцій.

Це забезпечується насамперед шляхом використання таких сучасних інструментів управління, як загальний менеджмент якості та охорони навколишнього природного середовища (TQM/EMS), сертифікація систем менеджменту ризиками в критичних контрольних точках (HACCP), менеджменту громадської відповідальності (SA 8000), менеджменту охорони здоров'я та безпечності (OHSAS 18001) та інших. Це сприятиме узгодженню нових удосконалених технологічних (виробничих) рішень з системами управління процесом виробництва та процедурами забезпечення його економічної ефективності з метою зменшення впливу на довкілля.

2.3. Завдання, принципи та національні пріоритети впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва

Основне завдання розвитку екологічно чистого виробництва – послідовне формування та реалізація стратегії його впровадження у виробничих процесах виготовлення продукції і послугах з метою забезпечення раціонального та бережливого використання природних ресурсів і зниження ризиків для здоров'я людей та навколишнього природного середовища.

При впровадженні екологічно чистого виробництва у промисловості, сільському господарстві та у сфері надання послуг суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися принципу інтегрального упередження утворення забруднювальних речовин у джерелах їх виникнення і системного впровадження комплексних технічних, технологічних, організаційних, економічних, управлінських, правових та інших заходів з метою виготовлення необхідних

обсягів продукції встановленої якості при мінімальних витратах матеріальних ресурсів і мінімальному негативному впливові на довкілля.

Таким чином, чисте виробництво характеризується такими загальними засадами:

- екологічні параметри інтегруються в базових показниках продукції, технологій та послуг;

- розв'язання екологічних проблем здійснюється з урахуванням життєвого циклу продукції й усіх параметрів, що входять до системи, внаслідок чого упереджується перенесення цих проблем із одного середовища в інше.

- забезпечується оптимізація виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини, матеріалів та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів;

- здійснюється зменшення обсягів утворення відходів, їх переробка та використання;

- використання відходів одного виробництва у якості сировини для іншого.

До принципів екологічно чистого виробництва відносяться:

у виробництві:

- раціональне використання сировини, матеріалів та енергоносіїв;

- мінімізація використання або вилучення токсичних матеріалів і зменшення обсягів усіх видів викидів і скидів та утворення відходів на рівні джерела їх виникнення шляхом зміни сировини й технологій;

- поліпшення практики управління, адміністрування, впровадження економічних та інформаційних заходів.

у життєвому циклі продукції:

- зменшення негативного впливу виготовленої продукції на умови життєдіяльності людини, а також на довкілля впродовж усього її життєвого циклу (від проектування до використання та утилізації або захоронення її відходів) шляхом змін у самій продукції та поводженні з нею задля зменшення

кількості відходів, що утворюються в результаті її продукування, використання та ліквідації.

у наданні послуг:

- інтеграція екологічних аспектів при розробці та наданні послуг.

Національними пріоритетами України в сфері розвитку екологічно чистого виробництва є:

- забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку на основі раціонального використання, охорони та відновлення природно-ресурсного потенціалу;
- досягнення показників ресурсо- та енергоемності, які забезпечили б необхідний рівень незалежності держави;
- перехід на заміники традиційної сировини;
- впровадження відновлювальних енергоресурсів та нових видів палива;
- активний перехід до господарювання на основі принципу максимальної продуктивності ресурсів.

Національні пріоритети розвитку екологічно чистого виробництва реалізуються шляхом:

- поширення інформації про принципи (засади) екологічно чистого виробництва;
- розробки та реалізації сукупності економічних та екологічних чинників розвитку виробництва;
- удосконалення механізму інтеграції екологічних чинників у стратегію економічного розвитку;
- перегляду екологічних нормативів забруднення та спеціального використання природних ресурсів, а також нормативів їх економічного регулювання з метою поступового наближення до стандартів ЄС;
- створення системи збалансованого управління розвитком виробництва, що стимулює охорону довкілля та забезпечує бережливе використання природних ресурсів.

РОЗДІЛ III.

Засоби впровадження екологічно чистого виробництва

3.1. Організаційно-економічний механізм

Організаційно-економічний механізм переходу до впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва вимагає:

- державного регулювання процесу впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва, раціонального використання можливостей економіки держави, особливо її фінансових ресурсів, виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу;

- визначення суспільних пріоритетів виходячи з конкретної ситуації, в якій здійснюватиметься процес переходу до впровадження й розвитку екологічно чистого виробництва та включення їх до прогнозів і програм соціально-економічного розвитку;

- поєднання державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-технічного, валютного, інформаційного забезпечення пріоритетів впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва;

- запровадження спеціального економіко-екологічного моніторингу процесу переходу до екологічно чистого виробництва, головними завданнями якого є збирання, вивчення і підготовка інформації для проведення аналізу показників, що визначають рівень впровадження цього виробництва, його вплив на стан природних ресурсів, довкілля і загалом економіки держави, її регіонів, індивідуальних суб'єктів господарювання та населення, та для прийняття обґрунтованих й об'єктивних управлінських рішень.

3.2. Державне управління, регулювання та підтримка впровадження екологічно чистого виробництва

Державне управління у галузі впровадження екологічно чистого виробництва передбачає:

- розробку та прийняття загальнодержавних, галузевих і місцевих програм;

- розробку та прийняття органами виконавчої влади в межах їхньої компетенції нормативно-правових актів, державних норм, стандартів у цій галузі;

- координацію та узгодження галузевих і місцевих програм;

- здійснення належного контролю за дотриманням законодавства та за виконанням загальнодержавних програм у цій галузі.

Державне регулювання в галузі впровадження екологічно чистого виробництва здійснюється шляхом:

- реалізації загальнодержавних, галузевих і місцевих програм впровадження чистого виробництва;

- запровадження норм, правил і стандартів регулювання екологічної безпеки виробництва та надання послуг;

- нагляду та контролю за здійсненням виробничої діяльності за дотриманням вимог екологічної безпеки та міжнародних стандартів;

- створення та забезпечення пільгових умов реалізації галузевих і регіональних програм розвитку екологічно чистого виробництва.

Держава забезпечує розвиток екологічно чистих виробництв на основі:

- інтеграції стратегії впровадження екологічно чистого виробництва у програми економічного та соціального розвитку країни, а також з охорони довкілля;

- інтеграції концепції у програми структурної перебудови підприємств;

- інтеграції концепції в інвестиційні програми;

- створення умов для доступу суб'єктів господарської діяльності до зовнішніх і внутрішніх інвестицій;

- розробки та впровадження стимулів для підприємств, які займаються впровадженням чистих технологій, зокрема, податкове стимулювання зменшення рівня забруднення довкілля, а також пільгове оподаткування їх на початкових стадіях освоєння ними нових технологій та організації випуску нової продукції;

- об'єднання наявної системи надання технічної допомоги Україні з боку розвинутих країн із впровадженням екологічно чистого виробництва для отримання ефекту від реалізації демонстраційних проектів і подальшого розвитку стратегії на основі принципу самоокупності;

- встановлення державного партнерства з малим та середнім бізнесом;

- зосередження зусиль на результативності програм з впровадження чистого виробництва, зокрема зменшення обсягів утворення відходів, а також зниження енергоемності та матеріалоемності продукції;

- стимулювання інтеграції програм чистих виробництв з програмами енергоефективності;

- організації відповідно до закону експертизи міжнародних проектів і технологій екологічно чистого виробництва, які пропонуються до впровадження в Україні.

3.3. Обов'язки суб'єктів господарської діяльності

Для впровадження екологічно чистого виробництва всі суб'єкти господарської діяльності зобов'язані:

- впроваджувати системи менеджменту якості та охорони навколишнього природного середовища;

- опанувати стратегію екологічно чистого виробництва як системний підхід, що вимагає постійного удосконалення технологічної та екологічної діяльності з метою зменшення обсягів утворення виробничих відходів;

- опанувати та удосконалити методологію реалізації проектів впровадження екологічно чистого виробництва, включаючи планування та впровадження необхідних організаційних заходів, створення системи екологічного менеджменту в підрозділах (цехах, виробничих ділянках), де впроваджуються чисті технології;

- розробляти програми впровадження чистого виробництва;

- розвивати методи економіко-екологічного моніторингу результативності демонстраційних проектів впровадження чистого виробництва;

- сприяти мобілізації фінансових ресурсів для впровадження чистого виробництва.

3.4. Інституційні засади розвитку екологічно чистого виробництва

Необхідною умовою розвитку екологічно чистого виробництва в Україні є створення умов і можливостей для опанування та розвитку науково-методичних засад його впровадження, поширення досвіду та використання позитивної практики.

Питання впровадження стратегії екологічно чистого виробництва, розробка державної політики щодо цієї стратегії, вирішення питань податкового, кредитного та страхового стимулювання інноваційних програм і проектів мають бути покладені на спеціально створений центральний орган виконавчої влади у сфері впровадження екологічно чистого виробництва.

З метою інтеграції програмних завдань із впровадження чистого виробництва в плани дій Уряду, у плани економічного та соціального розвитку, забезпечення економічного, пільгового та іншого стимулювання, поширення світового досвіду утворюється Національна рада з питань впровадження екологічно чистого виробництва в Україні.

Спеціальним рішенням Кабінету Міністрів України відповідальність за впровадження державної політики екологічно чистого виробництва покладається на керівників міністерств та відомств, які відповідають за впровадження чистого виробництва у відповідних галузях економіки.

Як робочий орган Національної ради з питань впровадження чистого виробництва в Україні створюється Національне агентство України з питань розвитку екологічно чистого виробництва, на яке покладається:

- державне регулювання у сфері екологізації виробництва, впровадження природозахисних стратегій, зокрема, чистого виробництва та трансферу природозахисних чистих технологій;
- забезпечення розробки та удосконалення законодавчої бази у відповідній галузі;
- розробка проектів Національної стратегії та Національної програми розвитку чистого виробництва, участь у розробці регіональних і галузевих програм;
- узагальнення міжнародного досвіду та практики впровадження екологічно чистого виробництва;
- координація діяльності та розвиток Національної мережі екологічно чистого виробництва та її участі у діяльності міжнародної мережі екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП;
- участь у розробці нормативно-правової бази щодо регулювання в сфері екологізації виробництва та природозахисних технологій;
- розробка пріоритетних напрямків і розвиток вітчизняного науково-методологічного потенціалу впровадження чистого виробництва;
- розробка проектів нормативно-методичних документів з впровадження чистого виробництва та інших підходів щодо екологізації виробництва та надання послуг;
- розробка та супровід проектів міжнародного співробітництва в сфері впровадження чистих технологій у різних галузях економіки України;
- реалізація (участь у реалізації програмних положень) Рамкової угоди «Уряд України – ЮНІДО» в частині, що стосується питань впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні, та розробка пропозицій щодо наступних програм міжнародного співробітництва у цьому напрямку;
- координація міжнародної технічної допомоги у сфері екологізації виробництва та трансферу новітніх природозахисних технологій;

- координація наукової діяльності в галузі впровадження чистого виробництва;

- підготовка моніторингових звітів Уряду щодо результатів впровадження екологічно чистого виробництва;

- обґрунтування державних управлінських рішень з питань еколого-соціальної економіки, екологізації виробництва та впровадження чистих технологій;

- опрацювання пропозицій щодо системи підготовки й перепідготовки експертів, менеджерів і консультантів з проблем чистого виробництва.

На регіональному рівні створюється мережа відділень Національного агентства України з питань розвитку екологічно чистого виробництва та трансферу технологій, на які покладається:

- поширення інформації з методології та організаційних принципів впровадження екологічно чистого виробництва та природозахисних технологій;

- підготовка, перепідготовка експертів і менеджерів з екологічно чистого виробництва, а також з систем управління якістю та охороною навколишнього природного середовища;

- проведення тренінгів, навчання та атестація фахівців різних рівнів з питань екологічного менеджменту;

- проведення екологічної експертизи та екологічного аудиту з метою формування планів заходів впровадження екологічно чистого виробництва на підприємствах регіону;

- консультативна допомога у плануванні та реалізації програм екологічно чистого виробництва на підприємствах регіону;

- розробка програм впровадження екологічно чистого виробництва на замовлення підприємств регіону;

- сприяння залученню інвестицій в програми впровадження екологічно чистого виробництва;

- здійснення спільних міжнародних демонстраційних та пілотних проектів з впровадження екологічно чистого виробництва;

- поширення інформації щодо передового досвіду впровадження екологічно чистого виробництва.

3.5. Законодавче забезпечення

Україна на шляху прийняття, впровадження і здійснення стратегії чистого виробництва на основі міжнародного досвіду та за підтримки ООН здійснює такі дії:

- приймає Державну цільову програму екологізації і впровадження чистого виробництва, методологічні засади якої базуються на положеннях цієї Концепції;

- приєднується до Міжнародної Декларації Чистого Виробництва;

- укладає угоду з ЮНІДО та ЮНЕП про співробітництво у цій сфері.

Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за законодавчим забезпеченням впровадження стратегії екологічно чистого виробництва, періодично проводить парламентські слухання на цю тему.

3.6. Освітнє забезпечення

Формування і реалізація дієвої та ефективної політики впровадження й розвитку екологічно чистого виробництва має ґрунтуватися на підготовці кадрів з високим рівнем загальноосвітніх і професійних економічних та екологічних знань, екологічної свідомості та культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин між суспільством і природою, процесів його життєдіяльності і стану довкілля.

Еколого-економічна освіта як цілісне системне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури та екологічного мислення громадян, екологізацію навчальних дисциплін і програм підготовки фахівців, а також на професійну екологічну підготовку та перепідготовку кадрів, які мають бути залучені до вирішення стратегічних, тактичних і

поточних завдань впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва.

Головними завданнями освітнього забезпечення переходу до екологічно чистого виробництва мають бути:

- розробка й постійне вдосконалення Державних стандартів професійної екологічної та економічної освіти та переробка діючих стандартів усіх рівнів і напрямів підготовки та виховання з урахуванням вимог щодо формування екологічної культури та чистого виробництва;

- підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка викладачів економічних і екологічних дисциплін із врахуванням нових підходів, організація екологічних семінарів і курсів, створення центрів перепідготовки тощо;

- розробка й видання якісної навчальної літератури з екологічної економіки (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) для шкіл, ПТУ, коледжів, технікумів і вищих навчальних закладів, розробка й видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку;

- розробка еколого-економічних радіо- і телепрограм, підготовка й організація систематичних показів по телебаченню навчальних, наукових і науково-популярних фільмів;

- залучення громадських екологічних організацій, просвітницьких товариств до поширення екологічних знань, елементів екологічної культури, засад чистого виробництва серед широких верств населення;

- започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємств, які мають право і можливість приймати екологічно значущі рішення у сфері чистого виробництва.

3.7. Міжнародне співробітництво

Розвиток екологічно чистого виробництва в Україні може бути успішним за умов налагодження широкого міжнародного співробітництва, яке передбачає:

- можливість доступу до міжнародного досвіду впровадження чистого виробництва;
- широке співробітництво з національними та міжнародними інститутами та центрами, які працюють у сфері поширення засад чистого виробництва у світі;
- приєднання України до Міжнародної мережі національних центрів екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП;
- участь у міжнародних програмах і проектах з екологічно чистого виробництва;
- міжнародне співробітництво у розв'язанні інноваційних проблем національної промисловості;
- поступове наближення до міжнародних стандартів, норм і вимог, що регламентують використання природних ресурсів;
- залучення в Україну інвестицій для розв'язання еколого-економічних проблем, зокрема проблем чистого виробництва;
- здійснення пілотних та демонстраційних проектів з метою демонстрації реальної економічної та екологічної ефективності впровадження екологічно чистого виробництва;
- отримання досвіду у впровадженні стратегії чистого виробництва українськими спеціалістами в рамках участі у відповідних міжнародних програмах;
- укладання двосторонніх угод і договорів щодо впровадження та розвитку в Україні екологічно чистого виробництва та трансферу природозахисних технологій;
- розвиток національних і міжнародних кластерів альтернативної енергетики, біотехнологій, переробки відходів, екологічно чистого виробництва.

РОЗДІЛ IV.

Прикінцеві положення

4.1. Етапи реалізації Концепції

Реалізацію Стратегії впровадження і розвитку екологічно чистого виробництва передбачається здійснювати в три етапи.

На першому етапі (2–3 роки) передбачено створити сприятливі умови суб'єктам підприємницької діяльності для стимулювання їхньої ефективної участі у розв'язанні проблеми розвитку чистого виробництва, підготувати нормативно-правову та технологічну базу, а також реалізувати ряд демонстраційних проєктів як прикладів сучасного підходу та реальних кроків до вирішення проблеми. У результаті першого етапу має бути розроблено та затверджено Урядом план дій щодо стратегії впровадження екологічно чистого виробництва у міжгалузевій та у різних секторах виробництва й сфері надання послуг та створені інституційні структури для організації впровадження екологічно чистого виробництва.

На другому етапі (5–6 років) мають бути забезпечені:

- тиражування найбільш екологічно ефективних технологій впровадження екологічно чистого виробництва;
- розробка та законодавче закріплення економічного механізму заохочування виробників щодо впровадження чистого виробництва;
- організація підготовки та перепідготовки спеціалістів у сфері впровадження екологічно чистого виробництва;
- включення курсів з впровадження чистого виробництва у вищих і середніх навчальних закладах.

Для розширення підготовки фахівців з цього напрямку у вищих закладах освіти, зокрема, у технічних університетах слід вирішити питання:

- встановлення спеціальностей «Промислова екологія», «Інженерна екологія» і «Екологічна (техногенна) безпека» та викладання курсів «Екологічна економіка» і «Чисте виробництво»;
- організації підготовки та перепідготовки викладачів та фахівців вищої кваліфікації із зазначених спеціальностей;
- підготовки та видання перекладних або вітчизняних (з урахуванням міжнародного досвіду) підручників і посібників із проблематики чистого виробництва.

На третьому етапі передбачається забезпечити широке впровадження інструментів і механізмів реалізації чистого виробництва.

4.2. Очікувані соціально-економічні та екологічні наслідки реалізації Концепції

Реалізація запропонованих концептуальних засад впровадження чистого виробництва сприятиме створенню передумов для узгодження національної політики у сфері реструктуризації, модернізації і розвитку індустриальних секторів національної економіки та у сфері надання послуг із політикою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та поліпшення якості життєвих умов населення з метою поступового переходу нашої держави до сталого розвитку.

10.3. Рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції «Екологічно чисте виробництво – основа підвищення якості продукції на товарних ринках України» (схвалені восьмим Пленумом Правління Спілки економістів України 19 вересня 2013 р.)

Учасники Пленуму Правління СЕУ і Всеукраїнської науково-практичної конференції констатували, що проблема «людина-природа» є нині чи не найважливішою не лише для України, але і для нашої Планети в цілому. *Адже без чистих продуктів харчування, без чистої води і чистого повітря людина існувати не зможе.*

На початку третього тисячоліття земна цивілізація зіткнулася з катастрофічними змінами в довкіллі у зв'язку зі зростанням забруднення атмосферного повітря та Світового океану, збільшенням чисельності населення, змінами клімату, зниженням рівня ґрунтових вод, скороченням посівних площ на душу населення, занепадом рибальства, зменшенням площі та погіршенням структури лісів, опустелюванням, втратами генетичного потенціалу рослинного і тваринного світу.

Сучасний розвиток людства характеризується небаченим раніше антропогенним навантаженням на «плівку життя».

Загальновизнано, що біосфера Планети деградує, людство наближається до екологічної катастрофи. В умовах ринкової економіки, у гонитві за одержанням миттєвої вигоди, похижацьки викачуючи надра Землі, власноручно посилюючи техногенний прес на природу, людство все більше й більше втягується в діяльність, яка призводить до руйнації навколишнього середовища без якого життя людини стане просто неможливим.

Оскільки проблеми навколишнього природного середовища не можуть бути вирішені в межах національних кордонів, світова спільнота намагається виробити інструменти міжнародної співпраці на шляху вирішення питань, пов'язаних із глобальним управлінням довкіллям. Однак, цей процес відбувається надто повільно.

Як відмічали виступаючі, за останній період економіка України так і не позбулася глибоких структурних деформацій і значно відстає від економік розвинутих країн світу за сукупною продуктивністю всіх факторів виробництва. Технологічна відсталість ряду галузей, велика енергоємність і матеріаломісткість вітчизняної економіки, низький рівень переробки сировини, фізична зношеність основних фондів на більшості підприємств України зумовляють надмірне забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливають на природно-ресурсний потенціал країни, погіршують здоров'я і знижують тривалість життя населення. За цих обставин та через політичну нестабільність, жорстоку кризу і господарську розруху, зuboжіння більшості населення за останні 22 роки в Україні померло 16,3 млн чоловік, а загальна чисельність населення скоротилась на 6,2 млн чоловік.

Перед Україною стоїть завдання глибокої реструктуризації та оновлення господарського комплексу з метою створення умов для пришвидшеного технологічного його розвитку на основі інновацій, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції з одночасним зменшенням

рівня шкідливого впливу на довкілля. Економічна політика, переконані вчені, може бути ефективною нині лише за умови врахування питань збереження довкілля в процесах прийняття рішень у різних галузях економіки.

Стабільний динамічний розвиток в нинішніх умовах передбачає функціонування екологічно безпечної економіки, структурно-технологічний рівень якої забезпечує збалансоване використання ресурсів і мінімізацію техногенного навантаження на довкілля процесів виробництва і вжитку товарів і послуг з розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Провідною стратегією, на яку спирається теорія сталого розвитку та яка здатна формувати систему принципів та механізмів екологізації виробництва і комплексно вирішувати екологічні та економічні проблеми, є **стратегія екологічно чистого виробництва**, яка вже широко впроваджується у розвинених країнах.

Починаючи з середини 90-х років, до забрудненої води і повітря, які споживають люди, додалися ще й *генномодифіковані продукти харчування*. Їх виробництво стрімко зростає і може вийти з-під контролю людини та знищити біосферу Землі, а з нею і людство. На жаль, через недостатню вивченість та матеріальну зацікавленість багатьох політиків і, навіть, деяких вчених активно пропагують ГМО у виробництво, мотивуючи це як найкращий засіб збільшення виробництва продуктів харчування і боротьби з голодом у ряді регіонів світу.

Між тим, аналіз економістів свідчить, що генна інженерія не вирішує проблему нестачі продовольства. Вирішення проблеми голоду за допомогою ГМП – міф, котрий на сьогодні є єдиним, що залишився, аргументом «за» подальше розповсюдження ГМ-продукції. Однак, і він не витримує ніякої критики. Навіть країни «третього світу», в яких існує проблема голоду, називають це не інакше як використання їх території як полігону для випробування ГМО.

На жаль, до цього часу вчені не дали однозначної відповіді на питання чи шкідлива (і наскільки шкідлива) для вживання

людиною модифікована продукція. Але, чим більше виготовляється ГМ-продукції, чим більше з'являється інформації про неї у ЗМІ, тим більший супротив проти неї у суспільстві провідних країн світу. Все більше держав встановлюють мораторій на імпорт ГМП.

Відомо, що закордонні біотехнологічні компанії надто зацікавлені у просуванні трансгенних технологій на ринок України. Адже у цій справі обертаються немалі гроші. Сьогодні біоіндустрія, спільно з біофармацевтикою, за капіталізацією посідає третє місце серед провідних секторів світової економіки, поступаючись лише банківському та нафтогазовому секторам. Світовий ринок генно-інженерного посівного матеріалу у 2012 р. становив близько 15 млрд доларів. Зрозуміло, що участь нашої держави у «трансгенному клубі» – це додаткові прибутки для закордонних компаній.

Паралельно зі зростанням супротиву проти ГМП, активно збільшується і попит населення на чисту органічну продукцію. В Європі спостерігається справжній бум на екологічно чисту продукцію. За даними Міжнародної Федерації органічного руху, ринок екопродуктів зростає на 20% за рік.

Як наголошували виступаючі, в Україні органічне виробництво перебуває на етапі активного розвитку, збільшується кількість сільськогосподарських підприємств, що сертифікують свою діяльність згідно з органічними стандартами. Якщо в 2005 р., (за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»), діяло 72 сертифікованих органічних підприємства, то в 2011 р. їх кількість збільшилась у 2,2 рази і склала 155.

Інфраструктура ринку органічної продукції ще слаборозвинена, тому виробники сильно обмежені у застосуванні маркетингових підходів для просування товарів. Недостатня розвиненість нормативної бази та відповідної системи сертифікації створює на шляху виробників чистої продукції багато труднощів, у тому числі й у позиціонуванні продукції на ринку.

Ще в травні 2007 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів». Однак, через відсутність належної організації виконання і відповідного контролю, цей вкрай важливий і необхідний Закон виконується незадовільно. В Україні і сьогодні немає реальної системи контролю ГМО на своїй території, єдиного реєстру ГМ-організмів, професійно порядку маркування ГМО і ГМ-продукції, затверджених методик польових випробувань трансгенних ліній сільськогосподарських рослин. Усі процедури з детекції ГМО, навіть у лабораторіях, які пройшли акредитацію, не ліцензуються, як того вимагає Закон, а отже, усі їхні висновки перебувають за межами правового поля. Як наслідок – відсутність маркування, що вказує на вміст від 0,9% ГМ-інгредієнтів у продуктах, як це робиться в країнах ЄС й Росії; посіви трансгенних культур на території ряду областей (хоч Закон це забороняє); зелена вулиця для тих, хто завозить у нашу країну ГМО, у тому числі, ніде не зареєстровані. Отже, в країні порушується низка національних нормативних актів, а також наші міжнародні зобов'язання, стороною яких є Україна (зокрема Картахенський протокол, Орхуська конвенція).

Як свідчить історичний досвід, процеси модернізації завжди супроводжувались активним державним регулюванням. Сьогодні інноваційні процеси вимагають розвинутої системи економічного передбачення, прогнозування, розвинутих інститутів формування та реалізації довгострокової стратегії розвитку. Між тим, за останні 20 років в Україні практично втрачена система довгострокового прогнозування на 10–15–20 років. Лише два роки як введена практика короткострокового 2-річного бюджетного планування, але це ніяк не може замінити довгострокового прогнозування соціально-економічного розвитку країни. Залишаються без уваги переваги програмно-цільового планування.

Вчені глибоко переконані, що для забезпечення стабільного, керованого і передбачуваного розвитку економіки

України та її регіонів, впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва, перш за все, необхідно кардинально підвищити роль держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пошук інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання.

Держава має забезпечити умови і шляхи підтримки: при розробці нормативної бази, зокрема, механізмів екологічного управління, аудиту та сертифікації виробництва; розвитку та впровадження механізмів активізації чистого виробництва, а також поширення інформації щодо впровадження ресурсо-, енергозберігаючих, безвідходних технологій; підготовки кадрів, створення державної інфраструктури та фінансування екологічно чистих технологій; у виконанні пілотних та міжнародних демонстраційних проектів. Реалізація цього завдання тісно пов'язана з дією відповідних механізмів управління – правового, економічного, організаційного, кредитно-фінансового. Лише діючи в комплексі, вони дозволять створити правове поле, нормативну базу і економічну зацікавленість виробників впроваджувати інноваційні технології для екологічно чистого виробництва.

Економічними інструментами екологізації економіки є: гнучка податкова і цінова політика, пільгове кредитування, стимулююча система платежів за використанні природні ресурси, бюджетне і альтернативне фінансування, адресне державне субсидування, компенсаційні і стимулюючі виплати за вилучення і повернення в господарський обіг орних земель, за раціональне використання і відновлення водних і лісових ресурсів, стимулювання розвитку малого та середнього екологічно чистого виробництва та послуг тощо.

Перехід до «зеленої» економіки та переформатування, екологічно чистого виробництва, відповідно, свідомості суспільства, підвищення духовності людства, збереження екосистеми планети від знищення – проблема, гострота якої досягла критичної межі. Окремі локальні рішення вже не

дадуть необхідних результатів. Суть її вирішення – в формуванні державної природоохоронної політики, яка б чітко визначала еколого-економічне партнерство між суб'єктами виробничої діяльності як всередині країни, так і в міжнародній торгівлі, а також здійсненні активної позиції держави у підтримці глобальних екологічних ініціатив. Таким чином, політику екологізації виробництва слід розглядати як складову національної і глобальної безпеки.

Учасники VIII Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції, на підставі наукових досліджень та обміну думками, висловлюють наступні **РЕКОМЕНДАЦІЇ** для законодавчої і виконавчої гілок влади, органів місцевої влади і місцевого самоврядування, національним і галузевим академіям наук, науковим установам і навчальним закладам:

1. З метою підвищення ролі держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пошук інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання невідкладно розробити загальнодержавну **Програму (Прогноз) стратегічного соціально-економічного розвитку України** та її регіонів на довгостроковий період (15-20 років), яка має бути затверджена Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями.

В основу Програми (Прогнозу) необхідно покласти новітню ідеологію економіки знань та інноваційного ділового мислення, що забезпечить потужний потенціал реальних трансформацій усіх сфер суспільного життя країни та її регіонів, зорієнтованих на подолання кризових явищ і динамічне зростання економіки в умовах об'єктивних процесів інтеграції господарської системи країни у світовий економічний простір та очікуваного значного посилення конкурентної боротьби на міжнародних ринках у зв'язку з наступним циклом стабілізації та зростання економічної кон'юнктури у глобальному вимірі і формуванням нової «зеленої» економіки. Ця Програма має стати

методологічною базою для розробки індикативних середньострокових п'ятирічних планів-прогнозів соціально-економічного розвитку України, окремих її регіонів, державних цільових галузевих та регіональних програм. І тільки на основі таких п'ятирічних прогнозів соціально-економічного розвитку України повинен формуватися поточний і перспективний бюджети держави та регіонів.

2. Схвалити проект **Національної Концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні**, розроблений вченими Національної академії наук України, Академії економічних наук України, Співки економістів України та Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень (м. Одеса).

Головною метою Концепції є впровадження засад, необхідних для переозброєння виробничого комплексу на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, екологічно безпечних безвідходних технологічних процесів, широке застосування відновлювальних джерел енергії, розв'язання проблем утворення, накопичення, перероблення, утилізації та використання всіх видів відходів; перебудова державної політики у сфері індустріального розвитку країни для запобігання погіршення стану довкілля та виснаження природних ресурсів при стабільному поліпшенні рівня життя населення.

В проекті Національної Концепції визначені головні напрямки впровадження екологічно чистого виробництва, зокрема:

- державна політика регулювання і контролю у сфері раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, створення умов для запровадження екологічно чистого виробництва та інтеграції екологічних аспектів при розробці проектів та наданні послуг;

- введення науково-технічних, інноваційних та економічних пріоритетів у екологізації секторів та галузей національної економіки;

- оптимізація виробництва з метою зменшення обсягів споживання сировини та енергоносіїв, рециркуляції та повнішого використання матеріалів;

- широке впровадження принципу інтегрованого упередження утворення забруднюючих речовин у джерелі їх виникнення та контролю, який передбачає комплексні заходи щодо мінімізації викидів, скидів забруднюючих речовин та їх видалення як складову відходів шляхом їх нормування на базі передових технологічних рішень;

- повсюдне застосування економічних стимулів переозброєння індустріального сектору економіки, АПК, енергетики, транспорту та сфери надання послуг на основі новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсозберігаючих екологічно безпечних технологій;

- широке застосування відновлювальних джерел енергії;

- вдосконалення інструментів поведінки, знешкодження і використання всіх видів відходів;

- попередження утворення і використання токсичних та небезпечних речовин;

- встановлення порядку обов'язкової наукової експертизи галузевих (міжгалузевих) програм трансферу, впровадження та розвитку новітніх еколого-безпечних технологій;

- забезпечення відповідності національних екологічних стандартів якості продукції, екологічного управління та екологічної сертифікації продукції з європейськими та міжнародними вимогами, в тому числі прийнятими ООН та ЄС;

- створення банку даних екологічно небезпечних (шкідливих) виробництв в Україні;

- забезпечення відповідної кадрової політики в сфері екологічно чистого виробництва; проведення експертизи навчальних програм, підручників, науково-методичних матеріалів для підготовки та перепідготовки фахівців у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, впровадження екологічно чистого виробництва;

- створення фонду національної підтримки впровадження екологічно чистого виробництва та технологій; приєднання України до Міжнародної мережі національних фондів екологічно чистого виробництва ЮНІДО/ЮНЕП.

Вважаємо доцільним всю координацію науково-методичної діяльності в сфері впровадження чистих виробництв і надання послуг покласти на Національну академію наук України.

3. Для організаційного та інституціонального забезпечення реалізації Національної Концепції впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва пропонується утворити *Національну Раду* з питань впровадження екологічно чистого виробництва та надання послуг та робочий орган в структурі Уряду – *Національне агентство України* з питань розвитку екологічно чистих виробництв з мережею його регіональних відділень на яке покладається:

- розробка та затвердження Стратегії та Національного плану дій щодо впровадження більш чистих виробництв і екологічних технологій;

- розробка Державної програми впровадження та розвитку чистих виробництв і екологічних технологій (по галузях) на період до 2020 р. та організація і контроль за її виконанням;

- координація всієї роботи по впровадженню в Україні екологічно чистих виробництв, діяльності регіональних відділень Національного агентства, забезпечення участі України в роботі міжнародної мережі екологічно чистих виробництв ЮНІДО/ЮНЕП та в міжнародних екологічних програмах;

- створення національної інфраструктури екологічного аудиту та сертифікації чистого виробництва;

- проведення експертизи чинного законодавства щодо відповідності принципам сталого розвитку, прийняття необхідних законів (чи зміни існуючих законів) про основи державної природоресурсної політики, раціональне використання природних ресурсів і збереження природних екосистем, упорядкування плати та платежів за спеціальне

використання природних ресурсів, впровадження чистих виробництв;

- розробка системи необхідних управлінських, суспільних, економічних та громадських важелів для забезпечення екологічної безпеки України та її регіонів, впровадження екологічно чистих виробництв та надання послуг;

4. Національним і галузевим академіям наук, науковим установам і навчальним закладам:

- виступити ініціаторами розробки комплексних заходів з проблем впровадження екологічно чистих виробництв;

- сприяти запровадженню всіх видів програм освіти для населення з метою забезпечення безперервності навчання з питань впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв;

- сприяти включенню ідей, засад, принципів впровадження екологічно чистих виробництв в навчальні програми та спеціальні курси на всіх рівнях освіти з метою виховання професійно конкурентних, високоосвічених та гармонійно розвинутих випускників;

- розширити тематику науково-прикладних досліджень з проблем впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв;

- обговорити основні положення впровадження та розвитку екологічно чистих виробництв, накреслити шляхи їх практичної реалізації на науково-практичних форумах, семінарах, конференціях;

- передбачити інтеграцію питань впровадження і розвитку екологічно чистих виробництв у навчальні програми, курси.

Реалізація положень Національної концепції чистих виробництв і екологічних технологій в Україні на період до 2020 р. сприятиме створенню передумов для узгодження державної політики щодо реструктуризації, модернізації і розвитку індустріально-промислового і АПК секторів та у сферах надання послуг із державною політикою з охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; подоланню внутрішньогалузевих та

міжгалузевих протиріч між екологічними вимогами до виробництв і необхідністю дотримання їх достатньої рентабельності; підвищенню рівня екологічної безпеки технологій, що використовуються в промисловості, енергетиці, сільському господарстві та транспорті; формуванню та запровадженню механізмів розв'язання існуючих проблем на ринкових засадах економіки і, таким чином, сприятиме поліпшенню якості життєвих умов громадян в нашій державі.

При цьому, економічна стабільність за жодних умов не повинна досягатися за рахунок екологічної безпеки. Власне, без останньої нині не можлива і сама економічна стабільність, адже за відсутності екологічно збалансованих природокористування й виробництва існує постійна загроза надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, що можуть знищити земну цивілізацію взагалі.

**11. ДЕВ'ЯТИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ:
«КЛАСТЕРИЗАЦІЯ – ВАГОМИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ»
(26 вересня 2014 р., м. Київ)**

11.1. Пленарна доповідь «Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України» (доповідач – Президент Спілки економістів України, академік АЕН України, професор В.В.Оскольський)

Шановні члени Правління Спілки економістів України!
Шановні учасники конференції! Дорогі друзі і колеги!

Дозвольте мені сердечно привітати Вас у нашому славному і прекрасному місті, відомому у світі своєю фантастичною історією, колискою слов'янського народу, а нині столиці незалежної України – Києві.

Ми зібралися сьогодні, щоб вперше в режимі Пленуму Правління СЕУ і науково-практичної конференції обговорити проблеми та перспективи виходу з кризи і переходу економіки України на шлях інноваційного розвитку на основі промислових кластерів. Питанням кластеризації – як дуже важливого інструменту підвищення конкурентоспроможності економіки держави, – ми надаємо особливого значення. Ми знаємо, що з різних причин, в тому числі і через необізнаність, не всі економісти і керівники поділяють наші переконання в цьому питанні. Тому Спілка економістів завжди намагалась підвищити рівень професійного розуміння успішних підходів і методів, що стимулюють зростання економіки і особливо, сектору малого та середнього підприємництва, як основи майбутнього матеріального благополуччя населення. Цій меті слугують і науково-практичні конференції, які систематично проводить Спілка економістів України.

З метою поширення ідей кластеризації, пропаганди кращого світового і вітчизняного досвіду, вченими Спілки проводиться широка науково-просвітницька робота, як в центрі, так і на місцях. Зокрема, не дивлячись на фінансові труднощі, на початку 2012 р. почав діяти сайт «Українські кластери» – www.ucluster.org, який швидко став популярним, бо доносить до бажаючих досвід формування промислових кластерів як в Україні, так і в світі, дозволяє початківцям задати запитання щодо специфіки проектування та організації роботи кластерних об'єднань на локальному, регіональному, національному та транскордонному рівнях.

Думаю не буде перебільшенням сказати, що після створення у 2005 р. Секції розвитку конкурентоспроможності економіки України на основі кластерної моделі, *Спілка економістів стала організаційно-методичним центром по впровадженню кластерів у різні сфери господарської діяльності в країні.*

Сучасний світ швидко змінюється. В ньому відбуваються радикальні соціально-економічні трансформації, зазнає істотних змін вся парадигма облаштування світу. Вирішальним

стимулом таких змін стали величезні науково-технічні досягнення людства у сферах комп'ютеризації, інформатики, біо- і нанотехнологій, в засобах комунікацій, зв'язку, космічних, лазерних та інших високих технологіях.

Важливим феноменом початку третього тисячоліття стала інтернаціоналізація національних економік при посиленні економічної і політичної взаємозалежності. Це істотно збільшило обмін капіталами, інвестиціями, товарами, послугами, інформацією, ідеями.

До найбільш важливих змін у світовому господарюванні варто віднести трансформацію основних рис міжнародної конкуренції. Це проявляється, перш за все, в стрімкому зменшенні відносної значимості простої праці та природних ресурсів при одночасному збільшенні нових факторів економічної діяльності – витрати на розробку і створення нових продуктів, технологій, матеріалів, обладнання тощо. На рівень конкурентоспроможності продукції на світових ринках неухильно знижується вплив затрат, пов'язаних безпосередньо з виробництвом. В структурі цін сучасної продукції все більша доля затрат припадає на маркетинг, брендинг, рекламу, фінансові і юридичні послуги.

Таким чином, в сучасних умовах більш конкурентоспроможними на глобальних ринках стають ті постачальники, які володіють більш високими інтелектуальними та іншими вагомими нематеріальними активами. До них відносять: передові науково-технічні розробки, ефективний контроль над фінансовою і торговою інфраструктурою, глобальні виробничі і торгові мережі, розкручені бренди та визнані у світі популярні торгові марки.

Нині активно реалізується передбачене ще академіком В.І. Вернадським переростання біосфери в ноосферу і формування основ взаємодії суспільства і природи на базі зростання духовності людства. Для багатьох вчених вже стало очевидним, що не можна розривати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини.

Економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.

Якщо попередня (індустріальна) модель розвитку була зорієнтована передусім на збільшення матеріального продукту за рахунок розширення видобутку сировини, залучення додаткової енергії, що призвело до катастрофічного забруднення навколишнього середовища, то нова модель передбачає, насамперед, зростання знань, розвиток науки, інформації, застосування відновлювальних видів енергії, захист навколишнього середовища, відносно зниження цін на різноманітні послуги.

З наростанням в кінці ХХ на початку ХХІ століття світової конкуренції виник **феномен кластера**, який являє собою мережеву виробничо-комерційну структуру, що має здатність концентруватися, об'єднувати споріднених і супутніх, часто навіть конкуруючих виробників з метою кооперації для виробництва конкурентоспроможної продукції.

Хоча кластери не є новим явищем у світі та, власне, і в Україні, однак саме кластери, як свідчить практика, в багатьох країнах зараз стали одним із найпоширеніших інструментів подолання перешкод на шляху істотного розвитку малого і середнього бізнесу та здобуття ними чинного місця в економіці. Проте й транснаціональні компанії не лишаються осторонь цієї форми організації виробництва, шукаючи в співпраці з фірмами кластера нові конкурентні переваги місцевого характеру.

Термін «*кластер*» (від англ. *cluster* – кущ, група, концентрація тощо) вживають в економіці, фізиці, інформатиці, біології, математиці. В економічній літературі найчастіше зустрічається в словосполученнях «економічний кластер», «діловий кластер», «промисловий кластер», «конкурентний кластер» тощо.

Класичним вважають визначення основного ідеолога й популяризатора кластерної теорії М. Портера: *кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг,*

фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу. Проте це визначення, хоч і враховує територіальну структуру кластера й вузьку галузеву спрямованість, але не акцентує уваги на його інноваційній складовій, що власне, і є тією основною ознакою, яка відрізняє кластер від традиційних агломераційних форм (наприклад, раднаргоспи в СРСР).

Кластер, як показали дослідження, найбільш адекватно відповідає потребам сучасної глобальної економіки знань в стратегічних партнерствах між компетентними структурами. В умовах гострої конкуренції такі потреби стають своєрідними каталізаторами формування кластерних об'єднань, що зорієнтовані на успішний розвиток бізнесу та зростання виробництва.

Тісна кооперація між компаніями – виробниками і такими партнерами, як науково-дослідні інститути, навчальні і консалтингові організації, що розташовані в безпосередній географічній близькості, уже багатократно в різних країнах довела, що саме вона є найбільш успішною моделлю розвитку. Фірми-учасники динамічних і активних кластерів мають кращі позиції для успіху в глобальній конкуренції, і як наслідок – це дозволяє їм сприяти зростанню регіонального і національного благополуччя.

Особливої популярності кластерна форма організації виробництва набула після того, як вона виявила високу ефективність у використанні нових знань і розвитку інноваційних технологій та продуктів. Досвід Силіконової долини США засвідчив, що в межах глобальної циркуляції результатів науково-технічних досягнень на локальних територіях виокремлюються лідери, навколо яких формуються високоефективні локальні виробничі системи, які стають успішними в глобальній конкуренції. Урок із Силіконової долини дає розуміння того, що у сфері інновацій переваги кластеризації для фірм можуть виявлятися у формуванні

спеціалізованих агломерацій з достатньо широкою географічною мережею. Фірми з місцем розташування в центрі кластерів мають можливість використовувати активи місцевого рівня, запозичуючи одночасно глобальні ресурси з потоків ключових знань, інформації та навичок.

Життєздатність інноваційних кластерів значною мірою залежить від гуманітарної інфраструктури. Особливо велику роль у функціонуванні кластерів відіграють наукові й освітні установи, які мають унікальне значення для локального розвитку. В ідеалі в тих сферах діяльності, що охоплює кластер, науково-освітні заклади утверджуються серед глобальних лідерів. До того ж, збагачуючи фірми кластера новими ідеями, вони отримують від бізнесу замовлення, експериментальну базу й фінансування для розвитку науково-дослідної та навчальної діяльності.

Вагомим аргументом на користь кластеризації є відношення до їх розвитку Держдепартаменту США. Починаючи з 2010 р. в межах бюджету щорічно виділяється до 100 млрд дол. на підтримку розвитку регіональних інноваційних кластерів і бізнес-інкубаторів, оскільки їх вважають критичною компонентою існуючої та майбутньої національної економічної конкурентоспроможності. У 2013 р. в США, в рамках кластерів працювало більше половини усіх підприємств. Біля 400 кластерів США в минулому році забезпечили більше 60% ВВП країни.

Сьогодні не тільки українська, але й світова економіка переживає непрості часи. Кволість міжнародних потоків товарів та капіталів, негативні тренди у розвитку глобальних фінансів, криза національних бюджетів у багатьох країнах не можуть не відображатися й на економіці України.

В умовах глобальної кризи у світовій економіці інтерес до кластерів, як мобільних самодостатніх економічних модулів, які спроможні швидко й ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі, активно зростає. При існуючій динаміці всесвітньої інтеграції і глобалізації усі країни прагнуть отримати переконливі переваги у конкурентній боротьбі, тому

все більший вплив на їх національне господарство справляє екстерналізація виробництва (тобто об'єднання стрижневих компетенцій різних підприємств на основі партнерства), що підвищує конкурентоспроможність держав. При цьому, центром зародження конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів залишається *регіональне середовище*, яке не підлягає переміщенню.

Тепер увагу державних лідерів, керівників компаній і фактично усього суспільства практично повністю приковано до проблем, що витікають із світової кризи. Одночасно, все це відбувається на етапі науково-технічної революції, яка ознаменувалася як перехід до всебічного проникнення кібернетики, до альтернативної енергетики, лазерних технологій, освоєння космосу, використання у масовому виробництві промислових роботів тощо. Технологічний переворот забезпечив подальше зростання і розвиток нових галузей і дифузії ІТ-технологій у старі галузі економіки. Тому, керівники компаній, державні лідери усвідомили, що у довгостроковій перспективі з інноваціями тісно пов'язаний розвиток міст, регіонів і цілих держав. І навіть в часи економічної нестабільності (а може якраз в цей період) *інновації залишаються найважливішим фактором*, визначальним для розуміння того, хто буде успішним на ринку, а хто – відсталим.

Стає зрозумілим, що в останнє десятиріччя стрімко почав зростати інтерес до кластерів в країнах Європи, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали дійсною піднімальною силою виробництва в компаніях, що стали їхніми учасниками. Україні, як одній з великих європейських держав, треба в програмах розвитку враховувати той факт, що всі країни Європи вже мають і здійснюють свої національні програми кластеризації. Всі країни-члени ЄС у рамках рішення Європейського Саміту, що відбувся у м. Лісабоні в 2000 р., орієнтовані, опираючись на формування й розвиток кластерів, забезпечити створення в Європі найбільш конкурентоспроможної й динамічної економіки знань, здатної

наздогнати й навіть перегнати США і Японію за показниками стійкого економічного зростання.

Протягом дев'яностих років спостерігалось постійне зростання кількості промислових кластерів у різних куточках планети. Від Шотландії до Бангалора (науковий центр в Індії) й від Сінгапуру до Ізраїлю формула успіху проявляється в інтенсивному розвитку інноваційних промислових кластерів.

Про значущість розвитку промислових кластерів свідчить той факт, що на форумі Європалат у липні 2006 р. був прийнятий Маніфест Європалат з розвитку кластерів в країнах Європи. В цьому документі, до речі, серед інших відзначається позитивний досвід розвитку кластерів в деяких регіонах України, у т.ч. на Поділлі, Поліссі, Прикарпатті та Севастополі. У своєму Зверненні до Ради від 13 вересня 2006 р., Європейська комісія наголосила, що «бути частиною кластера є важливою конкурентною перевагою бізнесу. Кластери допомагають заповнити прогалину між бізнесом, дослідженням та ресурсами, таким чином, швидше видаючи знання на ринок. Успішні кластери пропагують інтенсивну конкуренцію одночасно із співпрацею. Вони збільшують продуктивність, залучають інвестиції, пропагують дослідження, посилюють промислову базу, та розробляють спеціальні продукти та послуги і стають основою для розвитку навичок...

Нове покоління програм Європейської регіональної політики на 2007–2013 рр. пропагує підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах, не тільки в розвинутих міських центрах, але також в бідніших сільських регіонах».

В ЄС сьогодні налічується більше 2 тис. кластерів, в яких працює понад 40% усієї європейської робочої сили. Кластеризацією повністю охоплені промисловість Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. В промислових кластерах Італії зайнято понад 45% робочої сили країни і виробляється більше третини обсягів експортної продукції. Слід відмітити успішне функціонування промислових кластерів в Німеччині, в першу чергу, в хімії, машинобудуванні і біотехнологіях. Дякуючи саме кластерам, в останні роки Німеччина стала міжнародновизнаним науковим та економічним центром у

сфері біотехнологій. У 2012 р. оборот біотехнологічної галузі промисловості Німеччини був близько 3 млрд євро, а у сфері наукових біотехнологічних досліджень працювало 31 тис. науковців. Витрати на наукові дослідження і розробки в цій галузі складали біля 1,0 млрд євро. Усі ці роботи виконувались в рамках затверджених урядом цільових програм Bio Regio (створення «біорегіонів»), Bio Profile (медичні біотехнології), Bio Chance PLUS (інновації в біотехнологіях), «KMU – innovative: Biotechnologie – Bio Chance» (для малого і середнього бізнесу), «GO – BIO» (по створенню нової продукції для світових ринків). В рамках цих програм інноваційні німецькі фірми у 2013 р. брали участь у більш ніж 40 міжнародних виставках, в т.ч., по біотехнологіях. Цікаво, що у Німеччині, як і у багатьох інших країнах, кластерна політика почала формуватися на регіональному рівні раніше за національний рівень (як це відбувається тепер в Україні). Такі німецькі землі, як Баден-Вюртемберг, Баварія, Північний Рейн – Вестфалія започаткували програми по формуванню кластерів ще у 80-ті роки. У свою чергу федеральний уряд ініціював перші програми зі створення мереж лише у середині 90-х років.

Поширеність кластерних стратегій дуже нерівномірна між країнами; різна і практика їх здійснення. Країни ЄС прийняли за основу шотландську модель кластера, при якій ядром такого спільного виробництва стає велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми. Але залишається також популярною італійська модель. Вона більш гнучка і базується на рівномірній співпраці підприємств малого, середнього і великого бізнесу. Вважається, що для країн з перехідною економікою (до яких належить Україна) найбільше підходить саме така форма кластерної організації виробництва.

Існує також вже декілька випробуваних світовою практикою систем сприяння формуванню кластерів. В тому числі, є програми, що спрямовані на об'єднання ділових людей з розрахунку на те, що розширення мереж приведе до розширення співробітництва. Для цього створюються бази даних, до яких можуть звертатися фірми, що шукають

партнерів. Застосовується також державне фінансування деяких кластерних проектів, що можливе лише на конкурсній основі. У цьому випадку представники проектів взаємодії та кооперації можуть подавати заявки на субсидії, причому державні кошти отримують тільки найкращі із них.

Включення держави у кластерну політику значною мірою пов'язано з виникненням потреб у фінансуванні конкретних спільних проектів. Як правило, воно обмежується стимулюванням процесів самоорганізації і формування кластерів в економіці регіонів. Це найкраще можна побачити на прикладі програм з підтримки кластерів у Франції, які були, в основному, орієнтовані на розвиток локальних виробничих систем і обмежувались у середньому в сумі 37,5 тис. євро на кластер. Умови французької фінансової підтримки кластерів, були відносно м'які: формування, головним чином, мережевої структури, що об'єднувала її засновників. Ці кошти можна було витрачати на створення бренду, підтримку експорту, отримання досвіду для реалізації у подальшому масштабніших програм. На початку ХХІ ст. Франція розширила діапазон фінансової підтримки кластерних ініціатив, в т.ч. почала фінансувати конкретні програми кластерів, що вже були сформовані і засвідчили свою ефективність.

Кластеризація економіки стала також важливим механізмом розвитку і в сусідніх з Україною країнах Східної Європи – Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині. Так, в Угорщині вже до 2003 р. була створена система із 150 кластерів у наступних напрямках: будівництво, текстильне виробництво, термальні води, оптична техніка, автомобілебудування, деревообробка, харчова продукція, електроніка та ін. В Угорщині також функціонують 75 промислових парків, які об'єднують 556 компаній з кількістю працівників – 60 тис. осіб. Ці промислові парки мають дуже суттєві митні та податкові пільги. Як свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, активна кластеризація економіки Угорщини, Чехії та Словаччини дозволила цим країнам значно підвищити свої

рейтинги конкурентоспроможності та увійти до 30-ки найбільш конкурентоспроможних країн світу.

Кластерна стратегія стала сьогодні міцним інструментом державної політики підвищення конкурентоспроможності і в країнах, що колись були республіками СРСР. Це дуже гарно продемонстрував «Кластерний Саміт-13», що проводився у м. Москві 14–15 листопада 2013 р. На цьому масштабному заході обговорювались можливості та умови формування російських кластерів, але з перспективою їх розвитку з подібними структурами сусідніх республік. На Саміті констатувалося, що кластери мають забезпечити випереджаюче зростання обсягів виробництва інноваційної продукції на основі тісного партнерства бізнесу, науки, освіти та регіональних і федеральних влад.

На початок 2013 р. Мінекономрозвитку Росії ухвалило створення і розвиток 25 інноваційних територіальних кластерів на період до 2020 р., а 14 з них отримали державні субсидії. На Саміті стверджувалося, що хоча кластери є відносно молодого ініціативою, але є надія, що вони приведуть до зростання російської економіки у довгостроковій перспективі. Ключові теми Саміту:

- інвестиції в економіку регіонів: державна підтримка кластерного розвитку, законодавство для високотехнологічного бізнесу та питання ефективності роботи органів влади по створенню сприятливого інвестклімату;

- форсайт і маркетинг кластерів: інтеграція підприємств регіону до інноваційного кластера і розвиток інженерної, транспортної, ділової та соціальної інфраструктури на території кластерів;

- точки зростання кластерних ініціатив: найкращі практики реалізації кластерних ініціатив у 2013 р. та презентації нових кластерів.

Особливо активно ведеться робота по формуванню кластерних об'єднань на території Казахстану. В останні роки у зверненнях Президента до народу країни ідея кластерного розвитку визначена як *основний метод диверсифікації її*

економіки. Вже створені пілотні кластери у провідних напрямках:

- металургія (Центральний Казахстан);
- нафтогазове машинобудування (Західний Казахстан);
- текстильне виробництво (Південний Казахстан);
- харчова промисловість (у сільськогосподарських областях);
- виробництво будівельних матеріалів (Алматинська обл.);
- туризм (Алмати);
- транспортна логістика (транспорт. Коридор Китай – Європа).

Крім того, у Казахстані формуються кластери в галузях біотехнології, фармацевтики, хімії, машинобудування та ІТ-технологій. 11 жовтня 2013 р. уряд Казахстану затвердив Концепцію формування перспективних національних кластерів Республіки Казахстан до 2020 р.

У свою чергу уряд Білорусії 16 січня 2014 р. також затвердив «Концепцію формування та розвитку інноваційно-промислових кластерів у Республіці Білорусь» та заходи по її реалізації.

В Україні перші спроби створення кластерів припадають на 1998 рік. Саме тоді у м. Хмельницькому, за активної методичної допомоги фахівців-членів Співки економістів України та Асоціації «Поділля Перший» були створені кластери: будівельний, швейний, продуктовий та сільського туризму. Так, будівельний кластер об'єднав понад 30 пов'язаних з будівництвом підприємств і організацій, що розташовані на території Хмельницької області, майже всі з яких співпрацюють донині, забезпечуючи робочими місцями близько п'яти тисяч осіб. Кластер виконує оригінальні замовлення як в Україні, так і за кордоном у межах українсько-польської програми ділової співпраці. Створення будівельного кластера на Хмельниччині стало можливим завдяки наявності на території області корисних копалин, що використовуються в будівельній індустрії, а також відповідного наукового, виробничого й кадрового потенціалу. Не останню роль відіграла й та

обставина, що через м. Хмельницький проходять великі фінансові потоки завдяки тому, що за останні десятиліття в ньому сформувалися великі оптові ринки.

У Харківській області почали формуватися кластери машинобудування, електроніки, хімії, освітній, а також спільно з Белгородською областю Російської Федерації створено транскордонний будівельний кластер єврорегіону «Слобожанщина». До його складу увійшли представники органів місцевої влади, підприємства й установи інфраструктури, громадські організації, підприємницькі структури, будівельні організації, що спеціалізуються на наданні послуг у будівельному комплексі, технічний експлуатації, реконструкції та капітальному ремонті об'єктів житлового, цивільного й промислового призначення Белгородської та Харківської областей.

Відсутність будь-яких статистичних досліджень позбавляє нас можливості зробити більш глибокий аналіз розвитку кластеризації в Україні. Але користуючись періодичною інформацією обласних об'єднань Спілки та Секції розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі, а також окремих публікацій у пресі можна сказати, що зараз в Україні створено близько 30 кластерів, що дуже мало.

Найбільшого поширення вони набули у будівництві, туризмі, харчовій і швейній промисловості. Успішно почали працювати в Івано-Франківській області кластери з туризму й виробництва сувенірної продукції «Сузір'я», а також кластер «Ліжникарство та інші художні промисли на Прикарпатті» з виготовлення виробів з овечої вовни. У Рокитнівському районі Рівненської області зареєстровано кластер з деревообробки, у Херсонській області – транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України», у Полтавській – кластер екологічно чистого дитячого харчування «Полтавщина», в Одеській – кластер органічного землеробства й зеленого сільського туризму в Придунав'ї, у Запорізькій області біля Мелітополя створено медовий кластер, у Харківській – кластер свинарства та м'ясних виробів і у місті Севастополі – 7 кластерних об'єднань, у

тому числі туристсько-рекреаційні «Херсонес» та «Байдари-тур». Варто додати, що в місті Севастополі, завдяки активній роботі міської ТПП і міського об'єднання Співки економістів (Голова правління – Вишня Л.І.), сформувався новий підхід до створення локальних виробничих систем, який виявився у створенні на базі семи кластерних об'єднань мегакластера «Севастополь», від якого очікується отримання більшого ефекту синергії.

Використання мережевої моделі організації виробництва й сфери послуг в Україні гальмується відсутністю нормативно-правового забезпечення. Немає навіть визначення терміну «кластер» на законодавчому рівні. Правда, в Державній програмі розвитку промисловості на 2003–2011 рр., яка була прийнята Урядом у липні 2003 р., було вказано на необхідність розвитку кластерної моделі організації промисловості. Проте, це завдання практично нереалізоване. Пізніше, у 2008 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію проекту Програми розвитку промисловості до 2017 р., в якій вказано на необхідність «... розробки нормативно-правової бази для створення і впровадження моделі кластерної організації промисловості». Але і ця постанова залишилася не виконаною.

Варто наголосити, що вже більше 10 років Співка економістів України робить усе можливе, щоб зрушити відношення влади до кластерів з «мертвої точки». Вже кілька років вчені Співки працюють над Національною Концепцією формування перспективних кластерів в Україні, подають свої пропозиції Президенту та урядовим структурам, але *рух у кластерному розвитку відбувається поки що лише на регіональному рівні*. На національному рівні в Україні ще не створено системи інноваційно-провідних кластерів. До цього часу відсутня можливість венчурних кредитів, тому підприємці, створюючи в регіонах України локальні, регіональні чи міжрегіональні кластери, вкладаючи свої кошти у щось зовсім нове, ризикують, бо не мають механізмів покриття ризиків.

Вчені Співки переконані, що реалізація ефективної кластерної політики та перехід на інноваційний шлях розвитку

конкурентоспроможності регіонів в Україні вимагає координації зусиль органів влади як національного, так і регіонального рівнів.

Першочерговим завданням уряду повинно стати проголошення пріоритету інвестиційно-інноваційного розвитку держави, регіону, сектору економіки, підприємства. Для досягнення цього необхідно розробити довгострокову комплексну Стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку України до 2025–2030 рр., що не раз пропонували провідні вітчизняні науковці, зокрема, інститутів НАН України, академіки Академії економічних наук України та члени Спілки економістів України.

Вже понад 20 років розвиток України відбувається безсистемно, за так званими програмами урядових партій, побудованих на передвиборних гаслах і нездійснених обіцянках. Відсутні будь-які науково обґрунтовані довгострокові прогнози соціально-економічного розвитку, схвалені на парламентському рівні. Владні керманічі вже 23 роки йдуть як у казці: «сходи туди, не знаю куди». Вони схожі на провідника, який взявся перейти гниле болото без жердини та ще й із зав'язаними очима. Ось тому Україна, в минулому одна з найрозвинутіших республік СРСР і країн Європи, до цього часу не вийшла навіть на рівень 1990 р. по виробництву ВВП.

Вчені Спілки в черговий раз наголошують, що для виходу з кризи і переходу до стабільного інноваційного розвитку вкрай *необхідно терміново повернутись до прогнозування і планування соціально-економічного розвитку держави.*

Сьогодні політики та урядовці переконують громадян, що Україні вкрай потрібні інвестиції. Вони дійсно потрібні. Беручи їх у МВФ, Уряд приносить у жертву соціальний захист населення, реалізуючи непопулярні (згубні) для своїх громадян рекомендації. Це щонайменше, непрофесійно. *Інвестиції значно простіше, без втрати незалежності внутрішньої та зовнішньої політики, можна і потрібно отримувати через фондовий ринок. У всіх розвинутих країнах фондовий ринок – найбільш оптимальний спосіб залучення капіталів. Але для цього*

необхідно забезпечити його ефективність. Слід пам'ятати, що гроші «потечуть» туди, де є ліквідність і обсяги торгів, що власне, уже й відбувається.

З оцінками фахівців зараз на руках у населення знаходиться понад 40 млрд дол., тобто більше, ніж Україна залучила прямих іноземних інвестицій за всі роки незалежності. За умови більш високої корпоративної культури та підвищення прозорості фондового ринку в населення з'явиться довіра, і ці гроші через інвестиційні та пенсійні фонди прийдуть на ринок.

Як свідчить світовий досвід, минулий рік ще більше підтвердив те, що одним з найбільш ефективних засобів підвищення інноваційної активності у промисловості є застосування кластерного підходу до організації виробництва, який дозволяє об'єднати у межах кластера ресурси та компетенції недоступні для окремих підприємств. Як свідчать дослідження, наприклад, скандинавських експертів, компанії, які стають учасниками кластерів, мають вчетверо більше можливостей підвищити інноваційну активність, ніж ті, що розвиваються поза межами мережевих (кластерних) об'єднань, відіграючи, таким чином, роль точок інноваційного зростання в економіці країни.

2013 рік також продемонстрував, що світова економіка знаходиться в активній фазі переходу до 6-го технологічного укладу, в рамках якого найбільш динамічно розвиваються технології що спрямовані на створення продуктів (товарів і послуг) з такими характеристиками:

- мобільність і безперервна «присутність он лайн» (в т.ч. мобільний інтернет, «інтернет речей»);
- самокерованість і саморегуляція (в т.ч. автономний транспорт, 3Д-друк, «розумні» протези);
- енергоефективність (в т.ч. відновлювальні джерела енергії тощо);
- найновіші матеріали.

Перехід до нового укладу характеризується частковою зміною технологічних лідерів. На передові позиції виходять

країни, які приділяють рівнозначну увагу як «швидким» технологіям, так і технологіям з довгим циклом розробки і комерціалізації (біотехнології). Реалізація такого підходу найбільш ефективна в умовах кластеризації, яка вже широко застосовується у країнах-лідерах розгортання 6-го технологічного укладу – це Фінляндія, Великобританія, Швейцарія, США, Швеція.

В основу інноваційної політики Фінляндії було закладено до кінця 2013 р. реалізувати програму створення експертних центрів (OSKE), спрямовану на використання регіональних ресурсів для розвитку ключових національних галузей. У цій програмі беруть участь 13 національних кластерів, кожний з яких орієнтується на 4-7 регіональних центрів експертиз, і має свою спеціалізацію.

Фінські галузі економіки 6-го технологічного укладу:

- біотехнології;
- цифровий бізнес;
- енергетика;
- охорона здоров'я;
- інтелектуальні технології;
- нанотехнології;
- повсюдний комп'ютеринг;
- еко-технології;
- продовольча безпека;
- лісопереробка;
- будівельні технології;
- туризм і «менеджмент вражень»;
- суднобудування.

В одному з найбільш інноваційних регіонів Фінляндії – Тампере, де проводиться інноваційна активність у 7-ми кластерах, з 2007 по 2013 рр. реалізувалась програма розвитку кластера нанотехнологій, як одного з базисів нового 6-го технологічного укладу. Основні напрями розробок у наносекторі Тампере були:

- нанопокриття: зносостійкі, самоочисні, липучі;

- наночастинки, які додають особливі якості оліям, фарбам, мастилам;

- нанокompозити, які додають матеріалам надміцність та надлегкість;

- наноматеріали для створення споживчих товарів із скла, пластику та ін.;

- нанoeлектроніка зменшених розмірів, якнайбільшої продуктивності та із зменшеним енергоспоживанням.

На жаль, в українській науці продовжується фінансування переважно третього та четвертого технологічного укладів, а п'ятий і шостий представлені поки що набагато меншою мірою.

У цьому зв'язку звертаємо вашу увагу на катастрофічне становище науки і науково-технічної сфери в Україні, істотне погіршення їх розвитку за останні двадцять років, невідповідність світовим тенденціям, суттєве відставання у порівнянні з країнами як ЄС, так і СНД.

Стійка тенденція до зменшення частки ВВП на наукові витрати особливо загострилася упродовж 2012 і 2013 рр., призвівши до того, що в державному бюджеті на 2014 р. на українську науку очікує найменше фінансування за всі роки незалежності – заплановано виділити 0,27% ВВП, хоча, на думку експертів, для виживання необхідно як мінімум 0,9% ВВП.

Для порівняння: у 2012 р. Ізраїль підтримував витрати на науку на рівні 4,25% ВВП, Фінляндія – 3,84%, Японія – 3,33%, США – 2,79%, Німеччина – 2,78%, Франція – 2,21%, країни ЄС в цілому – 1,9% (1,23 % за рахунок бюджету), Велика Британія – 1,82%, Китай – 1,43%, Росія – 1,24%. Розвинені країни, а також ті держави, що швидко йдуть шляхом розвитку, намагаються інвестувати ще більше грошей у своє майбутнє, керуючись у своїх діях максимом американського президента Р. Рейгана: «Ми фінансуємо науку не тому, що ми багаті, а ми багаті, тому, що фінансуємо науку». Китай, наприклад, поставив собі амбітну мету довести витрати на науку до 2,2% ВВП вже у 2015 році. При цьому, у всіх країнах фінансування відбувається переважно з рахунок бюджету.

В абсолютних цифрах витрати України на науку, як не прикро це констатувати, доцільніше порівнювати не зі США (близько 450 млрд дол.) чи Китаєм (близько 220 млрд дол.), а з провідними африканськими країнами. Так, витрати Нігерії в цій сфері в 2013 р. – 2, 57 млрд дол. (або приблизно 30 млрд грн) втричі перевищили науковий бюджет України – 10,5 млрд грн, що саме по собі багато про що говорить.

Україна науковий та інноваційний потенціали втрачає, знижуючи, відповідно, свою інвестиційну привабливість. Як свідчать дослідження компанії Battelle (Global R&D funding forecast, 2014) світові валові витрати на наукові дослідження і розробки (R&D) у порівнянні з докризовим 2007 р. (становили 1123,9 млрд дол.) зросли у 2013 р. на 38,6 %. На цьому тлі українські валові інвестиції в інноваційну сферу економіки – близько 3 млрд дол. – виглядають досить скромно.

У розрахунку на 10 тис. осіб економічно активного населення чисельність дослідників в Україні протягом 2005–2011 рр. зменшилася в 1,2 рази. За матеріалами Державної служби статистики України кількість установ, які здійснювали науково-технічну діяльність, протягом 2005–2012 рр., зменшилася з 1510 до 1208. Все це істотно ускладнює перехід української економіки до інноваційної моделі розвитку та негативно позначається на конкурентоспроможності країни.

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2013–2014 (The Global Competitiveness Index 2013–2014), опублікованому аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), за останній рік Україна опустилася на 11 позицій (з 73 на 84 місце). Привертає увагу стабільне падіння рейтингу здатності країни до інновацій.

Для виправлення ситуації (за розрахунками вчених НАНУ) вбачається за доцільне запланувати принаймні два етапи розвитку науки в Україні:

На першому етапі завдання полягає в тому, щоб довести вже в найближчі роки видатки на НДДКР як мінімум до 1,7% ВВП (0,8–0,9% за рахунок державного фінансування і решта – за рахунок приватних витрат). Якщо це не буде зроблено, то до

кінця нинішнього десятиліття відбудеться остаточний занепад української науки, що позбавить нашу країну будь-якої модернізаційної перспективи.

На *другому етапі* (до 2020 р.) витрати на НДДКР повинні досягти 2,5–3% ВВП. Тільки в цьому випадку Україна зможе повернутися до складу держав, що потужно дбають про науку в ХХІ столітті і мають перспективи впровадження *економіки знань*.

Як показує світовий досвід, сценарій довгострокового розвитку кожної країни передбачає зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і в нових наукоємних секторах, прорив у підвищенні якості людського капіталу та динаміки продуктивності праці (в Україні цей показник по галузях взагалі припинили обраховувати), у випереджаючому розвитку високотехнологічних виробництв та перетворенні інноваційних факторів в основне джерело економічного зростання. Вирішення таких завдань потребує створення системи чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки і освіти на основі використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких, ми переконані, сьогодні ключову роль відіграє кластерний підхід.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, підвищення ролі науково-технічного прогресу у розвитку людства, глобалізація світової економіки поставили перед кожною державою вимоги створення стратегії майбутнього розвитку. Чільне місце в таких стратегіях посідає **ефективна регіональна політика, яка базується на кластерній концепції**. Наукові праці вчених Співки в різних регіонах були спрямовані на застосування конкретного кластерного підходу.

В сучасних умовах найуспішнішими організаціями і бізнес-структурами стають ті, що використовують нові економічні підходи та системи, створюють інтелектуально наповнені технології, надають креативні маркетингові, консалтингові та юридичні послуги, удосконалюють програмне забезпечення. До таких структур обов'язково входять власні дослідні центри, потужні юридичні компанії, що здійснюють ліцензування

нових ідей та їх патентування, навчальні заклади як для підготовки, так і для перепідготовки кадрів, трейдингові та провайдерські компанії, які виводять на світові ринки інтелектуально наповнену продукцію.

У реаліях, що складаються як в більшості країн, так і в Україні, основним джерелом конкурентоспроможності, лідерства й переваг нині стає *людський інтелект* – здатність народжувати нові ідеї, інновації й інноваційні системи, спроможність моделювати й будувати майбутнє, вміння пристосовуватися до умов динамічного середовища. Тому, для науковців Спілки та учасників реалізації кластерних ініціатив в регіонах проблема утворення сучасного, складного, адекватного викликам часу соціального і державного устрою України є однією із ключових завдань.

Відновлення та розвиток промислового потенціалу України у вирішальній мірі залежить від рівня його інноваційності, а *головною рисою кластера є його інноваційна спрямованість*. Інноваційний промисловий кластер є найбільш ефективним фактором для досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Він репрезентує себе як об'єднання зусиль різних організацій і компаній (підприємств, дослідницьких центрів, індивідуальних підприємств, вузів, технопарків, бізнес-інкубаторів, органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій тощо).

При цьому формування сталих зв'язків між усіма учасниками кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги.

Важко переоцінити можливості *кластерного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій* в нинішніх умовах обезлюднення сільських населених пунктів (сотні сіл та селищ взагалі зникли з карти нашої країни) в Україні та недостатніх фінансових можливостей. Саме кластерна організація виробництва забезпечує формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропозицій економічного, соціального і екологічно безпечного розвитку

сільських територій, зосередженого на інтересах громади села щодо створення у сільських поселеннях належних умов праці та проживання.

Наукові дослідження напрямів економічних реформ, які проводяться останнім часом у багатьох розвинених країнах світу і державах-членах СНД свідчать про істотні переваги по впровадженню кластерної економіки. При цьому вирізняються такі особливості:

- в умовах глобалізації традиційний поділ на сектори та галузі економіки відходить на задній план, а основним рушієм розвитку стає кластерна економіка;
- кластерна економіка спрямована на територіальний розвиток конкурентоспроможних виробництв і на цій базі – на забезпечення вищих стандартів життя населення такої території;
- в кластерній економіці відбувається децентралізація стратегічного управління економічним і соціальним розвитком на засадах демократизації та соціального партнерства.

Виходячи з такого розуміння розвитку, науковцями запропоновано в якості базових елементів стратегічного управління комплексним розвитком АПВ і сільської території, як цілісної економічної системи, *використовувати механізми агропромислової і соціально-економічної кластеризації.*

Вчені Співки переконані, що вже зараз слід формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та концентрації провідних в регіонах галузей АПВ для найповнішого використання природних і просторових переваг сільських територій і на цій економічній базі розбудувати соціально-економічні кластери для створення достойних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого обличчя українського села.

Перехід на кластерну організацію комплексного розвитку конкурентоспроможного АПВ і соціально-економічного розвитку сільських територій має знайти відображення в аграрній і соціальній політиці держави як перспективне довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого

потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних складових, органів громадського, регіонального і державного управління, спрямування їх спільних організаційних зусиль і коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового і соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів.

Такого рівня взаємодії в рамках існуючої системи та застосовуваних технологій державного управління «зверху-донизу» досягти неможливо. Необхідно перебудувати систему державного й громадського управління АПВ та соціальної сфери села на засадах децентралізації та розширення самоврядування, відпрацювати організаційно-економічний механізм, що ґрунтується на макроекономічному попиті, й на цій основі раціонально поєднати територіально-самоврядну і галузеву системи управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

На основі кластерної теорії та творчої адаптації світового досвіду до умов вітчизняного сільського господарства вченими економістами-аграрниками Співки вже обґрунтовано базові моделі та типові організаційно-управлінські структури кластерних систем:

- сільський мінікластер за участю сімейних ферм;
- плодоовочеве кластерне об'єднання;
- зернопродуктовий мегакластер;
- науково-виробниче насіннєве кластерне об'єднання;
- регіональне науково-навчально-виробниче кластерне об'єднання;
- територіально-виробниче (районне) агропромислове об'єднання.

Всі ці матеріали наукових досліджень своєчасно направлені урядовим структурам, але їх реалізація невинновдано затягується.

З метою посилення прямих зв'язків між наукою і виробництвом, прискорення практичного використання наукових винаходів доцільно активніше використовувати *технологічні кластери*. Це договірні форми кооперації наукових

центрів, освітніх комплексів (університетів), малих інноваційних компаній і промислових підприємств, розташованих на прилеглих територіях, яка організовується з метою забезпечення технологічних коридорів для просування результатів наукових досліджень і розробок та поширення інновацій.

Завершуючи, хочу ще раз наголосити в чому ж переваги кластерного підходу?

Кластерний підхід дає підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Він дає доступ до більшої кількості постачальників та послуг підтримки, адаптованих до вимог споживачів, до досвідченої та висококваліфікованої робочої сили, та до невідторгної передачі знань та навичок, що відбувається на зустрічах та при обговоренні бізнесу. Кластерний підхід дає можливість компаніям фокусуватися на всьому, що вони знають та роблять найкраще. Компанії також вииграють від синергії. Компанії спроможні функціонувати більш-менш як система, можуть використовувати ресурси більш ефективно та колективно виробляти більше, ніж складає сума їхніх індивідуальних результатів.

Серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та «ноу-хау». В економіці на основі знань, яка визначається наукомісткими традиційними галузями та галузями, що виникають, – компанії шукають свою основну конкурентну перевагу в ідеях і талановитих кадрах, якої вимагає географічна близькість до кваліфікованих колег, найкращих постачальників, оцінюючих споживачів, висококваліфікованих людських ресурсів, досліджень та інструментів розвитку, а також лідерів галузі. Спеціальні знання галузі та «ноу-хау» акумулюються та розповсюджуються через підприємницькі сфери та інноваційні компанії. Кластерний підхід швидше дає компаніям інформацію про переваги в технологіях та зміни у вигодах покупців та споживачів. Не випадково, він зменшує витрати на транзакції.

Для регіонів кластери стають своєрідними центрами інноваційного розвитку, на базі яких здійснюється структурування економічного простору й вирішуються економічні та соціальні проблеми місцевого значення.

Кластеризація – це побудова нової економіки на основі знань, створення інноваційної системи держави. Нова економіка – це не лише належним чином урегульовані та прогнозовані ринкові відносини, а переплетіння ринку, державного регулювання та соціальної стабільності. Нині кожна розвинута країна прагне побудувати нове інформаційне суспільство, здатне забезпечувати і використовувати високотехнологічні інноваційні досягнення. Саме інновації сьогодні є засобом побудови високорозвиненої конкурентоспроможної постіндустріальної держави, якою має стати Україна.

З метою забезпечення сприятливих умов для організації та функціонування кластерів пропонуємо у найкоротші строки створити відповідну нормативно-правову базу і, перш за все, затвердити Концепцію формування та розвитку інноваційно-промислових кластерів. Створити спеціальні фонди або виділити у рамках уже існуючих фондів державної підтримки підприємництва цільового фінансування на потреби кластеризації економічної діяльності та обслуговування конкретних територій (і особливо – депресивних). Для скорочення організаційного періоду формування кластерів необхідно розробити пакет нормативних документів, відповідно до основних типів (моделей) кластерів та їх організаційної структури, а також відрегулювати в правовому полі відносини між їх членами і керівними органами.

За багаторічною традицією членам Правління Спілки роздано проект Рекомендацій нашої науково-практичної конференції, які з урахуванням обговорення пропонуємо схвалити рішенням Пленуму Правління СЕУ.

Сподіваємося, що реалізація Рекомендацій конференції дозволить Україні якнайшвидше подолати кризу, прискорити перехід на шлях інноваційного розвитку, зробити потужний

крок у підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Дякую за увагу.

11.2. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України» *(схвалені дев'ятим Пленумом Правління Співки економістів України 26 вересня 2014 р.).*

Члени Правління Співки економістів України та учасники Міжнародної науково-практичної конференції констатували, що індустріальна епоха в розвитку планетарної цивілізації нині трансформується в постіндустріальну. Перехід на нову парадигму економічного зростання, що спостерігається у світі останні 20–30 років під впливом безпрецедентних змін в науці і технологіях, в умовах суперечливих процесів економічної інтернаціоналізації, всеохоплюючої глобалізації та регіональної інтеграції вимагає від кожної країни кардинальної модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності.

Глобальні економічні процеси стають домінуючими, а центр ваги підприємницької стратегії переміщується з національного на наднаціональний рівень. Різко зростає ступінь відкритості і взаємозалежності національних господарств. Ізольованість країн веде до скорочення їх можливостей ефективно використовувати традиційні важелі макроекономічного регулювання (імпортні бар'єри, експортні субсидії, курс національної валюти тощо) і змушує орієнтуватися у своїй економічній політиці на світові тенденції.

Суттєвою рисою розвитку сучасного світового господарства стало економічне зближення та взаємодія країн на регіональному рівні. Міжнародна економічна інтеграція та транскордонне співробітництво являє собою процес господарського та політичного гуртування країн на основі розвитку глибоких, тривалих взаємозв'язків та розподілу праці між окремими національними господарствами. Найвищою формою

міждержавної інтеграції є економічний валютний союз. Прикладами такої співпраці стали ЄС, Північноамериканська асоціація, ЄврАзЕС, БРИКС та ін.

Однак, сьогодні не тільки українська, але й світова економіка переживають непрості часи. Кволість міжнародних потоків товарів та капіталів, негативні тренди у розвитку глобальних фінансів, криза національних бюджетів у багатьох країнах не можуть не відобразитися й на економіці України.

Як свідчить аналіз, сучасне соціально-економічне становище України характеризується збитковістю стратегічно важливих підприємств, істотною деформацією вітчизняного виробництва, посиленням сировинної спрямованості експорту з незначною часткою доданої вартості, великою залежністю економіки від зовнішніх джерел енергоносіїв, істотним зменшенням національного багатства з одночасним прискореним збільшенням боргової залежності держави, посиленням диференціації соціально-економічного розвитку регіонів. У країні спостерігається критично низька народжуваність та надмірно висока смертність, збільшення демографічного навантаження на населення працездатного віку, низькі матеріальний рівень та якість життя громадян, зростання бідності, значне поширення практики протиправної діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з високим рівнем корупції та зловживань суб'єктів владних повноважень при виконанні ними державних функцій. Зупиняється робота колись передових потужних підприємств, занепадають цілі галузі, практично зруйновано соціальну сферу, з карти України зникли вже сотні сіл та селищ, гине родовідна основа України – село і селянство.

В поточному році соціально-економічна ситуація в країні катастрофічно ускладнилася. На фоні різкого спаду економічної активності надходження до бюджету забезпечуються значною мірою узаконенням підвищення ставок прямих і непрямих податків і зборів та за рахунок критичного нагромадження державного боргу. Звичним явищем стало неконтрольоване та безпідставне зростання цін на енергоносії, споживчі товари та

послуги, у той час як держава практично ігнорує виконання своїх владних повноважень у сфері регулювання цін та антимонопольної політики. Іноземні кредити використовуються неефективно. Різко падають соціальні стандарти життя населення. Держава в особі центральних органів влади виявилася нездатною ефективно виконувати свої конституційні функції, що призводить до наростання апатії, деструктивних настроїв та соціальної напруженості в суспільстві.

Вчені переконані, що головною причиною такого плачевного стану економіки України є *відсутність довгострокової науково обґрунтованої програми розвитку*, схваленої на урядовому і парламентському рівні. Стратегічний розвиток країни вже понад 20 років відбувається переважно за програмами (а вірніше за політичними передвиборними гаслами) урядових партій. Зі зміною уряду (а це відбувається надто часто) змінюється і вектор розвитку.

Наукові дослідження показують, що вихід з кризи та *перехід економіки України на рейки стабільного зростання* можливий лише за умови рішучого і системного переходу до *інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, побудови нової економіки знань та вдосконалення регулятивної функції держави* з урахуванням глобальних інтеграційних факторів.

Нова економіка – це не лише належним чином урегульовані та прогнозовані ринкові відносини, а переплетіння ринку, державного регулювання та соціальної стабільності. Нині кожна розвинута країна прагне побудувати нове інформаційне суспільство, здатне забезпечувати і використовувати високотехнологічні інноваційні досягнення. Саме інновації сьогодні є засобом побудови високорозвиненої конкурентоспроможної постіндустріальної держави, якою прагне стати Україна.

Більшість вітчизняних вчених впевнені, що в нинішніх умовах з метою забезпечення стабільного, керованого і передбачуваного розвитку економіки України та її регіонів, насамперед, необхідно кардинально змінити роль держави в

системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки та економічного зростання з активним впливом на її поживлення інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання на основі кластеризації. Невідкладно перейти до державного стратегічного планування (прогнозування) розвитку країни на основі загальнодержавної Програми стратегічного соціально-економічного розвитку України та її регіонів на довгостроковий період (15–25 років), яка має бути розроблена Національною Академією наук та прийнята Верховною Радою України відповідно до її конституційних повноважень.

Як свідчить світовий досвід, сценарії довгострокового розвитку кожної країни передбачають зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і в нових наукоємних секторах, прорив у підвищенні якості людського капіталу та динаміки продуктивності праці, у випереджаючому розвитку високотехнологічних виробництв та *перетворенні інноваційних факторів в основне джерело економічного зростання*. Вирішення таких завдань потребує створення системи чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки і освіти на основі використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких сьогодні ключову роль відіграє *кластерний підхід*.

Ідея підвищення конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації кластерних стратегій не нова, але на етапі виходу з кризи, коли традиційні методи вже не можуть дати належної віддачі, використання кластерної моделі організації бізнесу в якості адекватного інструменту модернізації економіки вже не має альтернативи. Саме взаємообумовленість і взаємозв'язок між процесами кластеризації, підсилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції та належно відповідати вимогам національного і регіонального розвитку.

Як свідчать наукові дослідження, серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та «ноу-хау». В економіці на основі знань, яка визначається наукомісткими традиційними галузями та галузями, що виникають, – компанії шукають свою основну конкурентну перевагу в ідеях і талановитих кадрах, якої вимагає географічна близькість до кваліфікованих колег, найкращих постачальників, оцінюючих споживачів, висококваліфікованих людських ресурсів, досліджень та інструментів розвитку, а також лідерів галузі. Спеціальні знання галузі та «ноу-хау» акумулюються та розповсюджуються через підприємницькі сфери та інноваційні компанії. Кластерний підхід швидше дає компаніям інформацію про переваги в технологіях та зміни у вигодах покупців та споживачів. Не випадково, він зменшує витрати на транзакції.

Інтерес до кластерів у світі постійно зростає, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали дієвою піднімальною силою виробництва в компаніях, що стали їхніми учасниками. Україні, як одній з великих європейських держав, треба в програмах розвитку врахувати той факт, що всі країни Європи вже мають свої національні програми кластеризації. У всіх країнах ЄС реалізуються рішення Лісабонського Саміту 2000 р. про повсюдне впровадження програм розвитку Регіональних Інноваційних систем (RIS), заснованих на кластерній моделі виробництва. Головною метою цього рішення став намір до 2010 р. скоротити відставання Європи від її основних конкурентів на світових ринках – США і Японії – шляхом реалізації стратегії розвитку економіки знань, а також впровадження в країнах-учасницях моделі інноваційного розвитку за допомогою створення ERA (European Research Area) – «Європейського Дослідницького Простору». Як відзначалося на згаданому Саміті ЄС, економіка Європи на порозі XXI століття страждала від таких властивих їй слабкостей конкурентоспроможності, як:

- недостатнє фінансування науки;

- недостатній розвиток бізнес-середовища, покликано стимулювати дослідження й впроваджувати їхні результати;
- фрагментарна природа економічної активності й розосередження ресурсів.

Ці недоліки мають місце в Україні і понині.

З метою рішення цих взаємозалежних проблем Європейська Комісія зобов'язалася координувати реалізацію нової дослідницької й інноваційної політики в рамках концепції ERA, таким чином, пов'язавши всі інші аспекти діяльності ЄС і національних політик в один блок. Концепція ERA об'єднала всі основні аспекти розвитку дослідницької політики Європи зі створенням у ній «внутрішнього ринку» досліджень. Отже, через реструктуризацію Європейського дослідницького механізму й особливо через координацію відповідних видів активності кожної країни-учасниці мобілізуються знання, дослідження й технології в ім'я зростання конкурентоспроможності ЄС.

Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ) у Давосі вже більше 10 років щорічно досліджує, обговорює й публікує показники й індекси сучасного економічного розвитку. У кожній щорічній доповіді ВЕФ є присутнім розділ «Внутрішня конкуренція й розвиток кластерів». Серед 143 показників, субіндексів та індексів доповіді, які вивчаються й публікуються, є 13 показників, які характеризують стан кластеризації економіки кожної з 117 країн, що досліджуються.

Міжнародний досвід свідчить, що кластерна організація національного господарства та регіонального розвитку з урахуванням природних, ресурсних і просторових переваг територій, для яких діяльність виробничих кластерів виступає своєрідними «точками зростання», стає основним механізмом забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

Наукові дослідження, виконані в різних країнах світу, підтверджують, що економіка території, що формується на основі кластерів, – це модель конкурентоспроможної та інвестиційно привабливої економіки, яка базується на використанні ефектів синергії та масштабу. Кластерні локальні

мережі територіально-виробничих систем є джерелами й факторами забезпечення високого рівня та якості життя населення, економічного зростання і сталого просторового розвитку.

Розуміючи це, в економічно розвинутих країнах Європи формуванню кластерів надається відповідна державна підтримка шляхом реалізації різноманітних стратегій, зокрема – стратегії підприємництва, регіональної стратегії, промислової стратегії Європейської хартії малих сільськогосподарських підприємств або дослідно-інноваційної стратегії. Масштаби впливу діяльності кластерів є різними: від національного рівня та регіонального до місцевого та окремих міських поселень. Сфери, в яких формуються окремі кластери і кластерні системи, охоплюють практично всі види господарської діяльності та соціального обслуговування територій. Серед учасників кластерів – підприємницькі, банківські, управлінські та інші структури й інституції, місцеві громади, громадські організації, навіть вуличні та домові комітети.

У доповідях виступаючих наголошувалося, що в Україні використання кластерної форми організації виробництва й сфери послуг гальмується недостатнім нормативно-правовим забезпеченням та пасивністю до вирішення цих проблем відповідних урядових структур. Не дивлячись на це, завдяки креативним керівникам окремих регіонів та бізнесових структур, за останні 20 років в різних областях України створено і успішно діють близько 30 локальних кластерів різного спрямування. Їх діяльність підпорядковується, як правило, пріоритетним цілям розвитку областей і районів та підвищенню їх конкурентоспроможності. На часі формування національних кластерів світового і європейського типу, спрямованих на досягнення (чи утримання) лідерства України в певних галузях і сферах. І починати треба зі створення вітчизняної системи інноваційно-провідних кластерів.

Адже, відновлення та розвиток промислового потенціалу України у вирішальній мірі залежить від рівня його інноваційності, а головною рисою кластера є його інноваційна

спрямованість. Інноваційний промисловий кластер є найбільш ефективним фактором для досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Він репрезентує себе як об'єднання зусиль різних організацій і компаній (підприємств, дослідницьких центрів, індивідуальних підприємств, вузів, технопарків, бізнес-інкубаторів, органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій тощо). При цьому, формування сталих зв'язків між усіма учасниками кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги.

Важко переоцінити можливості кластерного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в нинішніх умовах обезлюднення сільських населених пунктів в Україні та недостатніх фінансових можливостей. Саме кластерна організація виробництва забезпечує формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропорцій економічного, соціального і екологічно безпечного розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села. У зв'язку з цим, науковцями-аграрниками запропоновано в якості базових елементів стратегічного управління комплексним розвитком АПВ і сільської території, як цілісної економічної системи, використовувати механізм агропромислової і соціально-економічної кластеризації.

Вчені Спілки переконані, що вже зараз слід формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації та кооперації провідних в регіонах галузей АПВ для найповнішого використання природних і просторових переваг сільських територій і на цій економічній базі розбудувати соціально-економічні кластери для створення достойних умов життєдіяльності сільських жителів і формування привабливого обличчя українського села.

Учасники конференції відзначають велике значення світового і вітчизняного досвіду формування і розвитку інноваційних виробничих систем, організованих на основі мережових структур. Кластерний підхід сприятиме розвитку економічної і адміністративної реформ в Україні, вирішенню

сучасних проблем соціально-економічного життя, налагодженню транскордонних зв'язків, розширенню взаємовигідних контактів з країнами близького та далекого зарубіжжя. Необхідними передумовами успішного використання в Україні міжнародного досвіду кластеризації є невідкладні системні економічні реформи, децентралізація влади і розвиток місцевого самоврядування на основі принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування, прийняття Концепції та визначення Стратегії інноваційного розвитку на основі кластеризації.

Але інвестиції, інновації, економічні успіхи та зростання якості життя можливі тільки у морально здоровому суспільстві. Отже, необхідне відродження і плекання духовних та морально-етичних засад соціального та господарського життя. Це нині найважливіша справа держави.

Негативне враження на суспільний загаль справляють постійні протиріччя та інтриги у середовищі владної верхівки, її безвідповідальність та корумпованість, нездатність до коаліційного будівництва, прагнення маніпулювати масовою свідомістю. Задля виходу з кризи і успішного розвитку України слід якнайшвидше досягнути сталої суспільної злагоди з одночасним відходом від затятого політичного протиріччя.

Розвиток і модернізація суспільства можливі за умов переборення недовіри, емоційно-психологічної мобілізації громадян. Довіра може виникнути унаслідок спільного успішного реформування суспільства. Лише явні загально визнані успіхи суспільства на цьому шляху можуть запобігти поширенню безнадії та соціальної апатії. Суспільство може бути об'єднане навколо спільної мети – модернізації власної економіки задля завоювання гідного місця у світовому поділі праці. Необхідно створити у масовій свідомості переконливий, привабливий та надихаючий образ майбутньої України, як для жителів Заходу, так і Сходу.

Це свідчить про актуальність розробки нового стратегічного бачення перспектив соціально-економічного розвитку держави, заснованого на принципово новій доктрині,

коли в основі державної політики будуть духовні та моральні цінності, а людина, незалежно від її соціального чи майнового статусу, регіону проживання, її життя, здоров'я та духовне вдосконалення дійсно і реально стануть найвищою цінністю і надбанням держави, як це і передбачено Конституцією України.

Учасники IX Пленуму Правління Співки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції, на підставі наукових досліджень та обміну думками, висловлюють наступні **РЕКОМЕНДАЦІЇ** для законодавчої і виконавчої гілок влади, органів місцевої влади і місцевого самоврядування, національних і галузевих наук, наукових установ і навчальних закладів:

1. З метою підвищення ролі держави в системі ринкових відносин на засадах новітніх моделей кон'юнктурного регулювання економіки і економічного зростання з активним впливом на пошук інвестиційної діяльності, формування інноваційних форм конкурентоспроможного господарювання з широким застосуванням кластерних форм організації виробництва і послуг невідкладно **розробити загальнодержавну Програму (Прогноз) стратегічного соціально-економічного розвитку України та її регіонів на довгостроковий період (15–25 років)**, яка має бути затверджена Верховною Радою України згідно з її конституційними повноваженнями.

В основу Програми (Прогнозу) необхідно покласти новітню ідеологію економіки знань та інноваційного ділового мислення, що забезпечить потужний потенціал реальних трансформацій усіх сфер суспільного життя країни та її регіонів, зорієнтованих на подолання кризових явищ і динамічне зростання економіки в умовах об'єктивних процесів інтеграції господарської системи країни у світовий економічний простір та очікуваного значного посилення конкурентної боротьби на міжнародних ринках у зв'язку з наступним циклом стабілізації та зростання економічної кон'юнктури у глобальному вимірі і формуванням нової «зеленої» економіки. Ця Програма має стати

методологічною базою для розробки індикативних середньострокових п'ятирічних планів-прогнозів соціально-економічного розвитку України, окремих її регіонів, державних цільових галузевих та регіональних програм. І тільки на основі таких п'ятирічних прогнозів соціально-економічного розвитку України повинен формуватися поточний і перспективний бюджети держави та регіонів.

2. Створити *Національну Раду з підвищення конкурентоспроможності економіки України при Президентові України та відповідні Ради підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів*, які б забезпечили розробку та реалізацію стратегії інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни, регіонів, міст та сільських поселень, в першу чергу на кластерній основі.

Головним завданням Національної Ради і рад в регіонах мають бути:

- розробка в кожній області, районі, місті програми прискорення розвитку малого і середнього бізнесу на основі кластеризації як стратегічного напрямку розвитку територій і країни в цілому. Головною метою таких програм має бути забезпечення стабільних умов для подальшого функціонування малих та середніх підприємств, відродження малих міст і селищ, залучення широких верств населення до підприємницької діяльності, збільшення кількості нових робочих місць. Для розвитку малого бізнесу необхідно посилити фінансову підтримку цього важливого сектору регіональної економіки, впровадити більш ефективні системи фінансування, кредитування й страхування, і на цій основі забезпечити збільшення надходжень коштів до місцевих бюджетів, що позитивно вплине на динаміку економічного та соціального розвитку регіонів;

- прискорення упорядкування і вдосконалення законодавства, що регламентує діяльність суб'єктів малого підприємництва, в т.ч. на основі кластерів. Підвищити мотивацію для місцевих органів влади у створенні сприятливого клімату для малого підприємництва шляхом

збільшення частки податкових надходжень, яка залишається у місцевих бюджетах;

- аналіз конкурентоспроможності продукції, що виробляється підприємствами регіону і на цій основі виявлення «точок зростання» економіки на довгострокову перспективу, які стали б основою для розвитку кластерів;

- підготовка необхідних методико-інструктивних та пояснювальних матеріалів з питань розвитку кластерних формувань для їх розповсюдження серед учасників кластерних об'єднань та кандидатів на участь в них;

- соціальна експертиза наслідків кластеризації за результатами моніторингу процесів формування та діяльності кластерів;

- розробка критеріїв та показників економічної і соціальної ефективності діяльності українських кластерних об'єднань у державній статистичній звітності;

- сприяння формуванню в кожному регіоні мегакластерів, які б забезпечували сталий розвиток регіональної інноваційної ділової інфраструктури;

- створення умов для формування та розвитку міжрегіональних інноваційних кластерів, а також транскордонних кластерів в рамках єврорегіонів, в яких бере участь Україна;

- забезпечення розвитку міжрегіонального і міжнародного співробітництва кластерів та мегакластерів України з кластерними об'єднаннями країн ЄС, ОЧЕС, СНД;

- відновлення співпраці України з ЮНІДО – головним методологом в системі ООН по соціально-економічному розвитку країн світу на кластерній основі;

- забезпечення якісного оновлення трудових, особливо інтелектуальних ресурсів, розробка і запровадження системи організаційно-освітніх заходів, спрямованих на підвищення фахового рівня, знань та навичок учасників підприємницької діяльності щодо ведення бізнесу на основі кластерів, відновлення роботи професійно-технічних закладів на новій

сучасній базі отримання знань, поширення серед населення правових та економічних знань;

- введення у вищих навчальних закладах програм підготовки та перепідготовки спеціалістів в галузі створення і функціонування інноваційних мережевих структур (кластерів);

- залучення засобів масової інформації до широкої пропаганди і роз'яснення серед підприємців економічної вигоди ведення бізнесу на основі кластерних об'єднань, висвітлення кращого досвіду їх роботи.

Науково-методичне супроводження діяльності Національної Ради з питань підвищення конкурентоспроможності економіки України доцільно покласти на Національну академію наук України.

3. З метою створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки шляхом використання такого принципово нового для України концептуального підходу, як кластерна модель розвитку, **розробити та затвердити в установленому порядку Концепцію та на її основі Програму формування і розвитку інноваційно-провідних кластерів в Україні на період до 2025 р.** Забезпечити розробку аналогічних програм в регіонах (область, місто, район).

У відповідності до мети, визначити наступні завдання державної кластерної політики:

- створення нормативної правової бази, що регламентуватиме всю діяльність в державі у сфері кластерного розвитку економіки і послуг;

- визначення пріоритетних напрямів для формування і розвитку провідних інноваційних кластерів та здійснення системного моніторингу кластерного розвитку економіки і послуг;

- створення цілісної системи навчання та професійної підготовки керівників і спеціалістів з питань кластерного розвитку економіки і послуг, як через традиційні освітні установи, так і шляхом створення спеціалізованих бізнес-інкубаторів, науково-технічних парків тощо;

- створення сприятливих умов для розробки та реалізації кластерних ініціатив і проектів;

- формування та забезпечення функціонування системи державної підтримки (правової, організаційної, фінансової) кластерної моделі розвитку вітчизняної економіки і послуг;

- системна інтеграція кластерної моделі розвитку в існуючий механізм господарювання та управління.

4. Забезпечити за участю НАНУ та галузевих науково-дослідних інститутів проведення глибоких досліджень з виявлення резервів економічного та організаційного потенціалу, залученню їх до формування пріоритетних інтеграційних виробничих об'єднань на основі кластеризації.

Розширити застосування державного замовлення на розробку науково-технічної продукції з визначенням кінцевого результату та передачею державному замовнику нових апробованих організаційно-економічних і технологічних рішень. З цією метою доцільно розробити і прийняти закон України про ринок наукової продукції, за допомогою якого слід комерціалізувати наукову діяльність, ввести науку в ринкові відносини. Кожні розроблені й супроводжувані наукою бізнес-програма, бізнес-проект, бізнес-план повинні стати одним із додаткових джерел фінансування діяльності наукових установ, творчих колективів тощо.

5. Виходячи з того, що організація соціально-економічного розвитку сільських територій на засадах економічної самодостатності в перспективі є безальтернативною, вважати найбільш придатним способом досягнення економічної самодостатності кластерну організацію сільськогосподарського виробництва і територій.

Доцільно цілеспрямовано формувати територіально-виробничі агропромислові кластери з високим рівнем спеціалізації і концентрації галузей агропромислового виробництва для найбільш повного використання природних і просторових переваг сільської території і на цій економічній базі розбудувати соціально-економічні кластери для створення

гідних умов життєдіяльності сільських жителів і відродження українського села.

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має бути важливою складовою аграрної політики як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, інфраструктурних утворень для соціально-побутового та культурного обслуговування мешканців сільських територій, органів місцевого самоврядування, регіонального і державного управління, спрямування їх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового і соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів.

Вирішення цього завдання потребує перебудови існуючої системи державного регулювання агропромислового виробництва і розвитку соціальної сфери села на засадах децентралізації та самоврядування.

6. Стимулювати створення потужних та конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій – національних економічних лідерів; горизонтально та вертикально інтегрованих холдингових компаній, здатних виконувати функцію локомотивів економічного розвитку країни, а також створення та удосконалення діяльності інституцій, які надають фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні послуги у забезпеченні інноваційної діяльності на основі кластерів;

7. Утворити інформаційно-аналітичні системи для обслуговування учасників мережевих кластерних об'єднань на основі відповідних регіональних інформаційно-аналітичних центрів, які б здійснювали постійний моніторинг мереж і кластерів на відповідних територіях та розповсюджували їх позитивний досвід.

8. Торгово-промислової палаті України з метою поширення інформації про формування і розвиток інноваційно-інвестиційних мережевих структур, організацій моніторингу процесу їх розвитку, а також висвітлення

позитивного досвіду кластеризації на регіональному і національному рівнях, сприяти створенню при регіональних торгово-промислових палатах відповідної інформаційно-аналітичної системи.

9. Вважати доцільним формування «Української кластерної Спільноти» як перспективного інституту інноваційного розвитку з урахуванням організації співробітництва з активно діючим «Балтійським кластерним альянсом» (м. Стокгольм, Швеція) і кластерним об'єднанням ОЧЕС (м. Салоніки, Греція).

10. Просити Кабінет Міністрів України забезпечити координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади по розробці та реалізації стратегії інноваційного розвитку і програми підвищення конкурентоспроможності національної та регіональної економіки на основі кластерних формувань.

11. Просити Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України розглянути питання про виділення цільових коштів, починаючи з 2015 р., на фінансування процесу кластеризації в Україні (розробка методичних і нормативних документів, видання учбово-методичної літератури, дослідження і виявлення перспективних провідних кластерів, експертиза і моніторинг, створення і розвиток кластерної інфраструктури в регіонах та ін.).

12. Вирішенню регіональних проблем значною мірою має сприяти проведення нового етапу адміністративної реформи, пов'язаного з делегуванням владних та управлінських функцій центральних органів влади на регіональний рівень і всебічний розвиток місцевого самоврядування на основі принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування. При цьому, в регіоні повинні бути законодавчо розмежовані повноваження і відповідальність між окремими органами влади.

* * *

Вітчизняні вчені переконані, що здійснення ефективної кластерної стратегії дозволить успішно використати переваги мережевого співробітництва і партнерства бізнесу, науки і

освіти та влади, забезпечити вихід з кризи та зростання і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Нові виробничі системи вже протягом наступного десятиріччя можуть стати реальністю в Україні за умови невідкладної розробки та реалізації *національної програми підвищення конкурентоспроможності економіки на основі мережевих структур – кластерів*. Такий загальнонаціональний проект має включати окремі регіональні і муніципальні програми, засновані на кластерних ініціативах.

Створення сприятливого ділового клімату в країні і регіонах можливе лише через удосконалення законодавства в напрямку підтримки розвитку підприємництва, інноваційності, сприяння обміну інформацією і технологіями, формуванню нових ринкових можливостей, які утворюються кластерними структурами.

Добробут країни та ефективність її економіки мають ґрунтуватись на використанні накопичених знань, їх безперервному поповненні, на швидкому втіленні цих знань у високотехнологічну продукцію і послуги, що в сучасних умовах можливо ефективно реалізувати лише через інноваційні кластери.

**12. ДЕСЯТИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ТА
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ:
«ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**
(25 вересня 2015 р., м. Київ)

12.1. Пленарна доповідь «Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації»¹ (доповідач – віце-президент Спілки економістів України, доцент Г.В. Яцюк)

Проблема формування нових доктринальних засад соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації і триваючої світової фінансової кризи, що винесена на розгляд Пленуму Правління Спілки економістів України і Міжнародної науково-практичної конференції, без перебільшення, є життєво актуальною як для України, так і для людства в цілому. В цьому контексті зусилля науковців і практиків мають бути спрямовані не лише на подолання поширеного монетаристського розуміння економіки, що призвело до глобальних фінансових потрясінь, але й, головне, на формування нового світогляду, заснованого на реалізації концептуальних ідей видатного вченого, академіка Володимира Івановича Вернадського про ноосферу.

Питання ноосферного розвитку постійно перебувають у полі зору Спілки економістів України. Вони відображені у монографічному дослідженні «Спілка економістів України і політика економічних реформ – будуємо нову країну» (2010 р.), де вперше зверталася увага на духовність людини як головний фактор усвідомлення нею значимості «розумної діяльності», коли Розум стає дійсно продуктивною силою прогресу.

За ініціативою Спілки у 2011 р. проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України», де основна увага зосереджувалася на матеріальній – біосферній – стороні проблеми збереження і відновлення довкілля, вирішенню якої мало сприяти саме ноосферне розуміння ролі людини у такій діяльності.

Нинішня конференція стосується іншого аспекту ноосферного розвитку, але триєдиного у взаємозв'язку із

¹ Доповідь опублікована у журналі «Економіка України», 2015, №12, с.4-9.

згаданими, а саме: відновлення розумної поведінки людини та усвідомлення нею своєї місії як творця ноосфери, здатного розв'язувати глобальні проблеми людства і забезпечувати належне регулювання економіки та формування політики на основі Розуму і в інтересах сталого розвитку.

Вирішення таких завдань може стати головним напрямом теоретичного осмислення і практичного забезпечення світового прогресу в умовах глобалізації. Цьому сприяє ряд факторів. По-перше, глобальні проблеми стали предметом уваги багатьох міжнародних організацій, регіональних політичних об'єднань, неурядових форумів і постійних робочих органів міжнародного співробітництва. По-друге, прийняття ноосферної концепції як єдиної моделі суспільного розвитку дає основу для еволюційного формування нових соціально-економічних відносин, людини нової якості. По-третє, високий рівень комунікацій у сучасному світі і наявна практика делегування міжнародним і регіональним структурам частини повноважень національних держав, дозволяє сформувати світові програми глобального ноосферного розвитку на основі координації зусиль багатьох країн.

Кожен етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка знаходить своє втілення у способі ведення економічної, культурної, державної політики, діях та схильності окремих людей до тих чи інших переваг.

На сьогодні у світі, поєднаному глобальною системою економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, домінуючою у сфері соціально-економічного розвитку є доктрина ліберального капіталізму.

Маючи свою кількасотлітню історію становлення на основі теоретичних постулатів вільної ринкової економіки, які пройшли шлях від меркантилізму, з його державною політикою протекціонізму, через класичну модель ринкової економіки А. Сміта і Д. Рікардо, в якій панує приватна власність і «досконала» конкуренція, і далі до неокласичного напрямку економічної думки (Ж. Сей та інші.), вона вперше виявила свою

неспроможність, стикнувшись «віч-на-віч» з економічною кризою 30-х років минулого століття.

Потрясіння кризи сприяли тверезій оцінці економічною думкою реальності, яка полягала в тому, що єдиним інститутом суспільства, який міг би знайти шлях її подолання, вбачалася лише держава.

Зміна моделі економічного мислення і практики ринкової економіки за належної регулюючої ролі держави принесла свої позитивні результати під час виходу з кризи та у період післявоєнної відбудови економік країн світу.

Проте наступне зростання крупних транснаціональних монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, що прагнув до незалежності від будь-якого державного впливу, призвели до того, що на початку 70-х років ідеї обмеження ролі держави в усіх сферах соціального життя знову стали домінуючими.

В подальшому ці ідеї в оновленій неоліберальній обгортці були реалізовані у так званому Вашингтонському консенсусі, що став інструментом експерименту над рядом країн Південної Америки, а потім – і країн постсоціалістичного табору. Для більшості з останніх перехід до ринкової економіки здійснювався болісними для суспільства методами «шокової терапії», що призвели до розвалу усталених господарських зв'язків, знищення виробничого потенціалу і розграбування національних багатств. Водночас держава, дотримуючись «рекомендованих» принципів ліберальної економіки, самоусунулась від виконання необхідних регулятивних функцій, віддавши країну на поталу стихії неконтрольованих процесів, що відразу ж породили рекет, корупцію, монополізм, зрощування держави із злочинним світом. Наслідки мали вкрай негативний вплив на суспільну свідомість через втрату віри у справедливість, гуманістичні ідеали, колективізм тощо.

Фактично, «цінності» неолібералізму із сфери економічних відносин проникли у сферу ідеології, що призвело до приниження ролі моральної і соціальної відповідальності людини. Вони нині інститууються у системі світових фінансових

ринків та крупних транснаціональних корпорацій, які впливають на діяльність держави і міжнародних організацій виключно у своїх, вузькокорпоративних інтересах. За таких умов стає практично неможливим формування розумних критеріїв економічної поведінки і споживання, поширення екологічно виважених методів господарювання та акумулювання ресурсів для вирішення соціальних проблем, насамперед скорочення майнового розшарування у суспільстві, вирішення проблеми голоду і бідності.

Зростання багатства і концентрація його в руках вузького кола осіб, часто повністю позбавлених уявлень про моральні і духовні цінності, є внутрішньо притаманною рисою ліберального капіталізму, який, оголошуючи матеріальну свободу індивіда, заперечує основну умову гармонійного існування суспільства і світу в цілому.

Як наслідок, панування неоліберального світогляду в економіці призвело до світової фінансової кризи, яка перейшла у пригнічений стан перманентних локально-глобалізаційних проявів стагнації і фінансової нестабільності.

Небезпека нинішньої фінансової кризи досі ще не усвідомлена світовою економічною думкою, а її руйнівні наслідки ще попереду. Разом з тим вона остаточно підтвердила не популярну в розвинених країнах тезу про те, що проблема непридатності концепції ліберального ринку в нинішніх соціально-економічних умовах має глобальний характер.

Заслугує на увагу досвід ряду країн, що обрали шлях економічного, ідеологічного розвитку, альтернативний неолібералізму, як, наприклад, модель «соціалістичної ринкової економіки» в Китаї, моделі економіки країн ісламського фундаменталізму, а також Японії, яка обрала модель індустріальної політики з державним регулюванням і відмовилася від ортодоксальних економічних настанов неолібералів.

Безперечно, успішному розвитку країн Європи та Азії значною мірою сприяло саме недотримання догм доктрини вільного ринку. Цей висновок також підтверджується

економічною політикою інших розвинених країн, включаючи США, які, пропагуючи лібертаріанство, насправді завжди були і є лідерами політики протекціонізму національної економіки.

Нині багатьма економістами ведеться інтенсивний пошук нової парадигми соціально-економічного розвитку і прийнятних моделей національної економіки, які, на жаль, поки що не мають успіху.

В наукових публікаціях останнього десятиліття можливі альтернативи подаються в досить вузькому, обмеженому координатами суто економічних відносин, контексті, без належної уваги до неформальних інститутів і культурної спадщини суспільства. Фактично, у сучасному світі досі не створено єдиної і цілісної світоглядної противаги «вільному ринку» і пріоритету вигоди над мораллю.

Ми вступили в XXI століття з величезним багажем проблем планетарного масштабу, включаючи і досі тліючу світову кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовно-етичного розуміння людини, її місця в суспільстві і в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів.

Як зазначається у Стратегії економічної політики в Україні, схваленої рішенням II Пленуму Правління Співки економістів України від 22 квітня 2010 р., не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. *Справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.* Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому історичному рахунку – БОГОЛЮДЯНО.

Нинішня світова криза ще раз підтвердила, наскільки нестабільна і вразлива економіка, побудована на спекулятивному капіталі. Державі і суспільству необхідно зробити все можливе для відродження трудової етики, глибокої поваги до людської праці і до людини взагалі.

Успішний пошук можливих шляхів стійкого розвитку в осяжному майбутньому і відповідної ефективної моделі економіки неможливий без розуміння єдності людини і

оточуючого її середовища. Настав час ідей, які мають виходити із цілісної концепції світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Мова йде навіть не про конкретну модель, а про прогрес людства у планетарному масштабі. Існує загальносвітовий запит на нову парадигму соціально-економічного розвитку в морально і духовно спустошеному за останнє століття панування капіталізму глобальному просторі людської цивілізації.

Є підстави вважати, що нині економіка більшості країн світу перебуває в точці біфуркації, і від наявності у суспільстві ефективних інститутів та критичної маси осіб, які усвідомлюють ситуацію і зможуть запропонувати розумні перспективи виходу і моделі подальшого розвитку, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому, зміни мають бути саме рішучими, аж до повної зміни світової фінансово системи. І така ідея вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Принципово нові світоглядні основи планетарного розвитку ще у першій половині ХХ століття були закладені В.І. Вер-надським. Його теорія ноосфери проголошує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, здатного утворювати антикризові механізми господарювання, придатні для економіки багатьох країн. При цьому, головними критеріями ефективності економіки мають бути не прибуток чи приріст ВВП, а здоров'я народу, поліпшення умов його життєдіяльності і зайнятості, раціональне бережливе використання і відтворення природного середовища.

Можна стверджувати, що ноосферна парадигма економічного і соціального розвитку має стати гідною відповіддю на виклики часу і новим шляхом виходу із глобальної кризи. Більше того, її втілення у практиці людської діяльності є закономірним історичним етапом еволюції біосфери і планетарного розуму.

Модель ноосферної економіки уявляється як модель глобального економічного синтезу ідей відкритої, конкурентної,

моральної і розумної організації господарювання згідно із закономірностями біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

Майбутньому формуванню такої нової господарської системи як органічної складової ноосфери має передувати осмислення наявних суспільних і культурних надбань. На думку лауреата Нобелівської премії з економіки Д. Норта у будь-якому суспільстві переддень кардинальних змін несе в собі успадковані від минулого інститути, уявлення, менталітет населення, систему комунікацій тощо. Не враховувати цього в процесі трансформаційних змін і реформ неможливо, а ігнорування – загрожує провалом цілей і завдань політики.

Він виділяє дві основні групи таких інститутів – формальні, що утворюються державою, основними з яких є суб'єкти публічного права, і неформальні, що є «продуктом» громадянського суспільства. При цьому, формальні інститути, як правило, неспроможні забезпечити належні зміни соціокультурних й моральних засад суспільства для нового економічного мислення і відповідної політики у форматі ноосферної економіки. Більше того, за останні десятиліття у багатьох країнах склалася практика, коли формальні інститути намагаються всіляко вчиняти вплив на неформальні, нівелюючи тим самим їхню громадянську позицію та роль у суспільстві як протидія однополярній орієнтації державної політики на вигоду соціального прошарку меншості, що позиціонується як еліта, хоча насправді це представники крупного капіталу.

Тому вбачається, що основним соціальним ресурсом у поступі до економіки ноосферного спрямування, здатним «прищепити» суспільству відповідні ідеологію, духовні і світоглядні засади розумної поведінки, сприяти формуванню політичної системи ноосферного зразка можуть стати саме неформальні інститути громадянського суспільства та їхній інтелектуальний потенціал.

Провідну роль тут мають зіграти громадські об'єднання економістів. Адже на переконання В. Вернадського «люди науки

повинні прагнути стати на чолі руху», оскільки саме наука може дати той позитивний імпульс розвитку, що сформує ноосферне мислення та забезпечить дійсно конструктивне і прогресивне творення людиною довкілля та особистого рівня світосприйняття і діяльності. Матеріалізм з його постулатом буття, яке визначає свідомість, в цій системі понять перетворюється у «ноосферизм», де провідною силою стає розум, озброєний знаннями, що перебудовує біосферу в інтересах людства як єдиного цілого і формує ноосферу планети.

Діяльність громадських організацій через механізми і форми публічної взаємодії із суспільством і державою має концентруватися на зміні існуючих і формуванні нових ноосферних інститутів та поведінкових алгоритмів представників влади і осіб, що приймають політичні рішення. Про цьому має забезпечуватись цілісність знань для процесів змін та контроль за послідовністю дій влади, оскільки перехід до ноосферної моделі розвитку вимагає часу, що значно перевищує часовий горизонт того політика, який має схвалити зміни.

Надзвичайно важливим для формування нової ноосферної парадигми розвитку є розумне ставлення до сучасних засобів комунікацій, реалізованих, зокрема у формі глобальної інформаційної мережі, яка може мати різне, навіть протилежне застосування – як для Блага, так і для Зла, оскільки вона є інструментом впливу на свідомість і мотиви поведінки людини, засобом знетілення інформації і знеособлення джерел та суб'єктів її походження, що виключає відповідальність за її зміст і поширення.

Тому важливо випереджати і нівелювати загрози з боку інформаційної сфери, насамперед шляхом активної просвітницької та інформаційної роботи, що формуватиме розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні «фільтри» сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні і відповідальності, а також шляхом прийняття законодавчих

актів, які б унеможливлювали маніпулювання свідомістю громадян через ЗМІ, рекламу та інші піар-акції.

Саме професійним співтовариством фахівців, насамперед економістів, екологів, представників міжнародних неурядових організацій, політичних об'єднань належить провідна роль у створенні нового світового порядку. При цьому, успішна реалізація ідеї ноосферного розвитку можлива внаслідок кумулятивного ефекту зусиль, що докладаються громадськістю, у напрямі поступової і цілеспрямованої зміни уявлень, переваг, установок, ідей, мотивів поведінки людей у суспільстві.

У ноосферній економіці держава має відігравати координуючу і консолідуючу роль, виступаючи, з одного боку, суб'єктом перспективного бачення розвитку суспільства і формування необхідних інститутів прогнозування і програмування суспільної діяльності, а з іншого боку – творцем середовища для вільного інформаційного обміну між усіма соціальними групами та гарантом захисту прав людини і належного функціонування інститутів, що забезпечують їх реалізацію.

Водночас, суспільство має прагнути жити в умовах справедливості і знати, як перейти від взаємного пригнічення до справедливих відносин, повинно мати уявлення і чітке розуміння про світоглядне, культурне і морально-етичне середовище, які є необхідними для такого переходу, тобто про якість людини майбутнього.

Сьогодні потрібно рятувати як біосферу, так і саму людину в ній, повернути людству витравлену раціоналізмом вільного ринку здатність до розумної і відповідальної поведінки, до розумного споживання і співжиття, інакше катастрофи людства не уникнути. Адже єдина причина нинішньої кризи – в головах людей, в їхніх думках, помислах, мотивах і вчинках.

Спілка економістів України як потужний інститут громадянського суспільства, що має унікальний науковий потенціал, повинна усвідомити і свою інтелектуальну силу, і високу громадську місію у справі формування суспільного бачення нової ноосферної моделі розвитку, яка б визначила

ефективний шлях виходу із кризи і стала б основою економіки третього тисячоліття.

12.2. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації» (схвалені десятиим Пленумом Правління Співки економістів України 25 вересня 2015 р.)

Метою конференції було обговорення актуальних проблем становлення громадянського суспільства в Україні і задіяння його інституційної спроможності та інтелектуального потенціалу для формування нової парадигми соціально-економічного розвитку на основі концептуальних ідей В. Вернадського про ноосферу.

Учасники конференції особливу увагу приділили висвітленню концепції ноосферного розвитку як основи світогляду ХХІ століття в умовах глобальних цивілізаційних викликів та ролі інститутів громадянського суспільства у трансформації суспільної свідомості на основі ноосферного світосприйняття.

Чільне місце в наукових дискусіях займали проблеми формування ноосферної парадигми соціально-економічного розвитку для цілей тисячоліття з урахуванням стану різних сфер українського суспільства та досвіду інших, зокрема пострадянських, країн, очікуваних наслідків глобалізації і регіональної інтеграції.

Учасники Пленуму та Конференції констатували, що кожен етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка ґрунтується на системі цінностей та ідей і знаходить своє втілення у способі ведення економічної діяльності та культурної державної політики, інститутах та практиках громадянського суспільства, діях і схильності окремих людей до тих чи інших переваг тощо.

Зміни у суспільній свідомості тягнуть за собою і зміни у суспільному житті та зміни форм впливу діяльності людини на природне середовище.

На кожному із історичних етапів розвитку суспільства постає проблема вибору певної системи поглядів та ідей, що утворює основу та спрямування державної політики, економічного розвитку, поведінки людей в суспільстві.

Ця система поглядів, або суспільна парадигма, є результатом сприйняття свідомістю людини цінностей та способів їх реалізації, які знаходять своє практичне втілення у соціальних інститутах. В свою чергу, діяльність цих інститутів, насамперед просвітительська, навчальна, духовно-світоглядна, чинить вплив на домінуючу в суспільстві парадигму і може спричинити її трансформацію і перехід на новий вищий етап.

Учасники конференції звернули увагу на дві основні проблеми, що потребують обговорення науковою спільнотою з метою пошуку шляхів їх вирішення для досягнення мети зібрання.

Перша – це пошук можливих засадничих основ нового бачення соціально-економічного розвитку у теперішніх умовах глобалізації та загрози біосферних катастроф різних масштабу і характеру, посилення конкуренції з боку крупного капіталу на всіх світових і регіональних ринках та неспроможності урядів провідних держав світу приборкати тліючу світову фінансову кризу, подальший розвиток якої та наслідки хоча б в осяжному майбутньому важко передбачити.

Другою є проблема інституційного забезпечення, у тому числі й з боку інститутів громадянського суспільства, реалізації можливих напрямів трансформації моделі ринкової економіки та інших її гібридних різновидів соціально орієнтованого, комунітаристського спрямування у нову систему господарювання, яка б реально враховувала закономірності біосферного розвитку, мала б духовні засади і новітнє бачення перспектив прогресу спільнот як в межах окремих національних держав, так і регіональних міждержавних союзів і на глобальному рівні.

Починаючи з 70-х років минулого століття, стала очевидною біосферна і соціальна неспроможність вільного ринку в умовах наростаючих соціальних та екологічних

проблем світового і регіонального масштабу, які дедалі посилювалися.

Набуло ознак антагоністичного протиріччя між духовними, ідейно-ціннісними мотиваційними основами традиційних культур і великих цивілізацій та квазіцінностями рекламно-комерціалізованої культури «одномірного», за влучним висловом Г. Маркузе, суспільства масового споживання, що сформувало «економічну людину», яку Д. Ходжсон назвав «машиною розваг».

Тому вже з тих пір розпочалися пошуки вибору моделі соціально-економічного розвитку, адекватної викликам глобалізації, як правило в ракурсі соціалізації вільного ринку через посилення соціальних функцій держави. Вони активізувалися у 90-х роках внаслідок прискорення процесів глобалізації і виникнення загроз кризових явищ у планетарному масштабі. Ці загрози несла поширювана у світі доктрина неоліберального капіталізму, а також крах соціалістичної системи господарювання.

Як наслідок, моделі вільного ринку та адміністративно-командної економіки виявилися неспроможними позбутися іманентних внутрішніх факторів і причин свого занепаду, що остаточно засвідчили ряд регіональних і світових фінансових потрясінь останнього двадцятиріччя.

Цей період ознаменувався пошуком так званого третього шляху, різні варіації якого відображені у політиці та у численних працях теоретиків ринкової економіки і соціологів.

Учасники конференції у своїх виступах зазначили, що цілісна західна концепція третього шляху насправді не склалася, хоча базова її модель в усіх випадках передбачала підвищення соціальної ролі держави, виникнення нових форм соціального контролю, поєднання індивідуалізму і комунітаризму, визнання важливості соціального і людського капіталу, забезпечення сталого розвитку тощо. Всі ці позитивні за формою риси нівелювалися переходом до глобального вільного ринку, в якому неолібералізм продовжував домінувати.

Нині вже не піддається сумніву, що ідеологія такого «третього шляху» фактично переслідувала мету модернізації фасаду глобального капіталізму, а не реального пошуку антикризового світосприйняття для побудови принципово нової системи розумних економічних відносин.

Як свідчить хід історії, неможливо знайти новий шлях економічного розвитку в умовах глобалізації **без врахування** її планетарного впливу і соціокультурних особливостей національних держав та інтересів окремих регіональних спільнот на протигагу інтересам крупного капіталу і суспільства споживання.

Глобалізація економіки є складним і суперечливим процесом, що має свої позитивні і негативні сторони. З одного боку він полегшує господарські зв'язки у світовому масштабі, створює передумови для доступу до передових технологій та забезпечує економію ресурсів. З іншого боку він має ряд негативних рис, а саме: в країнах із слабкою економікою закріплюється, як правило надовго, модель периферійної економіки; йде втрата власних ресурсів багатьма слаборозвиненими країнами, які також втрачають контроль над власною промисловою і зовнішньоекономічною політикою, а споживання в цих країнах, в основному, зорієнтовано на імпорт. Як наслідок, настає поглинання країни транснаціональним капіталом, держава втрачає значну частину суверенітету, зокрема економічного, перетворюючись із суб'єкта в «об'єкт» міжнародних відносин.

На жаль, подібні процеси мають місце в Україні, економіка і соціальна сфера країни стали своєрідним уречевленням глобальних економічних проблем. На думку учасників конференції, вітчизняна економіка нині значною мірою інтегрована у європейську і світову, але, на жаль, в якості деградуючого сировинного додатку, що стало наслідком так званих «реформ» за останні 24 роки.

Водночас, слід виходити з того, що у світі, поєднаному глобальною системою економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, зростання крупних транснаціональних

монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, що прагне до незалежності від будь-якого державного впливу, домінуючою у сфері соціально-економічного розвитку залишається доктрина неолібералізму.

Її підживлює система світового промислово-фінансового капіталу у виді потужних ТНК. Їхні доходи стрімко зростають з року в рік, глобальна додана вартість розподіляється на користь їх вузького кола. Так, за підсумками 2013 р., доходи ста самих великих економік світу розподілилися у таких пропорціях: 55% – доходи суверенних держав, 45% – доходи приватних ТНК. І ця тенденція має стійку динаміку на користь ТНК, фактично формується загальносвітовий фінансово-інформаційний простір.

Головним наслідком цього на межі тисячоліть стала світова фінансова криза, яка фактично розпочалася наприкінці минулого століття і перейшла нині у стан перманентного локально-глобалізаційного прояву стагнації і фінансової нестабільності.

Фактично, нині економіка більшості країн світу (у тому числі й України, економіка якої, за твердженням академіка В. Гейця, є фактично квазіринковою, бо не інтегрована у світові ринки капіталів внаслідок ризику невиконання державою її зобов'язань) перебуває в точці біфуркації, і від наявності у суспільстві критичної маси осіб, які усвідомлюють ситуацію і зможуть запропонувати розумні перспективи виходу, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому, зміни мають бути саме кардинальні, аж до повної реформи світової фінансової системи. І така думка вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Проте на ділі ефективних кроків та зусиль по формуванню нового бачення соціально-економічного розвитку України нині не здійснюється як з боку влади, так і з боку більшості представників наукової спільноти.

Як наслідок, країна постала перед прикрим фактом: реальної стратегії розвитку держави, що перебуває у стані системної економічної і політичної кризи, на сьогодні немає.

Окремі чинні стратегічні документи здебільшого стосуються виконання завдань і вказівок міжнародних фінансових організацій. Це шлях країни не до розвитку, а до консервації нинішнього кризового стану, в якому опинилася Україна.

Проблеми вітчизняної економіки, які поки що не вирішуються, пов'язані із світовими тенденціями розвитку, що мали би враховуватися керівництвом держави та іншими центральними органами влади. Ще у 2000 р. на Саміті Тисячоліття ООН 189-ма державами світу була прийнята «Декларація тисячоліття ООН». Документ став певним консенсусом між переважною більшістю країн і містить політичні та економічні зобов'язання щодо вирішення глобальних проблем довкілля і загальносвітового економічного розвитку. Більш конкретні напрями цієї роботи знайшли відображення у документі «Порядок денний на XXI століття», в якому зазначається, що розвиток та існування земної цивілізації можуть бути забезпечені лише завдяки сталому розвитку економіки, соціального, екологічного благополуччя і необхідності розумного використання природних ресурсів планети в системі «природа-суспільство-економіка».

Особливо наголошувалось, що виробнича і економічна діяльність людини, суспільства не можуть і не повинні протиставлятися функціонуванню біосфери планети, оскільки вони є однією з форм глобального біогеохімічного кругообігу речовини і енергії у природі, і не можуть існувати поза ним.

Цю проблему світового розвитку ще у середині минулого століття досліджував видатний вітчизняний вчений В. Вернадський. У своїх працях, виходячи з наукового доробку свого не менш видатного попередника С. Подолинського, він обґрунтував положення про те, що біосфера являє собою планетарний механізм, який здійснює перетворення певної частини енергії, яка надходить зовні (головним чином сонячної), у різні види енергії. А людство, цивілізація в системі «людина-біосфера» є складовою частиною біосфери. І коли ще 20–30 років тому ця проблема мала суто академічний характер, то нині вона стала надзвичайно актуальною, предметом серйозних

сутичок інтересів багатьох держав і транснаціональних корпорацій усього світу.

Нині стрімко наростають процеси впливу суспільства на природу. Для суспільного виробництва з природного середовища береться умовно 100 одиниць ресурсів (не відновлювальних природою), а фактично використовується у виробництві лише 10, решта йде у відходи. Крім того, у атмосферу щорічно викидається 20–23 млрд т вуглекислого газу і близько 120 млн т золи. Матеріальне виробництво людства стало велетенським, штучно вибудованим механізмом кругообігу речовини і енергії біосфери. Функціонування цього механізму, що спрямовується волею керівництва країн світу, дедалі частіше порушує екологічну рівновагу біосфери. Тому з високою ймовірністю його можна назвати механізмом «добровільного самознищення».

Це свідчить про те, що біосфера планети, її жива речовина, за висловом Вернадського, залишаються вразливими, піддаються постійними загрозам, які генерує саме людство, якому бракує Розуму. Більшість таких загроз створюються у зв'язку з тим, що зусилля ТНК та багатьох держав ринкової економіки спрямовуються виключно раціоналістичними мотивами поведінки, що переслідують лише наживу, лише зростання капіталу, лише їхні власні інтереси, нехтуючи інтересами людства, як національного чи регіонального, так і планетарного масштабу.

Нині вже не викликає сумнівів висновок про те, що «косметична хірургія» капіталізму є неприйнятною і неприпустимою. Не бачити і не розуміти цього – щонайменш нерозумно, адже ми вступили в XXI століття з величезним багажем проблем глобального характеру, включаючи і досі гніючу світову фінансову кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовного розуміння людини, її місця в суспільстві і в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів.

Настав час ідей, які не обмежуються різними варіаціями концепцій вільного ринку, а виходять із єдиного світорозуміння

і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Мова йде навіть не про конкретну модель, а про майбутнє людства у планетарному масштабі.

Історія вчить, що вирішення глобальних проблем людства неможливе саме по собі, спонтанно, адже саме стихійний розвиток політичних, економічних та інших процесів його життєдіяльності призвів до нинішніх глобальних екологічних та соціальних проблем. Необхідною є творча роль загальнолюдського планетарного розуму для свідомого і розумного регулювання економіки й формування політики, з метою уникнення загрози катастроф.

Світоглядні основи планетарного розвитку, де домінуючою активною силою є Розум людини, ще у першій половині ХХ століття були закладені В. Вернадським. Він дійшов висновку, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. При цьому він зазначав, що «ми наразі переживаємо її яскраве входження в геологічну історію планети. Протягом останніх тисячоліть спостерігається інтенсивне зростання впливу одного виду живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – в ноосферу».

Знання про ноосферу – це не лише проблема формування розумної політики, розвитку науки, освіти і світогляду людини, але й імператив забезпечення майбутнього для людства, умов його виживання та безпеки кожної країни, незалежно від її нинішнього потенціалу, рівня розвитку тощо.

Заснована на ноосферних знаннях картина світу найповніше відповідає формам сучасного буття людини, дозволяє вивчати параметри динаміки розвитку людської цивілізації. Ноосферні знання – це умовне позначення інтегративних тенденцій у сучасній науці, що проявилися на основі відношення до загальної проблеми «людина – природа».

Ноосферне мислення вбачається нині єдиною продуктивною і антропоцентричною системою знань і підходів до реформування економічних та інших суспільних відносин на

засадах дійсного прогресу, на противагу ринковій глобалізації, шоковим споживацьким технологіям маніпулювання людством, вкрай небезпечним для життя і розвитку нинішнього покоління молоді і майбутніх поколінь.

Узагальнення В. Вернадського відображають екологічний вектор виживання людства в природному середовищі планети Земля і мають бути затребувані в системі освіти, у сфері наукових досліджень і прикладних розробок, в системі інститутів влади і управління кожної країни, регіонів планети і у міжнародних стосунках. Вони мають стати основним критерієм інноваційності технології, предметів чи засобів виробництва, основним фактором визначення їхньої ефективності супроти критерію, зорієнтованого виключно на вигоду для бізнесу. Ринкові відносини повинні формуватися через призму ноосферного мислення, їх ноосферної оцінки, ноосферної придатності, ноосферного «знаку якості», що, за В. Вернадським, означає перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить.

Окрім екологічних проблем сьогодення увага учасників конференції була зосереджена і на антропологічній складовій біосфери, зокрема на ролі Людини, її Розуму, стану її духовності та етично відповідальної поведінки у суспільних та планетарних перетвореннях.

Звідси держави світу повинні формувати політику, виходячи із забезпечення можливостей для кожної людини мати гідний рівень матеріального забезпечення, незалежно творчо мислити та розвивати свій духовний і інтелектуальний потенціал. Це є основною умовою існування вільного громадянського суспільства, яке є рушійною силою наукового, духовного, культурного й іншого прогресу людства і активним чинником формування політики національних держав та міжнародних утворень, форумів під егідою міжнародних організацій тощо.

Як зазначав В. Вернадський у статті «Про роль особистості в історії», суспільство сильне в тій мірі, в якій воно свідоме. Свідоме суспільство складається із свідомих людей. А такі люди

вільні у виборі своєї громадянської позиції, не залежать від вигоди та інтересів крупного капіталу, здатні мислити поняттями біосфери, здорового довкілля, здоров'я людини у холистичному розумінні. Їм притаманне бачення ролі духовності у становленні людини майбутнього, у перетворенні людини економічної у дійсно людину розумну.

Відповідно, свідоме та розумне громадянське суспільство уявляється основною рушійною силою ноосферної перебудови. В умовах глобалізації світових економічних відносин актуалізується його роль у досягненні економічного успіху. Активне, сильне громадянське суспільство може зробити корисний внесок у вирішення економічних проблем, зміцнити приватну ініціативу і сприяти тому, щоб держава не домінувала над економікою.

Крім того, глобалізаційні процеси посилили вплив громадянського суспільства на державу, оскільки вони зумовлюють створення своєрідної ніші для діяльності різних представницьких структур і соціальних груп. Ці соціальні, міжурядові, міжнародні та інші групи утворюють глобальне громадянське суспільство, і вектор розвитку інститутів такого суспільства в бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління світовою спільнотою за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, якому поступово буде передаватися більша частина нинішніх функцій держави. Ця модель не означає повного відмирання держави, вона веде до перетворення її в носія культурно-історичних традицій людства.

Учасники конференції звертають увагу і на такий суспільний інститут як територіальні громади, що найближче розташовані до людини, до безпосередніх ресурсів та організації господарювання на землі. Територіальні громади є середовищем життєдіяльності населення та ділової активності суб'єктів господарювання. Крім того, громадські організації, що працюють на одній території з господарюючими суб'єктами, можуть бути їх союзниками або опонентами, вони ініціюють і

проводять громадські обговорення щодо використання бюджетних коштів громади.

Активна взаємодія бізнесу, місцевих громад і домогосподарств на засадах міжсекторного партнерства йде на користь всім учасникам. Взаємна зацікавленість в активізації інструментів та методів соціальної відповідальності, їх взаємодії у громаді формують нові перспективи реалізації стратегій ноосферного розвитку територіальних громад і основи імплементації ідей громадянського суспільства в Україні.

Головною місією громадянського суспільства є вільний і неупереджений поступ у напрямі захисту інтересів людини, регіональних спільнот і людства в цілому шляхом формування громадської думки, громадського впливу і, навіть, жорсткого ненасильницького тиску на уряди і політиків. Ефективною суспільно-політичною формою організації громадян для такої діяльності є різноманітні громадські об'єднання й інші організації колективної генерації думки.

Такі об'єднання складають каркас громадянського суспільства і сприяють виявленню та пошуку ефективних шляхів вирішення насутих проблем сьогодення.

Учасники конференції відзначили, що ініціатива Спілкою економістів України цього наукового зібрання із надзвичайно актуальною тематикою є проявом громадянської позиції Спілки та її членів і керівних органів, її активної ролі у соціально-політичному житті країни як частини свідомого суспільства заради майбутнього. Можливо, саме ця конференція започаткує перехід до нової моделі соціально-економічного розвитку, до економіки ноосфери.

Учасники конференції запропонували до обговорення низку своєрідних підходів до формування таких моделей виробництва і розвитку економіки, які б забезпечували вписування господарських систем у біосферу, дотримання природних законів у господарському бутті, зниження рівня антропогенного і техногенного навантаження на довкілля.

Зокрема, значну увагу приділено теорії видатного українського мислителя С. Подолинського. Його цілісний

(холістичний), органічний підхід до проблеми збереження енергії, що відомий як фізична економія, дозволяє, використовуючи досягнення фізики, розглядати економіку як складовий елемент більш складної парадигми розвитку, яка б ґрунтувалася на органічній єдності людини і довкілля. Такий підхід вченого, що випередив час, вписується в сучасні моделі сталого розвитку, концепцію екологічної економіки.

Учасники конференції дійшли висновку, що людині та праці людини не відведено достатньо місця в економічній теорії. Саме людина є головною продуктивною силою і носієм виробничих відносин. Економіка в цілому і її складові структури мають бути націлені на благо людини та діяти у взаємозв'язку і взаємообумовленості з природними, космічно-природними і суспільними законами.

Інтелектуальні, духовні і культурні якості людини як категорія продукту нематеріального виробництва, порівняно з матеріальною культурою, не лише є вічними, але й послідовно накопичуються і виступають синергетичною, тонкою, надчуттєвою матеріальною основою зростання земного багатства. Ця обставина, як зазначалося учасниками конференції, належним чином не була оцінена класиками капіталоцентричних економічних теорій. Відтак вказані нематеріальні цінності людської природи не отримали вартісної оцінки.

Зважаючи на те, що характерною функцією ноосферної економіки ХХІ століття є визнання зростання, поряд із людським інтелектом, ролі розуму, набуває особливого значення посилення уваги до духовних і моральних засад розподілу і накопичення знань у світі і використання їх у національних інноваційних системах, що є засобами і структурами реалізації набутих людством знань.

Ноосфера залишається поки що за межами свідомого включення у виробничі відносини і не розглядається в якості головного економічного фактору. Це не дозволяє належним чином враховувати роль та вплив Розуму і його носія – Людини – у процесі суспільного відтворення, хоча стрімке зростання

наукоємності ВВП є особливістю ноосферної економіки. У зв'язку з цим учасники конференції висловили думку про те, що у ноосферній соціально орієнтованій економіці відомі нині відтворювальні співвідношення галузей за двома сукупними підрозділами суспільного відтворення слід доповнити третім рівнянням у складі фондів (капіталу) – постійних та змінних – і додаткової вартості, яке б відображало процес відтворення людини як соціального продукту (у сукупності розуму, знань, науки, освіти, культури, послуг) і враховувало залучення планетарного розуму в економіку як особливого товару з притаманною йому специфікою визначення вартості і відтворювального циклу.

Стосовно категорії фондів, як основи ноосферної економіки, зазначено, що вони за речовим складом відрізняються від категорії капіталу, оскільки останній не включає в себе робочу силу та самого працівника, як її трудового ресурсного носія. Відтак запропоновано включати до їх складу не лише засоби виробництва і трудові ресурси, але й природні ресурси, інше майно, фінанси, інтелектуальну власність, інші об'єкти національного багатства. Виходячи з таких позицій, на думку окремих учасників конференції, є можливим креативне використання досвіду розробки і функціонування у 1965–1980 роках фондоефективного механізму господарювання колишнього СРСР.

Беручи до уваги роль Розуму людини в ноосферній економіці та нинішні системні загрози, що несуть в собі процеси глобалізації, учасники конференції наголосили на критичній необхідності розумного стратегічного планування і управління, яке має стати основою економічної політики держави ноосферного спрямування.

В цьому контексті було звернено увагу на практичну можливість системних альтернатив економічному лібералізму на прикладі досвіду окремих країн пострадянського простору, насамперед Білорусі та Казахстану, які зберегли основні елементи планової, регульованої державою економіки,

поєднавши їх з реформами соціальної сфери та виробленням аутентичної політичної ідеології.

Зокрема Білорусь обрала власну модель соціально-економічного розвитку, в основі якої є Людина, відповідно до історичних, політичних, географічних, культурних та інших особливостей країни. Метою цієї моделі є створення соціально орієнтованої економіки з адекватною інфраструктурою, поєднанням дієвих механізмів державного і ринкового регулювання, що забезпечують сприйняття досягнень науково-технічного прогресу.

Теоретичною основою цієї моделі є вчення російського економіста А.К. Шторха (1776–1835) про народне багатство та цивілізацію. Це вчення наголошує на значенні нематеріальних благ як основи цивілізації та необхідності і можливості досягнення гармонії економічних інтересів в умовах ринкового господарювання.

Що стосується Казахстану, то у цій країні підтримується життєздатний симбіоз планового та ринкового регулювання. В рамках загальнодержавної стратегії створюються довго- та середньострокові програми і плани розвитку, у тому числі у галузевому розрізі. Саме така інтегральна система планових і ринкових механізмів виводить суспільство на передбачувану траєкторію розвитку, що мінімізує соціально-економічні ризики.

В результаті такої політики за 20 років незалежності ВВП на душу населення у Казахстані зріс з 400 до 11000 доларів США, або у 27 разів. А Україна за цей самий період не досягла навіть рівня 1990 року.

Так само досягають високих показників розвитку ряд інших країн, які у своїй економічній політиці використовують механізми стратегічного та індикативного планування. Зокрема Японія, Франція, США, Канада, Скандинавські країни, Китай.

Учасники конференції дійшли висновку, що структурна перебудова економіки, як і модернізація всього суспільства на основі ноосферної парадигми, має починатися з духовної та моральної складової. Саме ця складова визначає суть нової

моделі соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації, яка має бути вироблена на основі інтегрального підходу до закономірностей біосферного розвитку і розумної поведінки людини.

Виходячи з викладеного, учасники десятого Пленуму Правління Співки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції висловили і схвалили наступні рекомендації і пропозиції.

1. Визнати, що всі концепції, доктрини та моделі соціально-економічного розвитку в епоху глобалізації, що на сьогодні є предметом дискурсу на теренах світового простору, вичерпали себе і є непридатними для формування сучасної політики кардинальних реформ в умовах глобалізації і світової фінансової кризи та не відповідають закономірностям еволюції біосфери у ноосфері.

2. Погодитися з тим, що єдиним концептуальним підходом, що нині може слугувати основою для розробки тих чи інших форм і моделей господарювання, дружніх природі і людині у її складі, зорієнтованих на стабільний прогрес у майбутньому, є концепція ноосфери В. Вернадського, оскільки вона є цілісною світоглядною парадигмою планетарного масштабу, універсального змісту і заснованою на імперативі розумної поведінки людини.

3. При реалізації ідеї ноосфери у практиці формування відповідної моделі господарювання та її вписування у біосферу слід віддати належне видатним мислителям сучасності, що внесли свій вклад у планетарне світорозуміння господарської діяльності людини і її значення для людського прогресу, а саме С. Подолинському, М. Руденку, О. Берднику, М. Моїсєєву, П. Кузнецову, В. Казначєєву, П. Никитенку, О. Субетто, А. Урсу-лу та іншим, використавши при цьому їхні надбання.

4. Основою ноосферної економіки має стати саме розумна поведінка людини і розумні стратегії суспільного прогресу і розвитку. У зв'язку з цим пропонується розрізняти поняття розумних і раціональних паттернів світоглядної позиції людини (усталених форм поведінки, оціночних критеріїв,

звичай, мотивів тощо). Якщо розумна поведінка співвідноситься і гармоніює з концепцією ноосфери як іманентна їй, то раціональна поведінка є антиподом і, як рушійна сила вільного ринку, має бути витіснена в процесі метаморфозу нинішніх моделей економіки у ноосферну економіку.

Поняття «раціональності» пов'язане із так званою культурою корисності, в той час як поняття «розумності» – з культурою гідності. Рух від культури корисності до культури гідності може видатися, на перший погляд, утопією, але такий рух є необхідною умовою формування світогляду і етики ноосферного мислення і психіко-логічних мотивів дій, вчинків та сприйняття оціночних критеріїв їхніх наслідків.

5. Запропонувати поняття ноосферної економіки, визначивши його як сферу людської діяльності, що формується на основі синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної і розумної організації і ведення господарювання відповідно до закономірностей біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

6. Пропонується перейти від філософсько-теоретичного дискурсу на теми ноосфери, що сьогодні має місце на пострадянському просторі, до конкретних дій щодо переведення ідеї ноосфери та принципів ноосферної економіки у практичну площину, підготовки і подання органам влади, міжнародним організаціям і регіональним об'єднанням держав конкретних пропозицій, які сприятимуть формуванню ноосфери, лобіювання таких пропозицій на міжнародних форумах та під час формування національної політики.

7. Вбачається, що ініціатива створення моделі ноосферної економіки може виходити від України та інших постсоціалістичних країн, оскільки у більшості з них є наукові школи ноосферного спрямування, відповідний інтелектуальний потенціал, а також досвід господарювання та планування і прогнозування соціально-економічного розвитку на соціально

орієнтованих світоглядних і етичних засадах, не властивих ліберальному капіталізму.

8. Взяти до уваги, що держава не спроможна на теперішньому етапі історичного поступу забезпечити перехід до ноосферних форм і методів соціально-економічного розвитку. Тому інститути держави та їхні функції мають бути змінені, зокрема шляхом передачі ряду функцій держави інститутам громадянського суспільства для формування відповідної політики підтримки переходу до ноосферної економіки і забезпечення консенсусного узгодження інтересів всіх соціальних груп і прошарків у процесі господарської та іншої суспільної діяльності.

Завданням держави і громадськості має стати всебічне сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та механізмів їх впливу на формування суспільної свідомості, суспільних цінностей, ідеалів та поведінкових критеріїв співіснування людей, а також істотне підвищення ролі громади у формуванні соціально орієнтованої політики у всіх сферах суспільного життя, зокрема за рахунок дієвого публічного контролю за діяльністю органів влади місцевими громадами. Слід підвищувати роль довіри у всіх сферах суспільного життя, що має протистояти культу споживацького суспільства та наживи.

9. Зважаючи на те, що у механізмі майбутніх перетворень, адаптації країн до процесів, що відбуваються у світі, основною рушійною силою є енергія суспільства, конкретної людини, їхня пасіонарність, необхідно узагальнювати всі пропозиції науковців, економістів, зокрема небайдужих колишніх державних службовців, а також членів громадських фахових об'єднань, спеціалістів суб'єктів господарювання для використання владою під час формування нової парадигми соціально-економічного розвитку нашої держави.

10. Громадські об'єднання економістів як інститути громадянського суспільства мають забезпечити формування та задоволення суспільного запиту на практичне поширення ноосферного світогляду у всіх сегментах людського буття,

насамперед у сфері господарювання, виробництва і споживання благ та у сфері забезпечення соціальних, культурних і духовних потреб людини. Для цього слід запроваджувати системи освіти на основі відповідних тематичних програм, курсів, масових інформаційних заходів тощо, створити умови для неперервної освіти людини протягом життя у різних формах, а також активні засоби пропагування ідей ноосфери через засоби масової інформації та світові комунікаційні мережі.

11. Виходячи з розумного підходу у формуванні політики і практики господарювання, як умови ноосферного бачення економічного і соціального розвитку, запровадити сучасні механізми державного стратегічного, довго- і середньострокового планування і програмування. При цьому необхідно кардинально змінити підходи, ідеологію розробки і затвердження парадигми та концептуальних стратегічних завдань щодо соціально-економічного розвитку країни на найближчі 25–30 років. На основі парадигми має розроблятися стратегія розвитку країни на довгостроковий період, яка стане ключовим документом, основою діяльності будь-якого уряду, що перебуває при владі протягом усього періоду дії і реалізації затвердженої стратегії.

Визнати, що застосування програмно-цільового підходу є одним із напрямів удосконалення інституційного забезпечення розвитку сільських територій як елемента біосфери, на основі якого визначатимуться розумні межі і засоби державного регулювання доходів сільського населення, зокрема, оплати праці сільськогосподарських працівників, підвищення їх рівня до середнього по країні, та здійснюватиметься розробка й реалізація державних програм із розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, благоустрою сільських населених пунктів.

В контексті ноосферного розвитку має формуватися постіндустріальна модель аграрної економіки України на основі об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії для забезпечення високої ефективності його функціонування,

прибутковості й розвитку галузі, та концентрації зусиль освіти і науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій для забезпечення інновацій і результативності системи «наука-освіта-виробництво». Така модель має передбачати спрямування переважної маси отриманого прибутку на вирішення проблем соціуму і сільського розвитку.

12. При формуванні нової парадигми соціально-економічного розвитку слід враховувати завдання практичної реалізації концепції сталого розвитку, що висуває на перший план економіку знань, засновану на матеріалізації наукових і науково-прикладних досягнень та прискоренні створення і впровадження новітніх технологій, а також завдання розвитку зеленої економіки, зниження рівня загроз техногенних катастроф та дефіциту енергетичних, водних і продовольчих ресурсів, зниження соціальної напруги у суспільстві.

13. Завданням формальних і неформальних інститутів суспільства є реалізація принципу публічності щодо наслідків впливу діяльності людини на біосферу, що має забезпечуватися відповідним інформуванням через засоби масової інформації та систему публічних заходів. При цьому принципово важливо, щоб інформація мала збалансоване раціонально-емоційне навантаження – не лише емоції і заклики до збереження довкілля, але насамперед конкретні аргументовані відомості про наслідки для довкілля і людини тих чи інших дій, діяльності чи бездіяльності.

14. Необхідно невідкладно розробити зусиллями інститутів громадянського суспільства та широкої громадськості ефективні, спрямовані на позитивний результат, правові і організаційні засоби стимулювання (матеріальні) та примусу (адміністративні, кримінальні) людей до поведінки, що узгоджується із закономірностями розвитку біосфери та є ноосферно безпечною, і подати їх на розгляд відповідних органів влади для прийняття і введення у дію.

15. Визнати за необхідне вдосконалити і розширити методи і системи (технічні, технологічні, інструментальні, статистичного спостереження тощо) детального контролю

стану довкілля та використання їх у постійному моніторингу оточуючого середовища, вдосконалити систему показників, що контролюватимуться на міжнародному рівні в якості базових стандартів, оскільки це стосується всіх країн світу.

16. Створити законодавчі і організаційно-технічні умови для публічного доступу до інформації про розвиток та впровадження нових технологій і виготовлені за їх допомогою продукти (послуги), які стосуються людини або сфери її життєдіяльності, з метою отримання відомостей про їх вплив на здоров'я людини, умови її життя і стан довкілля та підпорядкування таких розробок виключно благу людини.

17. Визнати за вкрай необхідне використання всіх можливостей суспільства для поступового цілеспрямованого і активного формування свідомості людини, зорієнтованої на її розуміння власного здоров'я, фізичного і духовного, як найвищої цінності, оскільки вона є єдиним суб'єктом ноосферного розвитку, з метою сприйняття нею в якості необхідної особистої потреби вести здоровий спосіб життя, свідомо протистояти рекламі та іншим масовим впливам на розум і поведінку людини носіїв споживацької психології.

18. Запропонувати використовувати засоби глобальної комунікації та засоби масової інформації для поширення у соціопросторі нового світогляду, заснованого на ноосферних цінностях, які б «пробудили» людство від сну індивідуалізму і ідеалів наживи, підняли рівень культури людей та їх самооцінки і відповідальності за результати своїх дій і вчинків, сформували у них нове холістичне бачення місця та ролі Людини у біосфері у процесі перетворення останньої в інтересах і на благо людства.

19. З метою випередження і нівелювання загроз ноосферному розвитку з боку інформаційного середовища рекомендувати громадським об'єднанням економістів та іншим інститутам громадянського суспільства проводити систематичну активну просвітницьку та інформаційну роботу, що формуватиме розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні «фільтри»

сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні і відповідальності.

20. Визнати, що основою благополуччя і мирного співіснування всіх людей є справедливість і гармонія з природою, та сприяти спільними зусиллями всіх членів суспільства еволюційному становленню людини майбутнього, піднесенню кожного до рівня людини розумної, позбавленої раціоналізму вільного ринку, який став причиною нинішньої світової кризи.

21. Визнати за мету глобального значення приведення всіх країн світу, незалежно від рівня їхнього розвитку, до єдиного знаменника у розумінні планетарної місії людини, яка діє на основі Розуму.

* * *

Реалізація викладених вище заходів дозволить започаткувати новий напрям наукових досліджень і практичної діяльності по розробці теоретичних засад моделі ноосферної економіки на основі концептуальних ідей видатних мислителів минулого і сьогодення про ноосферу та роль людини, її діяльності і Розуму у перетворенні біосфери в інтересах людства, планетарного прогресу і безпеки життя на планеті задля нинішніх і прийдешніх поколінь.

13. ОДИНАДЦЯТИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ НА ТЕМУ: «ПЕРСПЕКТИВИ, ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ» (29 вересня 2017 р., м. Київ)

13.1. Вступне слово Президента Спілки економістів України В.В. Оскольського під час відкриття XI Пленуму

Шановні пані і панове – члени Правління Спілки економістів України та запрошені гості нашого Пленуму!

На розгляд сьогоднішнього засідання Правління Спілки економістів України, що згідно зі статутом Спілки проводиться

щорічно у формі Пленуму, винесено одне питання, а саме: «Про перспективи, проблеми і завдання розвитку сфери туризму і рекреації в Україні».

Президія Співки запропонувала Правлінню розглянути це питання саме цього року не випадково. Його актуальність слідує із розвитку процесів глобалізації та ролі сфери туризму у світовій і національній економіці.

Більше того, 2017 рік резолюцією №70/193 Генеральної Асамблеї ООН оголошений «Міжнародним роком сталого туризму в інтересах розвитку».

Цей рік надав всім зацікавленим сторонам унікальну можливість для більш глибокого усвідомлення непересічного вкладу туристичного сектора в економічну, соціальну та екологічну сталість, а також для підвищення обізнаності про справжні розміри і потенціал сектора туризму.

Логічною у такий рік і надзвичайно важливою для розвитку туризму у глобальному вимірі стала подія, яка зібрала понад 1300 делегатів з понад 130 країн у китайське місто Ченду. Мова йде про 22-гу сесію Генеральної асамблеї Всесвітньої туристичної організації ООН (скорочено – ЮНВТО), що працювала два тижні тому з 13 по 16 вересня.

Не вдаючись у деталі, хочу лише відзначити, що цей всесвітній форум увійде в історію як такий, що прийняв два історичної ваги документи:

- Чендунську декларацію про туризм і цілі у сфері сталого розвитку;

- Рамкову конвенцію з етики туризму ЮНВТО, яка заснована на Глобальному етичному кодексі туризму і є першою міжнародною угодою в історії ЮНВТО, що сприятиме розвитку відповідального, сталого і загальнодоступного туризму шляхом втілення в життя етичних принципів в туризмі. Завдяки Конвенції етичні принципи в туризмі набувають статусу юридично зобов'язуючих міжнародних норм.

Дозвольте нагадати, що позавчора світ відзначив Всесвітній день туризму, з чим я вас вітаю, бо кожен з нас свого часу мав

можливість бути у ролі туриста і мандруватиме у майбутньому. До того нинішньої, сподіваюсь, плідною дискусією, ми прагнемо внести свій вклад у розвиток цієї економічно потужної, пізнавально-привабливої, людяної і приємної для тіла і душі галузі.

До речі, це свято в Україні було додатково закріплено Указом Президента України від 21 вересня 1998 р. №1047/98, носить назву «День туризму» і відзначається також 27 вересня.

Перед тим, як ми заслухаємо доповідь з питання, винесеного на розгляд Пленуму, дозвольте коротко зупинитись на його актуальності як у світовому масштабі, так і для розвитку економіки України.

XXI століття увійде в історію як період надзвичайно масштабних і далекосяжних змін до усталених умов життя кожного жителя планети. Глобалізація та тотальне поширення комунікаційних можливостей створюють небачені раніше умови для розвитку всіх сфер суспільного життя. Це стосується і галузі туризму, яка стрімко зростає за всіма параметрами.

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), кількість іноземних туристів, що відвідали різні країни світу, зросла лише у нинішньому столітті майже в 4,5 раза – з 278 млн осіб у 2000 р. до понад 1,2 млрд осіб у 2016 році.

За останні п'ять років міжнародний туризм зростає швидше, ніж міжнародна торгівля. У минулому році міжнародний туризм, включаючи доходи в місцях відвідування та від пасажирського транспорту, склав 7% експорту всіх товарів і послуг (або 30% світового експорту послуг).

Загальний внесок туризму і подорожей у глобальну економіку склав у минулому році 7,6 трлн доларів США, або 10,2% світового ВВП, і прогнозується його зростання на 3,9% щорічно на наступні 10 років.

Важливим аспектом соціальної ролі туризму є його стимулюючий вплив на зайнятість. За минулий рік у цій галузі у світі створено 108,7 млн робочих місць, що складає 3,6% від загальної чисельності зайнятих.

Аналогічні за динамікою позитивні показники розвитку туризму спостерігаються і в Україні. У минулому році загальні надходження від туризму в доход країни склали 128,5 млрд гривень, або 5,6% валового внутрішнього продукту, експерти міжнародних організацій у сфері туризму прогнозують для України зростання такого внеску на 2,9% щорічно на найближчі 10 років.

Протягом 2016 р. у сфері подорожей та туризму України було безпосередньо задіяні 247 тис. робочих місць, або 1,3% загального числа зайнятих.

За даними Адміністрації Держприкордонслужби, у 2016 р. до України в'їхало в якості туристів 13,6 млн іноземних громадян, що на 5,6 % більше, ніж у 2015 р., з них 95,3 % прибули до України з приватною метою, що на 12,5 % більше, ніж у 2015 р.

Спостерігається стабільний приріст виїзного туризму. Протягом 2016 р. здійснили подорожі за кордон 24,7 млн українських туристів, що на 6,5 % більше, ніж у 2015 р., з них 98,5% подорожували до країн світу з приватною метою, що на 6,6% більше ніж у 2015 році.

Ці показники свідчать як про істотний економічний вклад туризму у національну економіку, так і про його системне соціальне значення для забезпечення якості життя населення країни.

Сфера туризму пов'язана з діяльністю кількох десятків інших галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами.

Конференція ООН зі сталого розвитку «РІО+20» у червні 2012 р. визнала, що «ретельно спланована і регульована діяльність у сфері туризму може вносити значний вклад в рамках усіх трьох компонентів стійкого розвитку (економічного,

соціального і екологічного), тісно пов'язана з іншими секторами і може забезпечувати створення гідних робочих місць та відкривати можливості у сфері торгівлі».

Наша держава зробила багато кроків в напрямі планування, організаційного та правового забезпечення туристичної діяльності як складової сталого розвитку. Зокрема, Україна приєдналася до співробітництва з європейськими країнами, передбаченого угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, з метою «зміцнення розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання і стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень».

Таке співробітництво, відповідно до Угоди, має ґрунтуватися на принципах поваги до самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості, важливості культурної спадщини та чіткої взаємодії між туризмом та захистом навколишнього середовища.

Історично важливим кроком в напрямі стратегічного планування з метою реалізації потенціалу туризму як інструмента сталого розвитку України є підготовлена Мінекономрозвитку і представлена 15 вересня 2017 р. Урядом України Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна».

Доповідь такого рівня є першою в Україні і містить завдання, що відповідає тематиці роботи нашого Пленуму, а саме: «забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції».

Прогресивною і актуальною з точки зору сталого розвитку тезою Доповіді є те, що забезпечення зростаючих соціальних потреб населення України (в тому числі туристичних) за рахунок ефективної економічної діяльності не має виходити за межі екологічної ємності довкілля. Таким чином, людина, користуючись благами цивілізації та довкілля, має свідомо і відповідально ставитися до всіх ресурсів (матеріальних і

нематеріальних), які слугують задоволенню її туристичних потреб.

Таке ставлення не створюється ані нормативними актами, ані державним примусом, а формується як невід'ємна частина світосприйняття людини, як її внутрішнє переконання, та, якщо можна так сказати, як одна із рис її совісті. Воно зростає в середовищі визнання глобальних цінностей, виховується під час навчання та роботи і підтримується діями суспільства та його етичним і культурним наповненням.

При цьому, виняткова роль відводиться інститутам громадянського суспільства, які мають стати осередками творення антропоцентричної, гуманістичної та особистісної ідеології суспільного світогляду. Ідеології глибокого пізнання світу, свідомого і гідного життя у ньому і відповідальності за свої дії перед майбутніми поколіннями.

13.2. Пленарна доповідь «Про перспективи, проблеми і завдання розвитку сфери туризму і рекреації в Україні» (співдоповідачі – В.І. Цибух, В.К. Федорченко)

В.І.Цибух – кандидат філософських наук, доцент Київського університету туризму, економіки і права, Надзвичайний і Повноважний Посол України

Шановні учасники Пленуму Спілки економістів України!

Щиро дякую керівництву Спілки і особисто Валентину Володимировичу Оскольському за вибір актуальної теми для обговорення щодо розвитку туризму в Україні, як економічної галузі.

Символічно і те, що обговорюємо це питання на авторитетному зібранні економістів України (в дні коли ми відмічаємо Всесвітній день туризму та День туризму в Україні, з чим я вас вітаю).

Маю честь і велику відповідальність доповісти вам про перспективи, проблеми та наше бачення розвитку сфери туризму і рекреації в Україні.

Без перебільшення скажу, що ця проблема економічного та соціального зростання має величезне значення для багатьох країн світу.

Власне – за рахунок туризму чимало країн живуть і процвітають. Я вже не кажу про формування позитивного іміджу завдячуючи розвитку туристичної сфери, наприклад, Іспанія, Туреччина, Греція, Франція, США, Таїланд, тощо.

У XX столітті загалом відбулася справжня туристська революція, яка, за твердженням Всесвітньої туристської організації (ВТО ООН), «такою ж мірою творча і важлива, як і індустріальна революція, що почалася двома століттями раніше».

Завдяки стрімким темпам зростання, наприкінці XX століття туристська галузь стала однією з провідних галузей світової економіки. Про це свідчить те, що на частку туризму припадає близько 12% світового валового продукту, понад 30% обсягів послуг та 11% споживчих витрат, 7% обсягу інвестицій та 5% податкових надходжень.

Дедалі більша кількість країн на державному рівні визнали, що туризм є основною рушійною силою, стабільним чинником соціально-економічного прогресу за рахунок експортних доходів, створювачем робочих місць і підприємств, фактором розвитку інфраструктури, що входить у протиріччя з відсутністю державного регулювання. За останні шість десятиліть туризм пізнав подальшої диверсифікації, ставши одним з найбільш динамічно зростаючих секторів економіки в світі.

Саме туризм часто є каталізатором, що спричиняє як активний розвиток окремих галузей економіки, так і загальний соціально-економічний розвиток цілих країн. Усе це свідчить: туристська галузь, завдяки її значному впливу на економічний та соціальний розвиток країни, має регулюватися державою і бути під пильним контролем громадськості.

Справжній вибух туризму в світі спричинили три глобальні чинники: зростання купівельної спроможності;

побільшання вільного часу, широке розповсюдження приватного автотранспорту та поява дешевих авіаперевезень.

Процеси глобалізації свідчать про те, що туризм, як напрямок міжнародної торгівлі послугами, є невід'ємною частиною цивілізованого суспільного розвитку. Думаю, буде не зайвим нагадати, учасникам Пленуму, що туризм виступає як галузь, що надає експортні послуги не переміщуючи товар (послуги) за межі нашого кордону. Міжнародний туристський ринок виступає в якості потужного фактора соціально-економічного розвитку країни, забезпечуючи стимулювання притоку іноземних надходжень, підвищення рівня зайнятості населення, його добробуту та розширення міжособистісних контактів.

З 2016 р. число міжнародних туристських прибуттів досягло в цілому у світі 1,235 млрд, що на 4% перевищує показники минулого року (для порівняння: в 1950 р. – 25 млн осіб подорожувало). Цей результат свідчить про стійке зростання міжнародних туристських прибуттів вже сьомий рік поспіль після глобальної економічної кризи (2009 р). Подібних періодів безперервного стійкого зростання в світі не спостерігалось з 60-х років минулого століття. Дані за перші місяці 2017 р. підтверджують, що ця тенденція залишається: з січня по квітень число міжнародних туристських прибуттів зросло на 6%, а індекс довіри в ділових колах досяг найвищого рівня за десятиліття, згідно з збірником міжнародного туризму ВТО за червень 2017 р.

З урахуванням доходів, отриманих від міжнародного пасажирського транспорту, загальний обсяг експорту, пов'язаного з міжнародним туризмом, досяг в 2016 р. 1,4 трлн дол. США, що становить 7% від загального обсягу міжнародної торгівлі (30% від експорту послуг) – туризм став третьою за значенням експортною категорією в світі після хімічної і паливної промисловості, випередивши автомобільну та харчову промисловість. *За останні п'ять років туризм зростає швидшими темпами, ніж світова торгівля в цілому.*

На тлі все більшого зростання ролі туризму в світі, сучасний розвиток вітчизняного туризму характеризується наявністю глибоких протиріч. З одного боку, країна володіє багатими природно-географічними та історико-культурними туристськими ресурсами, сформована і функціонує багатоукладна туристично-рекреаційна галузь, зростає кількість туристських організацій, розвиваються соціально-орієнтовані види туризму і т.д. З іншого боку, туристські ресурси нерівномірно розподілені і використовуються на низькому рівні, раніше досягнуті обсяги в'їзних туристичних потоків падають, темпи розвитку внутрішнього та виїзного туризму є незначними і нестійкими.

Реальна ситуація, яка за останні роки склалася в країні, вкрай негативно вплинула на сферу туристського господарювання. При тому, що Україна за своїм рекреаційним потенціалом має унікальні можливості, які можуть стати одним з основних джерел наповнення державного бюджету, – вони на сьогодні не використовуються. Необхідно розпочати з вирішення ключових питань на державному рівні, враховуючи світовий досвід.

Так, за даними Всесвітнього економічного форуму, що опублікував рейтинг країн світу за Індексом конкурентоспроможності у сфері подорожей та туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017), Україна в минулому році отримала оцінку в 3,5 бали з семи можливих і опинилась за привабливістю для туристів на 88 місці, щодо екології на 98 місці, авіаційній інфраструктурі – 79 місці, портової інфраструктури – 81 місці, туристичному сервісу – 71 місці, а щодо інвестицій у туристичний бізнес наша країна на 124 місці.

Аналіз показників рейтингу дає можливість оцінити конкурентоспроможність в індустрії туризму та визначити перешкоди, які заважають сталому розвитку сфери.

Цього року рейтинг охопив 136 країн світу.

Перше місце у рейтингу посіла Іспанія. До лідируючої десятки також увійшли Франція, Німеччина, Японія, Великобританія, США, Австралія, Італія, Канада та Швейцарія.

Натомість, маючи всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, ми все ще поступаємось у його розвитку багатьом країнам світу.

Внесок туристичної індустрії України експертами оцінюється у 1,3 млн дол. США або 1,4% ВВП, в українській сфері туризму зайнято 214,4 тис. осіб або 1,2% від загального числа зайнятих.

Для порівняння, у Польщі туристична сфера оцінена у майже 8 млн дол. США або 1,7% ВВП, зайнятість – 275, 4 тис. осіб або 1,7%; у Туреччині – 35,9 млн дол. США або 5% ВВП, зайнятість – майже 600 тис. осіб або 2,3% від зайнятого населення.

Як показує аналіз даних дослідження, в нашій країні бізнес-середовище не сприяє розвитку сфери туризму, про що свідчить 124 місце за цією складовою. Негативний вплив має рівень безпеки в країні – 127 місце.

На жаль, безпосередньо сфера туризму в Україні теж не розглядається як пріоритетна, зокрема, за показником «пріоритетність розвитку сфери туризму для уряду країни» експерти нам відвели 122 сходинку.

Безперечно, в кожній із 14 укрупнених складових Індексу є показники, за якими ми маємо вищі або нижчі оцінки. Водночас, підсумковий результат дослідження засвідчив, що передумови для належного розвитку туризму в достатній мірі в Україні не використовуються.

Основною особливістю українського ринку в'їзного туризму є перевага туристів з найближчих країн (майже 90% іноземних туристів), що традиційно відвідують Україну і, насамперед, для відвідування знайомих та рідних, на всі інші туристичні напрями припадає лише 10% туристичних потоків. Про цей факт свідчить структура в'їзних туристичних потоків в Україну.

За даними Адміністрації Держприкордонслужби, у 2016 р. до України в'їхало 13,6 млн туристів, що на 5,6 % більше, ніж у 2015 році.

Однак, якщо проаналізувати структуру в'їзного туризму за метою відвідування, то дані демонструють наступне.

Як видно: 95,3% всіх прибулих туристів у 2016 р. відвідало Україну з приватною метою, саме туристичне спрямування відвідування мали на меті лише 1,3% туристів. Лише 195 осіб прибуло в Україну з метою ведення бізнесу, що свідчить про відсутність необхідності розвивати інфраструктуру ділового туризму.

Не менш цікавою є виїзна статистика українців за кордон у 2016 р., яка демонструє впевнений приріст порівняно з 2015 р.: 24,7 проти 23,2 млн осіб. Тобто протягом минулого року кількість українських туристів зросла на 6,5 %. Якщо говорити про топові позиції у торішньому рейтингу виїзних напрямків для українських туристів, то перші місця посіли Польща та Росія: 41% і 15,6% наших співгромадян відвідали ці країни. Причому Польща за популярністю випередила Російську Федерацію та посіла перше місце рейтингу.

Україна має дуже багато невикористаних туристичних можливостей, а за умов активної участі держави вона може за кілька років перетворитися в дуже популярний на світовому ринку туристичний напрямок.

Нажаль, події в Україні з кінця 2013 р. по цей час істотно змінили національну економічну та туристичну ситуацію: анексія Криму, війна на Сході України (поруч з економічною кризою) стали визначальним фактором дестабілізації всієї економічної системи України, трансформації її зовнішньоекономічної діяльності. Можна констатувати, що ці події стали вагомим чинником значного посилення негативних тенденцій у динаміці в'їзного туризму, зниження рівня життя населення України також негативно вплинуло і на виїзні туристичні потоки, і на внутрішній туризм.

Зважаючи на численні реформування та стан туризму в державі, ні в кого не виникає сумніву, що для подальшого

сталого розвитку туристської галузі потрібна стабільність, наукова прогнозованість, передбачуваність. Жодна галузь народного господарства України і світу не зазнавала такої кількості реорганізаційно-хаотичних змін (за 26 років – більше десяти реорганізацій). Це практично призупинило поступовий розвиток туризму та нанесло галузі суттєвої шкоди.

Саме туризм дав можливість багатьом країнам перебороти або ж істотно пом'якшити економічну кризу, підтягнути всі інші галузі економіки. Впевнений, що туризм може суттєво вплинути і на стабілізацію української економіки. На українському туристському ринку сьогодні працюють майже 3000 ліцензованих турфірм, до послуг туристів – понад 3200 готелів, мотелів, кемпінгів, турбаз, санаторно-курортних закладів. Слід відмітити кричущу ситуацію, що один турист, який відвідав Україну торік, витратив у середньому надходження за день менше 90 доларів США (для порівняння США – 1900дол., Африка (демпінгові ціни) – 300 дол.), порахували у Всесвітній туристській організації – це свідчить про те, що нам є над чим попрацювати.

До речі, розвиток готельного бізнесу в Україні вважається експертами одним із найбільш перспективних з точки зору інвестицій. Адже кількість готелів в Україні на душу населення вважається недостатньою, інфраструктура готельного ринку України сьогодні не задовольняє попит на готельні послуги ні за кількістю, ні за якістю, матеріально-технічна база великої частини готелів є фізично та морально застарілою і не відповідає міжнародним стандартам. Водночас, постійно зростаючі світові туристські потоки зумовлюють необхідність приділення більшої уваги з боку державних органів влади до питання підготовки готельного господарства (інфраструктура впродовж транспортних коридорів).

У туристській галузі нашої держави зайнято понад 380 тис. осіб на постійній основі і близько 1 млн осіб сезонно, що свідчить про нагальну необхідність збільшити число робочих місць у цій сфері. (Для порівняння: у Франції в індустрії туризму зайнято понад 2 млн осіб, Німеччині – 2,3 млн осіб

(10% загальної зайнятості), в Іспанії — 1,4 млн осіб (9,1% загальної зайнятості), а в США туризм є другим після охорони здоров'я роботодавцем: 15,5 млн робочих місць).

Показник зайнятості в туристській галузі різних країн, де туризм — основне джерело доходу, сягає до 20% загальної кількості робочих місць. Понад половина з них припадає на сферу готельного господарства, на більш як 60% робочих місць працюють жінки. У нас же в туристсько-готельному бізнесі зайнято лише 0,1% економічно активного населення. Тому, керуючись програмними завданнями, потрібно підкреслити: саме туризм має великі можливості стосовно збільшення зайнятості населення, активізації підприємництва, зростання обсягу виробництва товарів та послуг. Тому гасло ВТО «**Де розвивається туризм, відступає бідність**» є актуальним і для нашої країни.

Мабуть немає потреби переконувати в тому, що туристська інфраструктура – одна з найскладніших. Вона охоплює такі галузі економіки, як авіа-, залізничний, автомобільний, морський та річковий транспорт; культурні, оздоровчі заклади, спортивні споруди, народні промисли тощо. Копітку роботу щодо розбудови туризму можна успішно здійснювати тільки спільними зусиллями причетних до нього міністерств і відомств. Як підкреслюється у Гаазькій декларації світового туризму (1989 р.), необхідно, щоб «туризм становив частину комплексного плану розвитку країни поряд з іншими пріоритетними секторами: сільським господарством, промисловістю, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, освітою т. ін.».

Між іншим наші вчені на чолі з М.З. Згуровським визначили 9 перспективних напрямків для України галузі, і серед них, так звані кластери, які мають пріоритетне значення для економіки країни, до складу яких входить і туризм.

Що ж стосується перспектив, то відверто кажучи, вони поки що виглядають не зовсім оптимістично. Після прийняття у 1995 р. Закону України «Про туризм», де туризм визначено пріоритетним напрямом розвитку національної економіки та

культури, минуло майже 20 років. Змінився світ, відбулися зміни в соціально-політичному та економічному житті держави. Закон є недосконалим, – настав час прийняти Туристський Кодекс, удосконалити нормативно-правову базу у відповідності до вимог сьогодення. Що ми маємо в законодавчому плані: відсутність Державної програми розвитку туризму, Стратегія розвитку туризму в Україні – приклад непродуманого підходу, без врахування геополітичних та рекреаційних можливостей України, без величезного досвіду зарубіжних країн в цій справі.

Дякую за увагу! І пропоную продовжити дискусію президенту Асоціації працівників навчальних закладів України туристського і готельного профілю, ректору Київського університету туризму, економіки і права, професору, доктору педагогічних наук, Заслуженому працівнику культури України Федорченку Володимирі Кириловичу.

В.К.Федорченко – доктор педагогічних наук, професор, президент Асоціації працівників навчальних закладів України туристського і готельного профілю, ректор Київського університету туризму, економіки і права

Шановні учасники Пленуму Правління Спілки економістів України!

Міжнародний туризм продовжує активно розвиватися, проявляючи виключну життєстійкість, незважаючи на посилення глобальних проблем, особливо в області безпеки. З 2016 р. спостерігався певний перерозподіл туристських потоків, при цьому в більшості напрямків було відзначено загальне зростання, викликане зростаючим попитом на подорожі, розвитком транспортної мережі і більш доступними авіаперевезеннями.

З 2016 р. число міжнародних туристських прибуттів досягло в цілому 1,235 млрд, що на 4% перевищує показники минулого року. Цей результат свідчить про стійке зростання міжнародних туристських прибуттів вже сьомий рік поспіль після глобальної економічної кризи (2009 р). Подібних періодів безперервного стійкого зростання в світі не спостерігалось з

1960-х років. Дані за перші місяці 2017 р. підтверджують, що ця тенденція залишається: з січня по квітень число міжнародних туристських прибуттів зросло на 6%, а індекс довіри в ділових колах досяг найвищого рівня за десятиліття, згідно з Барометром міжнародного туризму ЮНВТО за червень 2017 р.

В 2016 р. доходи від міжнародного туризму збільшилися на 2,6% в реальному обчисленні при зростанні числа прибуттів на 3,9%, що склало 1 220 млрд дол. США. З урахуванням доходів, отриманих від міжнародного пасажирського транспорту, загальний обсяг експорту, пов'язаного з міжнародним туризмом, досяг в 2016 р. 1,4 трлн дол. США, що становить 7% від загального обсягу міжнародної торгівлі (30% від експорту послуг) – туризм став третьою за значенням експортною категорією в світі після хімічної і паливної промисловості, випередивши автомобільну та харчову промисловість. За останні п'ять років туризм зростав швидшими темпами, ніж світова торгівля в цілому.

Якщо говорити про регіони, то в Європі в 2016 р. зростання склало 2%, а число міжнародних туристських прибуттів досягло 616 млн. Доходи від міжнародного туризму зросли трохи менше за число прибуттів (+ 1%) і склали 447 млрд дол. США.

Стрімке зростання туристського сектору в останні роки справило значний позитивний вплив на глобальному рівні, сприяючи створенню робочих місць, інвестицій, розвитку торгівлі та створення інфраструктури, а також можливостям для соціальної інклюзії. Проте, зростання йде рука об руку з відповідальністю. Сьогодні важливіше, ніж коли б то не було, забезпечити, щоб туризм розвивався з урахуванням всіх трьох основних компонентів стійкості – економічного, соціального та екологічного, – і наші дії були спрямовані на збільшення вкладу туризму по досягненню довгострокової перспективи ЮНВТО до 2030 р. за рахунок створення відповідного галузевого законодавства.

Хотів би привернути вашу увагу передовсім до того, що європейське законодавство у сфері туризму сформувалося у 1970-х роках і успішно діє до сьогодні, практично без змін. У

зв'язку з цим наведу цікавий, на мою думку, факт, поміркуйте над ним. Україна за роки незалежності двічі коригувала Закон України «Про туризм», зараз чинна третя редакція.

За останні роки Кабінет Міністрів України двічі затверджував відповідні державні програми, як вони виконувалися, сьогодні не будемо говорити. Дві стратегії щодо розвитку туризму були прийняті Кабінетом Міністрів, а наслідки, як бачите, незначні.

Історична практика підтверджує, що необхідна увага перших осіб в державі, тому доцільно звернутися до Президента, задля виявлення політичної волі і прийняти відповідних рішень – про утворення при Президентові України Ради з питань туризму і курортів і, безумовно, про створення центрального органу виконавчої влади в сфері туризму. Без цього нічого не буде: немає штабу, немає координатора, немає результатів. У світі діють 168 центральних органів виконавчої влади, жодних реорганізацій не проводиться, оскільки немає необхідності – все працює стабільно і, найголовніше – високо результативно.

Думаю, всім зрозуміло, що туристська сфера – багатовекторна, тому безумовно, в її розвитку повинні брати участь профільні міністерства і відомства. За підтримки Всесвітньої туристської організації це визнано та закріплено у Гаазькій декларації, яка рекомендувала кожному міністерству і відомству в планах соціально-економічного розвитку мати підрозділ туристської справи. Слідуючи цим основоположним істинам, крок за кроком – ми будемо мати довгоочікуваний прогресивний, перспективний та економічно важливий результат.

Безумовно, питання науки і освіти потребують у цьому контексті окремої уваги. Оскільки час стрімко іде, і вектор євроінтеграції вносить свої корективи на шляху до європейських стандартів. Кабінет Міністрів України свого часу прийняв рішення про створення Наукового центру розвитку туризму і курортів, доля якого невідома – до цього питання необхідно повернутись, оскільки без науки галузь існувати не

може. Потрібно розпочинати з основ, а це створення центрального органу виконавчої влади, який стане локомотивом руху туристської справи до світових стандартів.

Враховуючи важливість туристської сфери у суспільно-політичному та економічному житті держави, за рахунок збільшення валютних надходжень, створення робочих місць та позитивного іміджу України у світі, а також постійно зростаючих можливостей у цій сфері, постає нагальна потреба у підготовці висококваліфікованих фахівців для галузі туризму, готельної та ресторанної справи. На нашу думку, це питання є одним із пріоритетних в підготовці кадрів для потреб соціально-економічного розвитку держави. На даний час в Україні підготовкою фахівців з туризму займається більше 100 навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

Постановою Кабінету Міністрів України в 2002 р. до Переліку напрямів і спеціальностей було введено окремий напрям підготовки «Туризм» за спеціальностями: «Туризм», «Готельне господарство», «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах». Об'єднання зазначених спеціальностей в єдиний напрям підготовки фахівців «Туризм», відповідало вимогам міжнародних стандартів класифікації освіти. Були розроблені відповідні галузеві стандарти освіти, які були затверджені наказом Міністерства освіти і науки України в 2004 р., а Мінюстом України здійснено їх державну реєстрацію.

У 2010 р. з'явився новий стандарт, за яким напрям підготовки «Туризм» і напрям підготовки «Готельно-ресторанна справа» визначені в галузі знань «Сфера обслуговування». В результаті, стан підготовки спеціалістів туризму спотворено і є неадекватним вимогам галузі «Туризм».

Відсутність окремої галузі знань «Туризм» створює негативну ситуацію у сфері туризму і готельного господарства. Бо недалекі часи, коли, на мою думку, вкрай бракуватиме високоосвічених кадрів для туристської галузі в державі.

З огляду на вищезазначене, необхідно змінити галузь знань «Сфера обслуговування» на галузь знань «Гостинність» і

розробити нові стандарти з відповідним змістом стандартів за напрямками: «Туризм», «Готельна справа».

Світовий досвід підтверджує, що тільки увага з боку держави, а також керівників держави є гарантом успішного розвитку туристської галузі. Такої уваги за роки незалежності не було. А прийняті закони та підзаконні акти теж не дали гідного результату.

Потребує вдосконалення проведення виставкової діяльності, рекламно-іміджевих компаній, дуже важливою є участь у таких заходах керівників Держави. Наприклад, найбільшу у світі Берлінську туристську виставку-ярмарок завжди відвідує й відкриває федеральний канцлер Німеччини. Така практика існує в багатьох країнах світу, де проводяться міжнародні виставки, що підвищує їх статус та привабливість серед відвідувачів. На жаль, наші головні міжнародні туристські виставки «УІТТ» і «Україна» керівники Держави і Уряду практично ще ніколи не відкривали і не брали в них участь.

Накопичуються і невідкладні завдання по вдосконаленню діяльності підприємств та організацій галузі, по створенню сприятливих умов для розвитку туристського бізнесу в країні. В зв'язку з цим, видається за доцільне, щоб Кабінет Міністрів України спрямував зусилля міністерств і відомств, їх фінансові та матеріально-технічні можливості зі створення інфраструктури туризму, а Верховна Рада України забезпечила відповідну законодавчу базу.

В свою чергу, громадські туристські організації повинні консолідувати свої зусилля і продовжувати роботу щодо вирішення питання створення ефективного, дієздатного, професійного центрального органу виконавчої влади в сфері туризму та курортів.

На нашу думку, є гострі проблемні питання, які спільно з іншими відомствами слід наполегливо й професійно вирішувати на урядовому рівні, а саме:

- невідкладне створення органу центральної виконавчої влади у сфері туризму і курортів;

- розробка Державної програми розвитку туризму і курортів на період до 2025 року. Її головною метою має стати збільшення питомої ваги загальних доходів від туризму і курортів до 8% ВВП, створення до 400 тис. робочих місць у цій сфері;

- формування Ради з питань туризму і курортів при Президентові України для створення ефективного механізму координації діяльності та повноважень органів виконавчої влади у сфері туризму і курортів;

- наукове обґрунтування, для чого необхідно відновити роботу Наукового центру розвитку туризму, оскільки в Україні до цього часу ще не визначені науково обґрунтовані напрями розвитку туризму;

- системно розвивати галузеву туристську науку – розробити довгостроковий план дій, передбачивши опрацювання наукової тематики, яка б носила теоретичний та практичний характер. Визначити критерієм оцінки наукових робіт практичну результативність та економічну ефективність. Науковці Київського університету туризму, економіки і права розробили основи теорії туризму – «Туризмологію», що має стати предметом обговорення туристської громадськості України.

Дякую за увагу!

13.3. Рекомендації одинадцятого Пленуму Правління Спілки економістів України щодо перспектив, проблем і завдань розвитку сфери туризму і рекреації в Україні
(схвалені одинадцятим Пленумом Правління Спілки економістів України 29 вересня 2017 р.)

Метою роботи чергового XI Пленуму Правління Спілки економістів України було обговорення актуальних проблем, перспектив та завдань розвитку сфери туризму і рекреації в Україні з урахуванням світового досвіду та зобов'язань України щодо імплементації законодавства ЄС в сфері туризму.

Учасники Пленуму особливу увагу приділили висвітленню місця туристично-рекреаційної галузі в економіці України та

світу, аналізу стану і проблем її розвитку, зокрема в контексті реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Значна увага під час обговорення приділялася сучасним формам реалізації проектів у сфері туризму і рекреації, зокрема в частині транскордонного співробітництва, публічно-приватного партнерства, кластеризації, створення туристично-рекреаційних зон тощо.

Окремо дискутувалися питання забезпечення соціально-економічної ефективності інвестицій у розвиток туристично-рекреаційного потенціалу країни, розвитку окремих видів туризму, зокрема сільського, комунікативного аспекту стратегій просування туристичного продукту.

Учасники Пленуму констатували визначальну роль туризму для розвитку економіки України і створення позитивного іміджу України в світі, окреслили коло проблем, що впливають на розвиток галузі і мають бути вирішені за допомогою вираженої стратегічної політики, державної підтримки, сприяння місцевих громад і ефективного регіонального брендингу.

В сучасному глобальному світі пізнавальна діяльність людини зазнає постійного стресу внаслідок перенасиченості інформацією, внаслідок чого зростає роль реальних вражень, справжніх відчуттів в реальному світі. Природа, історична спадщина, культурні надбання, досягнення науки та міжкультурна комунікації стають життєдайним джерелом пізнання та самопізнання і першоосновою цивілізаційного розвитку людства. До числа найголовніших джерел пізнання світу, як і самого себе, людство, безперечно, відносить подорожі. При цьому метою подорожей можуть бути відпочинок, лікування, задоволення пізнавальних, у тому числі духовних потреб, ділове спілкування, освіта тощо. Людина мандрує з незапам'ятних часів, проте туризм як соціально-економічний феномен значною мірою асоціюється з індустріальним періодом розвитку людства і відрізняється від подорожей якісно і кількісно. Туризм все більше перетворюється в один із головних видів діяльності людини, в

один із головних джерел інформації, в одну із головних потреб і цінностей життя.

Це підтверджується і низкою міжнародних актів в сфері туризму. Ще у 1980 р. у Манільській декларації зі світового туризму туризм було визначено як «діяльність, що має важливе значення в житті народів в силу безпосереднього впливу на соціальну, культурну, освітню і економічну сфери життя держав і їх міжнародні відносини». Гаагська Декларація по міжнародному туризму 1989 р. декларувала, що «туризм став явищем, яке увійшло в наш час в повсякденне життя сотень мільйонів людей, та основним засобом міжособистісних зв'язків, політичних, економічних і культурних контактів...», більше того «туризм є одночасно наслідком і вирішальним фактором якості життя в сучасному суспільстві».

Надзвичайно важливим є те, що робота Пленуму та обговорення винесеного на його розгляд питання «Про перспективи, проблеми і завдання розвитку сфери туризму і рекреації в Україні» відбувається у Міжнародний рік сталого розвитку туризму, яким був оголошений 2017 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 2015 р. У резолюції визнається важливість міжнародного туризму, а також висловлене сподівання що ця подія сприятиме кращому взаєморозумінню між народами в усьому світі, підвищенню поінформованості про велику спадщину різних цивілізацій і забезпеченню кращого розуміння цінностей, притаманних різним культурам, сприяючи тим самим зміцненню миру в усьому світі. Міжнародний рік сталого розвитку туризму являє собою унікальну можливість для просування вкладу туристичного сектора в економічну, соціальну та екологічну стійкість, а також для підвищення обізнаності про справжні розміри і потенціал сектора туризму

Туризм виконує ряд соціальних та гуманітарних функцій в суспільстві, серед яких культурне збагачення, оздоровчий вплив природи, підвищення моральних і духовних якостей тощо. При цьому економічна діяльність у сфері туризму нерозривно пов'язана з туризмом як способом світогляду, з роллю туризму

в забезпеченні прав і свобод людини, розвитку екологічно безпечного середовища, підвищенні культурного і освітнього рівня громадян, а також туризмом як духовною, ноосферною цінністю.

Туризм як галузь національного господарства відіграє винятково важливу в сучасних умовах соціально-економічну роль та є основою для формування туристичної індустрії.

Туристична індустрія являє собою складну систему, до якої входять власне туристичний продукт (послуга, тур); споживачі туристичного продукту та відповідних послуг; об'єкти туристичної галузі – фірми, що створюють і поширюють тур продукт, заклади та підприємства, що надають послуги з розміщення, харчування, перевезення; державні органи управління туристичною галуззю, навчальні та наукові заклади. У сфері туризму здійснюється торгівля як послугами, так і товарами. За оцінками фахівців, частка послуг у туризмі становить 75%, товарів – 25%. З розвитком та ускладненням організаційних процесів до індустрії туризму залучено підприємства торгівлі, страхові компанії, банки, підприємства зв'язку тощо. Типовими супутніми суб'єктами туристичної індустрії є рекламно-інформаційні компанії, міграційні організації, підприємства сувенірної бізнесу, спортивних товарів та товарів для відпочинку, індустрії розваг, компаній, що виготовляють та реалізують туристичний одяг, літературу, фототовари тощо.

Важливість сфери туризму для економіки й інших сфер суспільного життя будь-якої країни визначається, насамперед, його матеріальним і суспільним вкладом.

Як зазначається у доповіді Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО) *Tourism Highlights 2017* у світі постійно зростає пропозиція туристичних продуктів, місць розташування та обслуговування туристів, що робить галузь привабливою для інвесторів та ключовою рушійною силою соціально-економічного прогресу завдяки створенню нових робочих місць та підприємств, зростанню експортних надходжень, та розвитку інфраструктури. Протягом останніх

шести десятиліть туризм здійснює постійну експансію та диверсифікацію, стаючи однією з найбільших і швидко зростаючих галузей економіки в світі.

Згідно з даними ЮНВТО, кількість іноземних туристів, що прибувають, зросла з 25 млн осіб у цілому за 1950 р. до 278 млн у 2000 р., та 1 235 млн осіб у 2016 р.

За останні п'ять років міжнародний туризм зростає швидше, ніж міжнародна торгівля. У 2016 р. міжнародний туризм, включаючи доходи в місцях відвідування та від пасажирського транспорту, склав 7% експорту всіх товарів і послуг (або 30% світового експорту послуг), що на один відсоток вище аналогічного показника 2015 р. В багатьох країнах, що розвиваються, туризм є найбільшою статтею експорту. Туризм стає все більш важливим компонентом експортної диверсифікації і надає можливість компенсувати зниження експортних надходжень у більшості сировинних і нафтоекспортуючих країн.

Кількість іноземних туристів, що відвідали інші країни (відвідувачі що залишилися на ніч) досягла в цілому 1 235 млн осіб у 2016 р., що на 46 млн осіб, або на 3,9% більше, ніж у 2015 р., хоча дещо помірніше приросту цього показника у 2015 р. (4,5%). Це був сьомий рік поспіль зростання вище середнього в міжнародному туризмі після глобальної економічної кризи 2009 р. (до речі, число іноземних туристів у 1 млрд осіб на рік було перевищено вперше у 2012 р.).

Внаслідок зростання туристичних потоків відповідно зростає й рівень вкладу туризму у світову економіку. Всесвітня рада з туризму та подорожей (WTTC) у доповіді «Travel&Tourism Economic Impact 2017. World» наводить розмір прямого внеску (внесок галузей, які мають справу безпосередньо з туристами, включаючи готелі, ресторани, турагентів, авіалінії й інші послуги пасажирського транспорту) туризму і подорожей (T&T) у глобальний ВВП за 2016 р. (в цінах 2016 р. та з урахуванням курсових коливань) у розмірі 2 306,0 млрд дол. США, або 3,1% світового ВВП, і прогнозує його зростання до 3,8% у 2017 р., і у середньому на рік по 4,0% на

період 2017–2027 років, що дозволить вийти на рівень 3 537,1 млрд дол. США, або 3,5% світового ВВП, у 2017 р.

Водночас, повний загальний внесок Т&Т, з урахуванням непрямого ефекту (включаючи загальний ефект від інвестицій, ланцюжків суміжних послуг та результат, обумовлений доходами у сфері туризму), у світовий ВВП склав у 2016 р. 7 613 млрд дол. США, або 10,2% ВВП, і прогнозується його зростання на 3,6% у 2017 р. та на 3,9% щорічно на наступні 10 років до досягнення показника у 11 512,9 млрд дол. США, або 11,4% ВВП, у 2017 р.

Крім того, у сфері Т&Т за 2016 р. у світі створено 108,7 млн робочих місць (включаючи зайнятих у готельному бізнесі, туристичних агентствах, авіа- та інших видах транспортних пасажирських послуг), або 3,6% від загальної чисельності зайнятих. Згідно з прогнозними розрахунками WTTC щорічне зростання зайнятості у сфері туризму на найближчі 10 років дозволить у 2017 р. досягти показника зайнятості у цій галузі на рівні 11,1% загальносвітової чисельності зайнятого населення.

Учасники Пленуму зазначили, що стрімкій висхідній тенденції розвитку туризму у світі сприяє цілий комплекс соціально-економічних та технологічних факторів: підвищення рівня загального добробуту населення, зміцнення середнього класу як основного споживача туристичних послуг, розвиток транспортної інфраструктури, зв'язку та комунікацій, зростання мобільності населення. Таким чином, має місце глобальна тенденція помітного посилення ролі туризму та курортів як однієї з основних галузей, що впливає на загальний стан і перспективи світової економіки.

Подібно до загальної світової динаміки зростає і роль туризму в національній економіці України. Дані опублікованої нещодавно доповіді WTTC «Travel&Tourism Economic Impact - 2017 Ukraine» свідчать, що прямі надходження в Україну за 2016 р. від подорожей та туризму (Т&Т) склали 34,8 млрд грн (1,4 млрд дол. США), або 1,5% ВВП. Прогнозується зростання таких надходжень на 4,2% у 2017 р., і зростання у середньому на

2,8% щорічно протягом 2017–2027 рр. – до 47,9 млрд грн (1,9 млрд дол. США), або до 1,7 % ВВП у 2027 р.

В той же час, повний внесок від туризму в доход країни за 2016 р. склав 128,5 млрд грн (5,0 млрд дол. США), або 5,6% ВВП, прогнозується зростання такого внеску на 3,4% у 2017 р. та на 2,9% щорічно до 2027 р., або відповідно до 177,4 млрд грн (7,0 млрд дол. США), або 6,2% ВВП у 2027 р.

Протягом 2016 р. у сфері подорожей та туризму України було безпосередньо задіяні 247,0 тис. робочих місць (1,3% загального числа зайнятих), а загальний вклад туризму у рівень зайнятості (включаючи робочі місця, безпосередньо не пов'язані з туризмом) у 2016 р. склав 923,0 тис. працюючих, або 5,0% загальної чисельності зайнятого населення країни. Очікується зростання зайнятості на 1,3% щорічно на найближчі 10 років, що дозволить досягти у 2027 р. рівня загальної зайнятості у цій сфері до 1 092,0 тис. працюючих (5,7% чисельності зайнятого населення).

Такі показники розвитку галузі туризму в Україні забезпечені відповідним приростом туристів у частині в'їзного та внутрішнього туризму. Так, за даними Адміністрації Держприкордонслужби, у 2016 р. до України в'їхало 13,6 млн туристів, що на 5,6% більше, ніж у 2015 р. При цьому у 2015 р. у порівнянні із 2014 р. в'їхало на 0,2 млн осіб (1,3%) менше.

У 2016 р. 95,3 % іноземних громадян прибули до України з приватною метою, що на 12,5% більше ніж у 2015 р. (89,4 %).

Спостерігається стабільний приріст виїзного туризму. Протягом 2016 р. здійснили подорожі за кордон 24,7 млн українських туристів, що на 6,5 % більше, ніж у 2015 р. Протягом 2016 р. 98,5% українських громадян подорожували до країн світу з приватною метою, що на 6,6% більше ніж у 2015 р.

Внаслідок запровадження безвізового режиму з ЄС очікується, що у поточному році Україна матиме помітний приріст виїзного туризму, що матиме наслідком зростання обсягу витрат громадян України за кордоном і актуалізує проблему політики заміщення таких втрат за рахунок розробки і пропозиції привабливих за багатьма ознаками внутрішніх

туристичних продуктів та розвитку індустрії туризму, проведення ефективної маркетингової політики за кордоном та вдосконалення засобів мережевого індивідуалізованого залучення іноземних туристів в Україну.

За даними Державної фіскальної служби України обсяг надходжень від сплати туристичного збору, який є місцевим податком, у 2016 р. склав 54,1 млн грн, що на 45,7% більше ніж у 2015 р. При цьому його обсяг у 2015 р. у порівнянні з 2014 р. зріс на 49,9%. Найбільші обсяги надходжень припадають на м. Київ, Львівську, Одеську, Івано-Франківську та Закарпатську області, на які приходить 72,2% загальної суми збору по країні.

При цьому, позитивну динаміку у зборі податкових платежів за останні роки показують практично усі види економічної діяльності, пов'язані з туризмом. Так, збір податків від діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщування зріс з 395 млн грн у 2014 р. до 992,9 млн грн у 2016 р., або у 2,5 рази, і лише за один 2016 р. обсяг збору зріс на 55,7%. Збір від діяльності туристичних агентств зріс з 83,5 млн грн у 2014 р. до 119,3 млн грн у 2016 р., або на 42,9%, діяльності туристичних операторів, відповідно, з 108,5 млн до 175,4 млн грн, або на 61,7%. Водночас, обсяг зборів від надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів зріс з 1,1 млн грн у 2014 р. до 1,3 млн грн у 2016 р., або на 18,2%.

Оскільки сфера туризму пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Крім того, туризм є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави та сприяє зменшенню диспропорцій платіжного балансу.

Учасники Пленуму відзначили глобальну роль туризму в світі як фактора забезпечення сталого розвитку. Програма

цілей сталого розвитку, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 р., включає туризм в якості пріоритету в таких цілях сталого розвитку, як «сприяння постійному, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості та забезпеченню гідної роботі для всіх», «стале споживання та виробництво», та «збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів для сталого розвитку».

Починаючи з Всесвітньої конференції по сталому туризму у Лансароті (Іспанія) у 1995 р. поняття «сталий розвиток туризму» і «сталий туризм» постійно використовуються у керівних і звітних документах ООН і ЮНВТО. У документах ЮНВТО ці поняття почасти застосовуються як синоніми і фактично стали означати пріоритетний напрям діяльності цієї міжнародної організації.

Сталий туризм як глобальний світовий тренд керується дванадцятьма принципами, сформульованими ЮНВТО, серед яких економічна життєздатність дестинацій і туристичних підприємств; місцевий розвиток; якість зайнятості у туризмі; соціальна справедливість у розподілі вигод від туризму; доступний туризм; місцевий контроль в управлінні і розвитку туризму; добробут місцевих спільнот; культурне розмаїття; фізична цілісність міських і природних ландшафтів; біологічне розмаїття; ефективність невідтворювальних ресурсів; екологічна чистота. На останній 22-й сесії Генеральної асамблеї ЮНВТО, яка проходила у місті Ченду (Китай) з 13 по 16 вересня 2017 р. і в якій брали участь понад 1300 делегатів із понад 130 країн, зазначалося, що для поступального розвитку сектор туризму має усунути залежність між зростанням і нанесенням екологічної шкоди; боротися зі змінами клімату по усьому ланцюжку створення вартості в туризмі; щоденно точно і систематично вимірювати вплив мандрівників і просувати доступність туризму для всіх. Крім того, мають бути забезпечені можливості отримання вигод від туризму всім громадам і попереджати його негативний вплив на їхні соціальні структури, займаючись вирішенням таких проблем як

переповненість, захищати слабких від експлуатації в секторі туризму і вирішувати глобальні й такі, що виникають у секторі туризму, виклики в сфері безпеки, не притіняючи права людини, особливо право на свободу мандрівок і пересування.

Учасники Пленуму відзначають, що цей форум держав-членів ЮНВТО має історичне значення, оскільки на ньому було прийнято два важливих для розвитку туризму документи. Одним із них є Чендунська декларація про туризм і цілі у сфері сталого розвитку (складається з 19 статей), в якій підкреслюється потенціал сектора туризму в економічній, соціальній і політичній сферах.

Другим є дійсно історичний документ – Рамкова конвенція з етики туризму ЮНВТО (прийнята 15 вересня 2017 р.), яка заснована на Глобальному етичному кодексі туризму ЮНВТО, що включений у повному складі у статті 4-12 Конвенції. Це перша міжнародна угода в історії ЮНВТО, метою якої є сприяння розвитку відповідального, сталого і загальнодоступного туризму шляхом втілення в життя етичних принципів в туризмі. Завдяки Конвенції етичні принципи в туризмі набувають статусу юридично зобов'язуючих міжнародних норм для зміцнення етичної складової туризму. Цей документ охоплює обов'язки всіх зацікавлених сторін, що беруть участь у розвитку сталого туризму, і надає рамкову основу, яка рекомендує етичні і сталі методи роботи, зокрема стосовно права на туризм, свободи пересування для туристів, а також прав найманих працівників і фахівців.

Учасники Пленуму поділяють висловлену на сесії думку голови Всесвітнього комітету з етики туризму (ВКЕТ) Паскаля Ламі про те, що у нинішньому глобальному світі, де обсяг туристичного бізнесу дорівнює обсягам експорту нафти, харчів чи автомобілів, або навіть переважає їх, важливо намітити правові межі, що забезпечуватимуть відповідальний підхід до зростання і збереження сталості з плином часу. Туризм володіє потужним потенціалом, що має бути використаний на благо всіх і кожного

Забезпечення сталого розвитку туризму є неперервним процесом і вимагає постійного контролю над його впливом для прийняття профілактичних та/або коригуючих заходів кожного разу, як виникне в цьому потреба. Сталий туризм має також підтримувати високий рівень задоволеності туристів і гарантувати набуття ними значного досвіду, підвищуючи їхнє розуміння проблем сталості і просуваючи методи сталого туризму.

В цілому рекомендації щодо розвитку сталого туризму і практика управління сталим розвитком можуть бути застосовані у всіх типах туристичних дестинацій, включаючи різні сегменти туризму, у тому числі й масовий. Принципи сталості стосуються екологічних, економічних і соціокультурних аспектів розвитку туризму, і для гарантії довгострокової сталості необхідно встановити баланс між цими трьома вимірами, що відповідає трьом базовим принципам сталого розвитку СОТ – економічна, соціально-культурна і екологічна сталість.

Важливою умовою розвитку сталого туризму є надані п.10.3. статті 10 Податкового кодексу України місцевим радам повноваження вирішують питання щодо встановлення, зокрема, збору за місця для паркування транспортних засобів та туристичного збору, що є одним із стимулів місцевих громад розвивати туристичну інфраструктуру та сприяти суб'єктам господарювання, задіяним у галузі туризму, у диверсифікації їхньої діяльності в частині видів туристичних продуктів, ефективності надання сервісних та супутніх послуг туристам, розвитку місцевого виробництва товарів, що використовуються у туризмі.

Учасники Пленуму наголошують, що актуальність концепції сталого туризму обумовлена також тим, що існує певний негативний соціальний та екологічний вплив туризму, пов'язаний зі зростанням злочинності, цін на житло, антропогенного навантаження на курортні території, забруднення довкілля, а за останні роки спостерігаються випадки використання туризму для терористичної діяльності та

нелегальної міграції, що створює серйозні загрози не лише для спільнот приймаючих територій, але й для туристів. Критики туризму деколи називають його дерегулятором середовища проживання і економічної діяльності місцевого населення. Наприклад, переміщення трудових ресурсів з сільських місцевостей в туристичну сферу може призвести до скорочення працівників у сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Іншим негативним наслідком туристичної діяльності є можливість імпорту інфляції через прибуття до країни чи регіону значної кількості іноземних туристів з високою купівельною спроможністю.

Учасники Пленуму відзначають, що непересічним наслідком розвитку туристичної галузі є розширене відтворення соціокультурного ландшафту країни. Враховуючи, що метою сталого розвитку є збереження потенціалу планети для майбутніх поколінь, спільна праця над поглибленим вивченням та відтворенням ресурсів та цінностей туризму сприятиме досягненню глобальних цілей людства.

Як наголошується у схвалених постановою Верховної Ради України від 13 липня 2016 р. №1460-VIII Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України», що відбулися 6 квітня 2016 р., Україна як держава, розташована в центрі Європи, з багатими природними ресурсами та самобутньою історико-культурною спадщиною має всі передумови для сталого розвитку економіки за рахунок надходжень від сфери туризму. Україна має великий потенціал, і володіє практично всіма курортними ресурсами: природними термальними водами, гідроресурсами, лікувальними грязями, хвойними змішаними лісами і морським узбережжям. В Україні налічується понад 125 тис. пам'яток археології та архітектури, сотні музеїв. У географічному центрі Європи перехрещуються майже всі європейські культури.

Учасники Пленуму відзначають, що за таких умов розвиток в'їзного та внутрішнього туризму здатен внести значний вклад в

соціально-економічний розвиток країни. Він спричинить позитивний мультиплікаційний ефект на інші галузі економіки, і, в першу чергу, сферу послуг.

Предметом дискусії під час роботи Пленуму було питання повноти та ефективності державного стратегічного планування у сфері туризму. Парламентом та урядом в останні роки прийнято ряд важливих стратегічних документів. Зокрема, у Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. №168-р, зазначено, що Україна розташована у центрі Європи та має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, проте суттєво відстає від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг.

У Плані пріоритетних дій Уряду на 2017 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. №275-р, туризму присвячені сім пунктів, у тому числі й пункт про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. в 2017 р. Такий план заходів затверджений наказом Мінекономрозвитку України від 30 червня 2017 р. №958.

Крім того, у Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. №275-р, зазначено, що його метою у довгостроковій перспективі є перетворення економіки України на висококонкурентну економіку, зменшення втручання держави в економічну діяльність, розвинута, високорентабельна та інтегрована у світовий ринок галузь туризму і курортів, а в середньостроковій перспективі план декларує проактивну позицію держави щодо розвитку сфери туризму і курортів, зокрема у найближчому часі передбачає сприяння інтернаціоналізації малого та середнього підприємництва і галузі туризму та курортів.

Важливим і показовим в контексті обґрунтованого і планового підходу до належної уваги держави до реалізації Програми Цілей Сталого Розвитку в Україні є підготовлена

Мінекономрозвитку і представлена 15 вересня 2017 р. Урядом України Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», в якій подана, зокрема, національна система ЦСР (86 завдань розвитку та 172 показники для моніторингу їх виконання).

Доповідь містить, зокрема, завдання, що відповідає тематиці роботи Пленуму, а саме: «забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції» (завдання 11.6), індикатором виконання якого є кількість робочих місць у сфері туризму (середньооблікова кількість штатних працівників колективних засобів розміщування та суб'єктів туристичної діяльності України).

Учасники Пленуму поділяють як прогресивну і актуальну тезу Доповіді про те, що забезпечення зростаючих соціальних потреб населення України за рахунок ефективної економічної діяльності не має виходити за межі екологічної ємності довкілля. Саме моделі сталого виробництва і споживання (СВС) можуть забезпечити сталість розвитку суспільства. Основою національної політики має стати Десятирічна стратегія дій з переходу до використання моделей сталого споживання і виробництва (Ріо, 2012), яка є глобальною платформою для формування потенціалу і партнерства у сфері СВС.

Позитивною є чітка орієнтація на виконання завдань Доповіді на основі програмно-стратегічного планування за допомогою інструментарію відповідної національної стратегії, або секторальних та регіональних стратегій розвитку. При цьому, серед пріоритетних програм, що передбачатимуться стратегією, окремо виділено програму розвитку сталого туризму.

Розв'язання глобального завдання – до 2030 р. забезпечити розробку і здійснення стратегій заохочення сталого туризму, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництву місцевої продукції – реалізовуватиметься шляхом здійснення викладеного у

Доповіді національного завдання (8.6.), яким розвиток туризму розглядається як один із численних напрямів для можливості реалізації потенціалу активної частини населення.

Учасники Пленуму відзначають позитивні для розвитку в Україні сталого туризму положення Доповіді щодо реалізації потенціалу набутого країною досвіду у сфері міжнародного партнерства на транскордонному рівні та співробітництва за такими напрямками, як розв'язання регіональних екологічних проблем, розвиток людських комунікацій (туризм, малий прикордонний рух), співпраця в науковій та освітній сферах тощо.

Учасники Пленуму звертають увагу на необхідність продовження процесу гармонізації українського законодавства в сфері туризму. Важливою умовою належної адаптації туристичної галузі до світових стандартів і вимог ЄС є дотримання вимог Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. №124-VIII, який визначає правові та організаційні засади розроблення, прийняття та застосування технічних регламентів і передбачених ними процедур оцінки відповідності, а також здійснення добровільної оцінки відповідності, зокрема і у сфері туристичної індустрії. Нині туристична галузь України працює з дотриманням ряду стандартів, що є добровільними, особливо тих, що прийняті за останні два роки і гармонізовані з міжнародними стандартами у сфері туризму, а в цілому в Україні налічується тридцять державних стандартів, пов'язаних з туризмом і туристичною індустрією.

Важливим кроком у напрямі становлення національної системи якості у сфері туризму, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національного туристичного продукту, зокрема у сфері доступного туризму, є два державні стандарти України, що введені з 1 червня 2017 р. і гармонізовані з міжнародними та європейськими стандартами – ДСТУ ISO 17049:2017 «Доступне проектування. Застосування шрифту Брайля на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах», що визначає основні вимоги до шрифту Брайля,

використовуваного для вивісок, устаткування і приладів, включаючи параметри розміру шрифту Брайля і характеристики використовуваних матеріалів та керівні принципи для практичної реалізації та перекладу, та ДСТУ ISO 23599:2017 «Вироби для надання допомоги сліпим і людям зі слабким зором. Тактильні індикатори пішохідної зони».

Учасники Пленуму відзначили, що важливою ознакою відповідності вітчизняної туристичної галузі актуальним світовим напрямкам розвитку туризму є приєднання України до Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї, які були ратифіковані Законом України від 16.12.2009 № 1767. З метою забезпечення реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та з урахуванням принципів Конвенції постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 №706 затверджено Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 р. Мінекономрозвитку рекомендовано суб'єктам господарювання, що здійснюють туристичну діяльність, дотримуватися принципів Конвенції про права осіб з інвалідністю та сприяти їх належній реалізації в Україні. Це сприятиме розвитку доступного туризму як однієї з неодмінних складових туризму в сучасному світі відповідно до міжнародних документів.

Учасники Пленуму звернули увагу на необхідність вдосконалення системи статистичних досліджень і аналізу туристських потоків. Нині статистика туризму охоплює широке коло даних, що збираються і аналізуються на національному і глобальному рівні для виявлення динаміки і структури туристичних потоків, впливу туризму на економіку країни, на платіжний баланс, а також для виявлення основних напрямків та тенденцій розвитку туризму з метою формування політики і планування розвитку його матеріально-технічної бази на перспективу, розробки ефективних методів просування туристичного продукту до потенційних споживачів.

Для аналізу стану і динаміки розвитку галузі туризму має бути налагоджена відповідна національна система статистики. На сьогодні в Україні приведено класифікацію видів економічної діяльності у сфері туризму до міжнародних вимог. Новий Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності» (ДК 009:2010), що введений у дію з 1 січня 2012 р. є ідентичним базовій міжнародній статистичній Класифікації видів економічної діяльності ЄС – NACE. У ньому туризм вперше представлений як окремий вид економічної діяльності (код 79).

З метою визначення вагомості туризму для національної економіки, обсягів туристичного споживання, економічної ефективності суб'єктів туристичної діяльності для держави та забезпечення якості туристичних послуг необхідно формувати статистичну інформацію щодо туризму в рекомендованій ЮНВТО системі сателітних рахунків, що передбачено урядовою Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Система сателітних рахунків дає змогу оцінити внесок туризму в економіку країни, звести воедино безліч показників і зрозуміти зокрема, яка складова туризму у валовому продукті країни. У сателітних рахунках враховується все: не лише розміщення туриста, а й його витрати у магазинах, таксі, ресторанах, музеях і навіть сільськогосподарська продукція, яка вирощується спеціально з розрахунку на туристів.

Завдяки географічному розташуванню України і наявним природним багатствам вона має всі можливості для розвитку всіх видів туризму, зокрема екологічного, спортивного, паломницького, етнографічного, сільського, гастрономічного та багатьох інших. На думку учасників Пленуму сільський туризм є одним з найбільш пріоритетних напрямів туризму в Україні. Системний вплив сільського туризму на економіку сільських територій відбувається через різноманітні ефекти (економічний, соціальний, етнокультурний, особистісний, екологічний) та зв'язки з суб'єктами інших видів економічної діяльності. В результаті цих впливів утворюється синергія

сільського туризму, що забезпечує багатофункціональний (диверсифікований) сільський розвиток.

Сьогодні в державі налічується значна кількість садиб, що надають послуги сільського зеленого туризму. Хоча потенціал розвитку даного виду туризму значно більший – селах України налічується 6,3 млн житлових будинків, з яких 98% – у приватній власності. Майже 1 млн осель потенційно можуть приймати туристів. Середньорічна чисельність працездатного населення, що проживає в сільській місцевості, становить 6,4 млн осіб, переважна частина яких частково зайнята. Кожне десяте особисте селянське господарство має можливості надавати послуги у сфері сільського аграрного туризму, якщо розширити інтерес до сільського життя (атмосфери) – рибальство, збирання грибів, ягід, конярство і т.д.

Учасники Пленуму констатували, що особисті селянські господарства можуть стати провідною ланкою єдиної системи «виробництво екологічно чистого продовольства – рекреаційна діяльність – збереження природи й ландшафтів», і є всі підстави вважати, що в перспективі вони збережуться як функціонально значущий структурний елемент національної економіки і джерело розвитку сільських територій, перш за все через надання послуг сільського зеленого туризму.

На сьогодні діловий туризм залишається одним з перспективних в Україні напрямів туризму. Щорічно в світі здійснюється більше 100 млн бізнес-турів. Частка бізнес-туризму в світі, за оцінками експертів ВТО, становить майже 20%, а 50% доходів авіакомпаній та 60% доходів готелів становить обслуговування туристів саме цієї категорії. В зв'язку з цим зростає роль регіональних Торгово-промислових палат України та об'єднань підприємців в організації бізнес-форумів, конференцій, ділових заходів, які стосуються широкого спектру ділових інтересів їх учасників, в тому числі і туризму. Позитивним прикладом може бути останній Київський інвестиційний форум з питань туризму, який відбувся у 26 вересня 2017 р. Важливими ресурсами в сфері забезпечення ділового туризму володіють окремі регіони, зокрема Запорізька

область, де створена і розвивається сучасна інфраструктура (бізнес-центри, конгрес-холи, виставкові центри тощо) для організації ділових заходів, проведення виставок, форумів, коопераційних бірж.

Учасники Пленуму відзначили, що в Україні створена потужна база підготовки кадрів у сфері туризму. За даними Мінекономрозвитку України, станом на червень 2017 р. кількість навчальних закладів, що готують спеціалістів сфери туризму становить 193 од., з них вищих навчальних закладів (академії, університети, інститути) – 93 од. Підготовка кадрів відбувається за такими напрямками: «Туризм», «Готельно-ресторанна справа», «Готельне обслуговування», «Побутове обслуговування», «Організація обслуговування населення», «Ресторанне обслуговування», «Туристичне обслуговування». У 2016 р. за відповідними напрямками до вищих навчальних закладів було зараховано 13 575 осіб, з них: на денну форму навчання – 9938 осіб, на заочну форму навчання – 3637 осіб.

Учасники Пленуму відзначили, що стратегічні напрямки розвитку туризму та відповідні заходи їх реалізації неможливо реалізувати без застосування належних сучасних організаційно-правових форм співпраці учасників ринку туристичних послуг, включаючи державу та окремих громадян. Мається на увазі, насамперед, застосування проектного підходу в розбудові туристичних об'єктів та інфраструктури з класичними етапами проектного планування і супроводу проекту протягом строку його життя.

Концепція проектного підходу є ефективною при розробці туристичного продукту, виходячи з його властивостей, серед яких називають нестійкість його якості і необхідність оновлення на всіх етапах його життєвого циклу.

Крім того, поєднання зусиль суб'єктів туристичної діяльності в реалізації стратегій розвитку регіонального туризму неможливо без застосування сучасних кластерних форм організації спільної діяльності, а також моделей державно-приватного партнерства. В Україні є численні приклади успішної реалізації кластерних моделей

підприємницької діяльності (які були детально обговорені на IX Пленумі Правління Спілки економістів України). Серед інших способів організації спільної діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг можна назвати такі як консолідація, інтеграція та договірні об'єднання.

Учасники Пленуму також відзначили, що соціальна направленість туристичного бізнесу забезпечується за допомогою відносин партнерства (зокрема, публічно-приватного) з клієнтами, суб'єктами господарювання, органами державної влади, місцевого самоврядування, недержавними організаціями, працівниками туристичних підприємств. Відносини відповідального партнерства, як показали дослідження, властиві практиці сучасних мережевих операторів туристичного ринку України. Формування механізмів державно-приватного партнерства є актуальним в контексті туризму як фактора просування регіонів з метою розвитку окремих видів туризму.

Учасники Пленуму звернули увагу на те, що у нинішніх умовах господарювання туристична привабливість території залежить не тільки від її туристично-рекреаційних ресурсів, а й від конкретних комунікативних стратегій, що застосовуються з метою інформування туристів про переваги даної місцевості. Предметом таких стратегій є створення і просування на ринок брендів як окремих регіонів чи країни в цілому. Мова йде про брендинг як систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Сприйняття держав у системі координат брендів логічно призводить до їх рейтингування та утворення відповідних організацій, що займаються створенням позитивного іміджу держави та її регіонів. Учасники Пленуму наголосили, що найважливішою роботою в напрямку розвитку брендингу територій є філософсько-культурологічне осмислення культурних просторів: провінційних міст, мегаполісів, регіонів як функціональних утворень, символічно цілісних. Поряд з аксіологічними, архітектурно-естетичним, ландшафтним,

антропологічним, соціологічним, синергетичним підходами важливим є семіотичний підхід, який базується на постулаті: культурний простір має символічний характер, обумовлений різницею різноманітних текстів, що відтворюють глибокі культурні смисли і розкривають ціннісно-нормативні системи різних культур.

Особливістю сучасного менеджменту у сфері туризму, як зазначали учасники Пленуму, є застосування системного бачення ланцюжка послуг «гостинність – туризм й рекреація – враження», що має розглядатися як можливість задоволення нових потреб людини у придбанні вражень. Це є проявом сучасної тенденції переходу від виробництва товарів й послуг до вражень та емоцій, які отримують клієнти, що свідчить про ознаки нової економіки – економіки вражень. До речі, в результаті проведеного у 2013–2014 рр. соціологічного опитування споживачів послуг сільського зеленого туризму визначено, що в основі попиту на відпочинок у сільській місцевості найбільший вплив справило виникнення необхідності людей споживати не більше товарів, а отримати більше «живих вражень та досвіду» (подорожі, що сприяють особистому зростанню та збагаченню знань про культуру та природу).

Учасники Пленуму назвали ряд прикладів успішного застосування сучасних стратегій та моделей розвитку туризму. Зокрема, позитивним прикладом використання кластерної моделі є створення в Диканському районі Полтавської області агротуристичного кластеру з використанням гоголівського бренду «Диканька», що навіть став вагомим чинником намірів щодо створення єдиної об'єднаної територіальної громади цього компактного району. Також мають місце пропозиції щодо об'єднання громад сільських рад сусідніх адміністративних регіонів, на території яких знаходяться туристичні об'єкти, пов'язані з життям і творчістю М.В. Гоголя.

Активну роботу щодо позитивного позиціонування Луганщини та розвитку сфери туризму та рекреації проводять

члени Луганської обласної організації СЕУ разом з науковцями Інституту економіки та управління СНУ ім. В. Даля та Луганським відділенням Інституту економіко-правових досліджень НАН України. Прикладом результативності такої роботи може бути сприяння позитивному позиціонуванню Луганщини та розвитку нової сфери туризму – «громадського активізму» шляхом використання організованих Програмою розвитку ООН обмінних візитів, форумів та інших заходів, яких лише за 2016–2017 роки налічується понад 50.

Учасники Пленуму наголошують на тому, що для регіонів України, з їх давнім і самобутнім історичним та етнокультурним надбанням, особливо значення набуває розвиток і збереження народних кустарних промислів і ремесел, що може стати унікальним фактором конкурентоспроможного туристичного продукту в туристично-самобутньому аспекті.

Окремо відзначено важливі кроки держави щодо розвитку туризму в унікальному за своїми природними властивостями Карпатському регіоні, запорукою чого є приєднання України у лютому 2017 р. до Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, вчиненого 27 травня 2011 р. в м. Братиславі представниками шести східноєвропейських країн – Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербії та Словаччини.

Серед факторів сприяння розвитку туризму на регіональному рівні учасники також назвали удосконалення транспортного забезпечення за рахунок формування туристичних транспортно-логічних систем, які повинні ґрунтуватися на принципах раціональності, емерджентності, системності, ієрархії, формалізації та інтеграції.

Разом з тим, на думку учасників Пленуму, стабільне зростання туристичної галузі в Україні та інші позитивні тенденції розвитку туризму стикаються з рядом проблем, серед яких є як давні, так і актуалізовані нещодавно, без вирішення яких не варто сподіватися на реалізацію викладених вище стратегій, планів і програм, якими б змістовним вони не були.

Основна проблема розвитку туристичної галузі в Україні полягає, на думку учасників Пленуму, в незбалансованості потенціалу туристичної галузі України з рівнем інфраструктурного, кадрового та організаційно-правового забезпечення його реалізації. Суміжною з цим проблемою є відсутність цілеспрямованого поточного розвитку туристичних ресурсів як на державному, так і на громадському рівні. Незважаючи на велику кількість стратегій, концепцій, рекомендацій, державна підтримка туристичної галузі є недостатньою, і ця проблема з огляду на нерозвиненість основних інфраструктурних об'єктів не вирішується на місцевому рівні та зусиллями окремих підприємців.

Учасники Пленуму зазначають, що незважаючи на позитивну статистику останніх років, стан галузі туризму, подорожей і рекреації в Україні залишається на досить низькому рівні. Залишається нереалізованим потенціал курортно-рекреаційної сфери і туризму, що внесені до Переліку пріоритетних галузей економіки розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. №843-р відповідно до Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць».

В цілому, розвитку туризму на регіональному рівні приділяється недостатньо уваги, хоча регіони та територіальні громади мають стати основною ланкою розвитку внутрішнього туризму в Україні, як це має місце в інших державах світу.

До того ж, в різних регіонах України спостерігається несприятлива ситуація з раціональним використанням природо-ресурсного та рекреаційного потенціалу. Спостерігається необґрунтована монополізація санаторно-курортними закладами природо-рекреаційних ресурсів, що порушує гарантоване Конституцією України право громадян користуватися природними ресурсами включно з морськими та річковими узбережжями, перешкоджає розвитку мережі приватних закладів, нівелює переваги конкурентного середовища та призводить до зменшення попиту на послуги

вітчизняної туристичної індустрії. Високий і стабільний попит на відпочинок на морському узбережжі Чорного моря спричиняє виснажливий спосіб використання його ресурсу. Екологічну ситуацію погіршують не врегульованість відносин власності та неконтрольованість приватної підприємницької діяльності з надання туристичних і санаторно-курортних послуг населенню.

Серед названих учасниками Пленуму проблем, особливо для внутрішнього туризму, слід виділити не лише низьку якість послуг вітчизняної туристично-рекреаційної індустрії, але й несправедливу та невиправдану ціну на такі послуги, неадекватну платоспроможності більшості населення країни. Крім того, в окремих регіонах України, в т.ч. у традиційних туристично-рекреаційних центрах, мають місце процеси здрібнення готелів та інших місць тимчасового розміщення туристів, а також триває зменшення кількості та місткості санаторно-курортних і оздоровчих закладів.

Однією з центральних проблем розвитку туризму в Україні, як зазначили учасники Пленуму, є недостатність державної підтримки. З 2011 по 2016 р. Україна мала дефіцит державного бюджету, що коливався в межах від -0,56% (-30 898,5 млн грн) у 2015 р. до -4,60% (-72 030,5 млн грн) у 2014 р., на цьому фоні видатки консолідованого державного бюджету на охорону навколишнього природного середовища складали від 0,67% (3482 млн грн) у 2014 р. до 1,11% (5594 млн грн) у 2013 р., що є явно недостатнім для освоєння, охорони, відновлення та відтворення природних ресурсів держави, зокрема її рекреаційно-туристичного потенціалу. На жаль, така тенденція продовжується і у 2017 р., коли за шість місяців поточного року спостерігається профіцит державного зведеного бюджету, а видатки на охорону навколишнього природного середовища склали лише 0,6% від запланованих.

Певною мірою така ситуація викликана відсутністю в Україні спеціального центрального органу виконавчої влади (нині опікується туризмом і веде ліцензійний реєстр туроператорів надмірно перевантажене функціями і

повноваженнями мегавідомство – Мінекономрозвитку України), який би забезпечував формування і здійснював державну політику у сфері туризму, курортів і використання ресурсів рекреації. При цьому фактично не виконує своїх функцій Координаційна рада з питань туристичної діяльності, створеної при Кабінеті Міністрів України.

Учасники Пленуму визнали недостатню увагу держави до організаційно-правової складової реалізації державних та місцевих стратегічних завдань і цільових програм розвитку туризму, особливо в частині застосування нових форм співпраці держави і приватного бізнесу для розбудови рекреаційно-туристичної діяльності в Україні та удосконалення відносин власності в рекреаційно-туристичному природокористуванні. Існуюче законодавче регулювання відносин власності на рекреаційно-туристичні природні ресурси є недосконалим, потребує наукового обґрунтування ознак та критеріїв, за якими рекреаційно-туристичні природні ресурси повинні перебувати виключно у державній власності і використовуватися лише державними підприємствами (наприклад, використовувати свердловини з лікувальною мінеральною водою має підприємство з державною формою власності, що дозволить встановлювати державні ціни та не збільшувати їх при реалізації води санаторіям, а також постачати мінеральну воду в першу чергу установам рекреаційної сфери, а потім – у роздрібний продаж тощо). Окремо потребують наукового обґрунтування та визначення критерії і ознаки, за якими рекреаційно-туристичні природні ресурси можуть бути в інших формах власності та використовуватися різними власниками основних факторів виробництва.

Учасники Пленуму відзначили, що зменшення в'їзного туристичного потоку і реалізації туристичних можливостей країни на внутрішньому і зовнішньому туристичному ринку викликано фінансово-економічною кризою, що загострилася останніми роками, і подіями, пов'язаними з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та

Луганської областей. Прикладом цього може бути ряд розроблених туристичних продуктів для запровадження на території Луганської області, що стосувалися сільського зеленого, промислового, оздоровчого, пізнавального, спортивного та інших видів туризму, які залишилися нереалізованими внаслідок військових дій.

На сьогодні вітчизняна туристична галузь не в повній мірі використовує потенціал міжнародного досвіду розвитку туризму, зокрема досвіду країн ЄС в частині пакетних турів, особливості застосування яких визначені законодавством ЄС. Основною характеристикою пакета послуг у пакетних турах відповідно до Директиви ЄС №2015/2302 є те, що один оператор як організатор несе відповідальність за належне виконання комплексу послуг в цілому.

Залишається поза увагою також досвід забезпечення безпеки туристів, розвитку доступного туризму, а низькі доходи туристичних підприємств та брак бюджетних коштів не дозволяють належним чином розвивати інфраструктуру туристичної діяльності та об'єкти туристично-рекреаційного характеру, залучати відповідні інвестиції. Практично відсутня, на відміну від практики багатьох країн, державна підтримка зеленого та екологічного туризму.

Учасники Пленуму відзначають, що істотною проблемою розвитку сфери туристичних послуг в Україні також є низький рівень професійності і правосвідомості вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності. Так, згідно з Ліцензійним реєстром суб'єктів туроператорської діяльності, що ведеться Мінекономрозвитку України, за станом на 30 серпня 2017 р. із 2550 туроператорів, представлених в реєстрі, з дотриманням вимог законодавства працюють лише 427, які у повному обсязі виконали вимоги ліцензійних умов, насамперед вимоги щодо гарантій фінансового забезпечення туроператора (як правило, сума гарантії складає 10 або 20 тис. євро). В частині професіоналізму працівників туроператорів і турагентств неоліком є відсутність належного рівня комунікації між ним, а також із зарубіжними партнерами туристичної сфери.

Вітчизняні туристичні фірми часто не враховують сучасні тенденції персоналізації туристичних послуг. Згідно з опитуваннями близько 1600 туристів по всьому світу, проведеними наприкінці 2016 р. деякими постачальниками технологій компанії Sabre Corporation для індустрії туризму і подорожей, зокрема технології продажу тарифів перевізників, з'ясувалося, що другим за значимістю фактором, що визначає вибір тієї чи іншої туристичної послуги, стали персональні промо-розсилки і спеціальні пропозиції, сформовані з урахуванням індивідуальних уподобань мандрівника. Врахування вимог щодо персоналізації швидко набуває ознак нового стандарту обслуговування туристів. Крім того, індивідуалізацію туристичних послуг можна здійснювати не лише з точки зору споживача послуг, але й з точки зору індивідуальних властивостей і ресурсів відповідної дестинації, використовуючи ресурси, які відрізняють її від інших територій.

Учасники Пленуму відзначають, що для підтримання стійкого і зростаючого попиту на туристичні послуги надавачі туристичних послуг мають враховувати і забезпечити позитивний вплив основних параметрів, що визначають якість послуг та рівень задоволення потреб туриста (житло, місце, ландшафт, екскурсійні програми, цінова карта) з тим, щоб активно формувати його мотивацію відвідати відповідне місце туристичної подорожі неодноразово в майбутньому, а це свідчитиме про туристичну конкурентоспроможність регіону.

Туризм, як особлива сфера господарської діяльності, що пов'язана з наданням специфічних масових послуг, не вимагає значних капіталовкладень та інших матеріальних ресурсів. Це, здебільшого, є причиною недостатньої уваги науки до цієї галузі, і на сьогодні бракує системних наукових досліджень закономірностей і засад розвитку туризму, зокрема в частині формування і здійснення інвестиційної політики в галузі, контролю якості туристичних послуг, які б відповідали реальній ролі туризму в національній економіці.

Більшість наукових досліджень туризму в Україні є занадто абстрактними, не відповідають практичним потребам. Недостатнім є дослідження значимості історичної та культурної спадщини країн в контексті її можливого використання для формування специфічних привабливих туристичних продуктів (системних турів), Мало уваги приділяється розробкам методик формування страхових фондів туристичних операторів та фінансових механізмів їх використання, практично відсутні дослідження в сфері безпеки туризму та актуарні розрахунки страхування ризиків в сфері туристичної діяльності. Не досліджується ефективність інвестицій в туристичну галузь, які, виходячи з практики країн, де цій сфері приділяється достатня увага, є одними з найбільш привабливих вкладень з точки зору віддачі і швидкості окупності. Проблемою, що також отримує мало уваги, є роль туризму в формуванні середнього класу, який вважається основним рушієм економіки, генератором соціальної активності та свідченням рівня доходів та якості життя у суспільстві.

Учасники Пленуму дійшли висновку, що розвиток туризму може стати локомотивом для відродження сталих темпів економічного зростання в Україні, поліпшення платіжного балансу країни, підвищення рівня зайнятості і доходів населення, забезпечення належної якості життя, збереження сільських поселень та історико-культурної спадщини, поширення позитивного іміджу України у світі.

Виходячи з викладеного, учасники XI Пленуму Правління Співки економістів України, відаючи належне активним діям влади за останні два роки у справі формування прогностно-планової основи розвитку туризму і рекреації в Україні відповідно до вимог законодавства ЄС та кращої світової практики у реалізації Цілей сталого розвитку, висловили і схвалили наступні висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Україна потребує формування і здійснення єдиної державної політики щодо запровадження прийнятних форм і прав власності на рекреаційно-туристичні природні ресурси з урахуванням їх соціальної значущості, унікальності, а також

визначення на основі цього природних рекреаційних ресурсів як тих, що можуть перебувати лише в державній власності та використовуватися державними підприємствами, так і тих, що можуть перебувати в інших формах і правах власності та використовуватися підприємствами приватного сектора економіки чи громадськими та іншими неприбутковими організаціями.

2. Потребує невідкладного удосконалення нормативно-правова база регулювання відносин з приводу реалізації форм і прав власності на рекреаційно-туристичні природні ресурси, що виникають між державою, власником, користувачами і третіми особами; формування договірних відносин між суб'єктами власності; вдосконалення системи плати за використання рекреаційно-туристичних природних ресурсів; мотивації природокористувачів до залучення рекреаційно-туристичних природних ресурсів до господарського обороту.

3. Має бути запроваджений на рівні підзаконного акту механізм встановлення та контролю виконання системи соціо-еколого-економічних обмежень щодо форм і прав власності у процесі використання, обміну та споживання природних рекреаційно-туристичних ресурсів.

4. Потребують законодавчого врегулювання процедури встановлення мінімально допустимих розмірів трансакцій державного управління при передачі у власність рекреаційних природних ресурсів, а також контролю та специфікацій форм і прав власності на природні рекреаційно-туристичні ресурси.

5. Потребує нормативного врегулювання порядок формування та впровадження системи нормативів щодо скидів і викидів забруднюючих речовин та лімітів споживання рекреаційно-туристичних природних ресурсів рекреаційно-туристичною сферою та іншими секторами економіки.

6. Запровадити рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політики у сфері туризму і курортів ефективний механізм використання кадастрової інформації про рекреаційно-

туристичні території та ресурси як екосистемну сукупність рекреаційних та інших природних ресурсів.

7. Доцільно сформувати і впровадити єдину систему економічного та економіко-екологічного моніторингу, контролю та експертизи стану основних фондів суб'єктів рекреаційно-туристичної сфери і їх впливу на природні рекреаційні ресурси, дотримання ними обмежень та обтяжень при використанні природних ресурсів, відомості якої мають використовуватися насамперед для своєчасного реагування на порушення обмежень щодо форм і прав власності на природний об'єкт та інтересів третіх осіб, для формування висновків про необхідність зміни форми, права або суб'єкта власності на природний ресурс з метою його збереження, відтворення та раціонального використання.

8. Потребує законодавчого врегулювання порядок створення організаційних механізмів доступу громадськості до оцінювання напрямів використання рекреаційно-туристичних природних ресурсів, шляхів їх здійснення, контролю над проведенням торгів, аукціонів, які стосуються природних ресурсів, зміни форм, прав та суб'єктів власності.

9. Доцільно створити спеціальний центральний орган виконавчої влади (наприклад, Державну службу у справах туризму і курортів України), який би забезпечував формування і здійснення єдиної державної політики у сфері туризму, використання природних ресурсів та розвитку рекреаційно-туристичної діяльності тощо на основі перерозподілу компетенції, прав, обов'язків і функцій існуючих державних органів з метою підвищення ефективності рекреаційно-туристичної діяльності. Для ефективної роботи такого органу управління необхідно вдосконалити існуючу інформаційну базу даних про використання природних ресурсів і стан рекреаційно-туристичної діяльності з позицій відносин власності на рекреаційно-туристичні природні ресурси та основні виробничі фонди суб'єктів господарювання. Ця інформація повинна містити не тільки економічну та грошову

оцінку природного ресурсу, але й аналіз альтернатив його використання з позиції національної економіки.

10. Забезпечити законодавчу основу для державної підтримки традиційних кустарних промислів і ремесел регіонів України, зокрема Полтавщини, які становлять важливу складову для розвитку не тільки внутрішнього етнотуризму, але й в'їзного туризму з метою пізнання культурних надбань українського народу та збереження і відродження народних промислів у площині включення їх до складу нових туристичних маршрутів, атракцій, мистецьких свят і подій та послуг сільського зеленого туризму та надання можливості народним майстрам презентувати свої вироби, включитися до регіонального туристичного кластеру, розвивати підприємництво у сфері туризму (особливо зеленого) та більш широкий культурний обмін.

11. Внести зміни до Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. в частині відображення завдань щодо розвитку ринку послуг розміщення у сфері сільського зеленого туризму, що потребує додаткових та окремих зусиль з боку держави та всіх зацікавлених сторін, а також стосовно створення належних умов ведення сільського туризму, формування єдиної комплексної державної політики і нормативно-право-вого забезпечення цього виду діяльності, які б поєднували помірний протекціонізм зі стимулюванням приватної ініціативи та враховували обмежені бюджетні ресурси органів місцевої і регіональної влад і відсутність у них належних повноважень щодо використання таких коштів для самостійного фінансового й економічного стимулювання розвитку сільського зеленого туризму.

12. Запровадити практику розробки регіональних стратегій розумної спеціалізації в регіонах, які мають потенціал розвитку туризму та рекреаційної діяльності.

13. Для підвищення ефективності економіки вражень необхідно розробити і запровадити рішенням Уряду організаційно-економічний, фінансовий і правовий механізми її функціонування, поклавши в основу планування її розвитку:

раціональне розміщення продуктивних сил регіону з урахуванням рекреаційних, історичних, етнічних особливостей території, створення відповідних інфраструктурних секторів, що забезпечують рекреаційно-туристичну сферу комфортними готелями, ресторанами, зонами відпочинку, зменшення негативного впливу на природні рекреаційні ресурси.

14. Пропонується визначити на державному рівні шляхи розробки й упровадження інструментів моніторингу факторів, що впливають на розвиток сталого туризму.

15. З метою використання потенціалу єврорегіонального і транскордонного співробітництва у сфері туризму пропонується розширити повноваження місцевих органів влади та територіальних громад, зокрема в частині зобов'язання їх розглядати і вирішувати питання розвитку сталого туризму як пріоритетні та ініціювати розробку і здійснення проектів розвитку різних, властивих відповідній території, видів туризму, туристичних продуктів, об'єктів туристичної інфраструктури та надати їм відповідні видаткові повноваження щодо використання бюджетних коштів на розробку таких проектів з використанням механізму публічних закупівель та на їх реалізацію спільно з суб'єктами господарювання на умовах публічно-приватного партнерства.

16. Започаткувати регіональні програми підвищення кваліфікації працівників сфери туризму і рекреації з питань менеджменту у туризмі, створення унікальних місцевих туристичних продуктів і їх пропозиції споживачам, організації сервісу та екскурсійно-логістичного супроводу туристів.

17. Провести вдосконалення підготовки кадрів у сфері туризму відповідно до міжнародних стандартів класифікації освіти, зокрема запровадити підготовку кадрів за освітнім напрямом «Туризм», змінити галузь знань «Сфера обслуговування» на галузь знань «Гостинність» і розробити нові стандарти з відповідним змістом стандартів за напрямками: «Туризм», «Готельна справа».

18. Покласти на економічні підрозділи посольств України обов'язки планування і здійснення цільової повномасштабної

роботи по просуванню потенційних туристичних продуктів України на зарубіжних ринках з метою підвищення привабливості країни для іноземних туристів, популяризації України у світі, просуванню бренд-меседжу «Україна – країна, приваблива для туризму» та формуванню стійкої тенденції зростання обсягів в'їзного туризму, зокрема з використанням ресурсів і можливостей зарубіжних виставок, бізнес-форумів, конференцій та інших заходів, у тому числі на основі об'єднання зусиль органів державної влади, представників туристичного бізнесу та інституцій громадянського суспільства. Створення позитивного іміджу регіону чи країни має розглядатися сьогодні як одне з найбільш пріоритетних завдань державної політики і національної безпеки.

19. Необхідно налагодити комунікацію між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері туризму та Міністерства культури України з метою реалізації в Україні сучасних світових трендів у динамічному нарощуванні сфери культурного туризму, який здатен створювати специфічні можливості зайнятості, незалежно від місцезнаходження культурно-історичних об'єктів туристичного інтересу, стримувати міграцію із сільських регіонів, забезпечувати доходи для утримання і збереження об'єктів культурної спадщини, зміцнювати у приймаючих місцевих громад почуття патріотизму та власної гідності.

20. Доцільно в кожній області, яка має потенціал розвитку туризму, створити організацію для координування діяльності з формування відповідної інфраструктури та маркетингу туристичного продукту регіону. Ця організація матиме статус неурядової неприбуткової організації, у створенні якої мають взяти участь представники всіх суб'єктів господарювання та організацій (зацікавлених сторін), що входять до туристично-рекреаційного сектору регіону або здійснюють вплив на регіональні ланцюги створення вартості у ньому.

21. Необхідно розширити застосування інформаційно-комунікаційних технологій в розробці туристичних маршрутів та стратегій розвитку дестинацій з урахуванням їх історії,

культури і місцевих особливостей, зокрема, створити онлайн-платформу для підтримки персоналізованих туристичних послуг.

22. Вивчити, узагальнити та розповсюдити кращий зарубіжний досвід щодо організації управління сталими ланцюгами постачань в рамках туристично-рекреаційних кластерів, зокрема в Європейському Союзі, та розробити відповідні методичні і презентаційні матеріали щодо організації управління сталими ланцюгами постачань в рамках туристично-рекреаційних кластерів, забезпечити відкритий доступ до них через інтернет, а також провести низку відповідних тренінгів в регіонах для представників існуючих туристично-рекреаційних кластерів та фахівців органів регіонального управління та органів місцевого самоврядування, які відповідають за розвиток туристично-рекреаційного сектору на відповідній території.

23. Розмістити державне замовлення в провідних вищих навчальних закладах регіонів, які мають певний потенціал розвитку туристично-рекреаційного сектору, стосовно розробки навчальних матеріалів та підготовки необхідної кількості фахівців зі спеціалізацією «Менеджмент в туристично-рекреаційному кластері».

24. Потребує юридичного визначення поняття сільського зеленого туризму та правових засад надання відповідних туристичних послуг, а також врегулювання підстав і порядку надання державної підтримки цій формі діяльності сільських мешканців. Це має бути реалізовано шляхом внесення змін до спеціального Закону України «Про туризм». При цьому, існуючий проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму (реєстр. №2232а), прийнятий Верховною Радою у першому читанні, не придатний для реалізації цієї пропозиції з огляду на його юридичну недосконалість.

25. Визнати, що важливою передумовою розвитку вітчизняної сфери туризму є проведення цільових науково-

прикладних досліджень закономірностей і методів управління процесом надання туристичних послуг і матеріально-інформаційними потоками з метою визначення «вузьких місць» в логістичному ланцюгу – як з позицій результативності роботи туристичної транспортно-логістичної системи, так із позицій раціоналізації витрат на утримання її окремих складових, та підготовки відповідних рекомендацій з примірним переліком показників ефективності функціонування туристичної транспортно-логістичної системи для використання суб'єктами туристичного бізнесу.

26. Необхідно розробити цільову державну програму з відповідними завданнями регіонального масштабу щодо розвитку інфраструктури туризму, за якістю, яка відповідає міжнародним стандартам, частині спорудження міні-кемпінгів, низькоповерхових (до 4-х поверхів) готелів, об'єктів громадського харчування, інших споруд житлово-побутового призначення, а також модернізації та утеплення існуючих таких об'єктів, з використанням енергозберігаючих конструктивних матеріалів з деревини (наприклад, CLT і WWCB-панелей) та поширених у багатьох країнах світу технологій спорудження пасивних і екобудинків, що забезпечують швидке виконання робіт, високу якість споруд та їх еколого- і енергоефективну експлуатацію.

27. Визнати, що однією із істотних умов конкурентоспроможності туристичного підприємства є наявність у його структурі службу логістики туризму, яка б відповідала за постачання матеріально-технічних ресурсів, їх складування, управління запасами, координувала б свою діяльність з транспортним підрозділом, відділом маркетингу, іншими службами. Така служба повинна мати необхідне інформаційне забезпечення і бути укомплектована фахівцями, які пройшли базову підготовку з логістики.

28. Для забезпечення подальшого розвитку різних форм туризму в Україні і активного формування конкурентоспроможних туристичних продуктів органам влади та органам місцевого самоврядування слід передбачити у

регіональних стратегіях і програмах розвитку туризму заходи щодо сприяння налагодженню системи комунікації між суб'єктами туристичного бізнесу, котра дозволить розширити існуючу клієнтську базу за допомогою використання інформації стосовно уподобань споживачів, на основі яких буде удосконалено туристичний продукт, щоб він став більш привабливим, та визначити сутнісні детермінанти споживчої поведінки і оцінити якість змін, що відбулися, на рівні певних сегментів споживачів.

29. За участю місцевих органів влади та суб'єктів господарювання розробити стратегії гастрономічного туризму, з поєднанням історії місцевості та її кухні для диверсифікації туристичних маршрутів і розробки кооперативних туристичних проектів для зв'язку місцевості, історії та гастрономії.

30. З метою належного забезпечення прав та законних інтересів громадян-споживачів туристичних послуг необхідно внести зміни до законодавства щодо посилення відповідальності туроператорів і турагентів за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, які пов'язані з необхідністю покриття витрат туриста з його повернення в місце проживання (перебування), відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, шляхом встановлення вимог обов'язкової наявності у них гарантованого фінансового забезпечення такої відповідальності у розмірі, що дорівнює сумі їхніх зобов'язань перед туристами щодо надання послуг до повного виконання договору на туристичне обслуговування. При цьому слід передбачити, що дохід туроператорів і турагентів формується шляхом відображення платежів туристів через рахунок 69 «Доходи майбутніх періодів», і тільки після виконання умов договору на рахунок 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг».

31. Визнати за необхідне проведення наукових досліджень з проблем державного контролю якості надаваних (наданих)

туристичних послуг, застосування механізмів моніторингу якості таких послуг, критеріїв оцінки якості і порядку здійснення оцінки якості туристичних послуг з метою розробки обґрунтованих пропозицій щодо законодавчого врегулювання цього питання відповідно до сучасних вимог щодо державного контролю та пріоритетних напрямів розвитку туризму, визначених державою.

32. З метою визначення вагомості туризму для національної економіки, обсягів туристичного споживання, економічної ефективності суб'єктів туристичної діяльності для держави та забезпечення якості туристичних послуг необхідно запровадити у державній статистиці сучасний механізм збору і обробки статистичної інформації щодо туризму в системі сателітних рахунків згідно з міжнародними рекомендаціями, що дасть змогу оцінити внесок туризму в економіку країни, агрегувати значний обсяг первинних даних стосовно туристичної діяльності і відстежувати динаміку галузі туризму у валовому національному продукті країни.

33. Реалізація завдань глави 16 «Туризм» Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію країни та ЄС, Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. та цілей Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» потребує істотного вдосконалення спеціального законодавства про туризм, приведення його у відповідність із законодавством Європейського Союзу та іншими міжнародними актами у сфері туризму. Для цього невідкладно має бути розроблена нова редакція Закону України «Про туризм», який був прийнятий ще у вересні 1995 р., з тих пір зазнав лише незначних косметичних змін і нині містить багато положень, що суперечать іншим законам України і міжнародним документам.

34. З метою забезпечення високих темпів розвитку туристичної індустрії, насамперед на регіональному рівні, пропонується прийняти відповідні нормативно правові акти стосовно:

- удосконалення управління економічною безпекою суб'єктів господарювання туристичної та курортно-рекреаційної сфери, безпекою життєдіяльності споживачів їх послуг;

- подальшого розвитку таких перспективних напрямів курортно-рекреаційного туризму, як духовний, спортивний, зелений, пригодницький, кулінарний тощо;

- удосконалення державної соціальної політики, спрямованої на забезпечення доступності туристичних та курортно-рекреаційних послуг для малозабезпечених верств населення, осіб з особливими потребами та інших форм доступного туризму.

35. Звернути увагу всіх учасників туристичного ринку України на те, що забезпечення їхньої ефективної взаємодії і реалізації потенціалу організаційного, економічного і фінансового механізмів регулювання розвитку сфери туризму та курортів їхня діяльність має враховувати бізнес-інтереси суміжних галузей, узгоджуватися з стратегічними пріоритетами розвитку туристичних дестинацій, соціокультурними особливостями територіальних громад, відповідати трендам макрорегіональних перспектив розвитку туризму.

36. Необхідно забезпечити повну реалізацію положень і можливостей Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, який вчинений 27 травня 2011 р. і до якого приєдналася Україна у лютому 2017 р., спрямованих на збалансований та ефективний розвиток туристично-рекреаційної галузі у Карпатах, зокрема шляхом:

- розроблення та реалізації регіональних і місцевих програм розвитку інвестиційної діяльності на території гірських районів України, спрямованих на заміщення державного бюджетного фінансування проектів розвитку їх економіки (у т.ч. з визначенням серед пріоритетних сфер інвестування туристично-рекреаційного комплексу) шляхом створення інвестиційних фондів, кластерів, інших об'єктів

інвестиційної інфраструктури, у тому числі транскордонних, залучення коштів іноземних інвесторів, трудових мігрантів;

- збільшення обсягів та практик використання механізмів державно-приватного партнерства, у т.ч. у формі концесій, для реалізації проектів з модернізації туристичної та транспортної інфраструктури, освоєння природних ресурсів (джерел мінеральних вод, лікувальних грязей), реконструкції, збереження та реставрації культурних пам'яток;

- розроблення механізмів надання туристичних об'єктів та природних ресурсів у довготривалу оренду за умов капітальної реставрації, належного утримання пам'яток архітектури, відкритого доступу до них, забезпечення умов дотримання екологічної безпеки;

- звільнення від сплати податку на прибуток новозбудованих та модернізованих підприємств туристично-рекреаційної сфери у гірських районах (санаторно-курортні заклади, інші заклади колективного розміщення, бювети, грязелікарні, відпочинкові комплекси, які надають послуги проживання та харчування для туристичних груп) терміном на 10 років (із внесенням відповідних змін до Податкового кодексу України);

- активного залучення суб'єктів туристично-рекреаційного бізнесу до проектів транскордонного співробітництва, зокрема, у грантовій Програмі транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Польща-Білорусь-Україна 2014–2020».

37. Однією із найбільш поширених і перспективних організаційних форм розвитку ринку туристичних послуг України є формування туристичних кластерів, що актуалізує завдання поширення серед туристичних компаній України знань про переваги кластерної моделі співробітництва, ефективні види кластерів та процеси кластероутворення, досвід і попередню оцінку доцільності й ефективності кластерів, що формуються, а також потребує вдосконалення типології кластерів, розширення переліку критеріїв їх класифікації, розробки технології формування туристичних кластерів та

розробки і затвердження на регіональному і загальнодержавному рівні відповідної стратегії становлення кластерних ініціатив туристичних компаній на ринку туристичних послуг України.

38. Необхідно підвищити роль об'єднань суб'єктів туристичного ринку як неприбуткових саморегулювних організацій, які б могли взяти на себе ряд функцій в частині організації і сприяння розвитку вітчизняного туристичного ринку, зокрема поширення і розвитку системи добровільної стандартизації туристичної діяльності з урахуванням вимог конкурентного середовища і інтересів споживачів, консультування і надання юридичної допомоги, захисту прав і інтересів туристів, поширення інформації про вітчизняні туристичні продукти та об'єкти туризму історико-архітектурного і культурного характеру, а також могли б здійснювати загальну координацію підприємницької діяльності у сфері туризму.

**14. ДВНАДЦЯТИЙ ПЛЕНУМ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ
НА ТЕМУ: «НОВА СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ:
ШЛЯХ ДО МАЙБУТНЬОГО»
(22 листопада 2018 р., м. Київ)**

14.1. Пленарна доповідь «Спроможне місцеве самоврядування в Україні – витоки, здобутки та очікування» (доповідач – віце-президент Спілки економістів України, доцент Г.В. Яцюк)

Шановні учасники Пленуму Правління Спілки економістів України!

Визначальним фактором успішної держави є її система влади, ефективність якої безпосередньо визначається не стільки макроекономічними чи будь-якими іншими показниками та індикаторами, скільки, перш за все, рівнем життя громадян, доступністю та якістю публічних послуг, прозорими і зрозумілими умовами залучення громадян до управління публічними справами.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ці наріжні основи держави визначені Конституцією України і вони визначають систему влади, яка забезпечує гарантії прав і свобод людини, формування і втілення в життя політики, у якій метою і найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека.

Влада демократичної держави зазвичай формується у двох площинах – горизонтальній (це відомий принцип стримувань і противаг у формі трьох гілок влади) і вертикальній (розподіл виконавчої влади між центром і адміністративно-територіальними одиницями та місцевими громадами). Для України, як унітарної держави, вертикальний розподіл виконавчої влади має місце у формі адміністративної і демократичної децентралізації.

Перша (адміністративна) децентралізація означає розширення компетенції місцевих державних адміністрацій, які діють у межах отриманих повноважень самостійно і до певної міри незалежно від центральної влади, хоч і призначаються нею.

Друга (демократична) децентралізація передбачає створення розгалуженої системи місцевого самоврядування, коли місцеві справи вирішуються не представниками уряду чи інших центральних органів влади, а особами, обраними населенням. У сучасному світі децентралізація є органічним поєднанням окремих елементів як адміністративного, так і

демократичного змісту, а також елементів централізму, від зваженого і розумного використання яких залежить ефективність влади, стабільність і добробут у суспільстві, рівень життя громадян.

Конституцією України визнається і гарантується місцеве самоврядування, що є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Міське самоврядування на території сучасної держави Україна має давню історію і традиції, що беруть свій початок з перших міст Північного Причорномор'я (Ольвія, Тира, Херсонес Таврійський), що були засновані греками у VII-VI столітті до нашої ери і стали першими державними утвореннями, побудованими на принципах самоврядування через народні збори і створені ними ради та виборні колегії (магістратури), наділені виконавчими функціями.

За часів Київської Русі основи самоврядування представляло міське віче. Влада між князем і вічем певною мірою була розподілена. За князем були суд, управління, право накладати і збирати податки, законодавча політика. На вічевих зборах обговорювалися питання обрання нового князя, формування адміністративних та судових органів тощо. Віче мало право втручатися у справи князя. Історія свідчить про такі випадки, коли віче дуже обмежувало князівську владу, а інколи навіть обирало іншого князя. Князі зважали на думку віча, укладали з ним політичні угоди.

У період середньовіччя елементи місцевого самоврядування існували у містах і містечках – у формі війтівства, на селі – у формі верв, тобто громад, які об'єднували мешканців кількох сусідніх сіл.

Наступною історичною віхою на шляху становлення місцевого самоврядування на території нашої країни стало запровадження магідебурзького права, яке створило нову юридичну основу для розвитку самоврядування, насамперед, у містах. Одними з перших українських міст, які отримали привілеї магідебурзького права, були міста Арнік (1339 р.), Львів

(1356 р.), Кам'янець на Поділлі (1374 р.), Берест (1390 р.). Міське самоврядування виявлялося у тому, що городяни обирали строком на один рік раду, члени якої, так звані радці, мали бути місцевими жителями і володіти певним майном. Колегія радців обирала свого голову – бурмістра. Рада на чолі з бурмістром здійснювала керівництво містом і всіма поточними господарськими справами. Крім ради, магдебурзьке право передбачало також обрання лави – колегії присяжних на чолі з війтом, яка була судовою інстанцією у кримінальних, а також цивільних справах. Рада на чолі з бурмістром і лава на чолі з війтом іменувалися магістратом.

У цілому магдебурзьке право сприяло розвитку української національної свідомості, що не в останню чергу вплинуло на формування української козацької держави. Козацьке самоврядування в Січі (друга половина XVI – середина XVIII ст.) заклало основи самобутнього адміністративно-військового ладу, який відзначався демократизмом і своєрідним врядуванням. Верховна влада на Січі належала козацькій раді, у якій брали участь всі січовики. Ради відбувалися регулярно і в майже точно визначений строк. Січовики обирали старшину: кошового отамана, писаря, суддю, осавула і мали змогу в будь-який час достроково позбавити їх займаних посад.

Козацьке самоврядування в Січі розв'язувало найважливіші господарські, військові, судові справи. Деякі науковці (наприклад, М. Оніщук, В. Кампо) стверджують, що саме з козацькою державою слід пов'язувати початок становлення українського муніципалізму.

Вже з XIX і до початку XX століття на території сучасної України формуються загальноімперські форми місцевого самоврядування. У 1838 р. запроваджується сільське товариство як форма станового самоврядування для державних і вільних селян, яке було поширене у 1861 р. на всіх селян. Сільське товариство збігалось з сільською громадою і мало свою корпоративну власність, у тому числі й на землю. Схід жителів вирішував найважливіші питання в сільському товаристві, а обраний на сході сільський голова та призначений писар –

поточні справи. У 1889 р. для контролю за діяльністю сільського самоврядування було запроваджено інститут земських начальників, який існував до лютого 1917 р. Земський начальник призначався з дворян і мав широкі повноваження.

У другій половині XIX століття запроваджується земське управління. На земські установи покладались основні обов'язки із забезпечення життєдіяльності місцевого населення: постачання продовольства, утримання шляхів, будівель, споруд, земських благодійних та лікувальних закладів, підтримка розвитку народної освіти, організація допомоги хворим та бідним. У цілому земські установи мали чітко визначені соціально-обслуговуючі функції і справляли певний позитивний вплив на розв'язання місцевих проблем, сприяли піднесенню загального рівня життя селян.

З початку новітньої історії України ідея місцевого самоврядування і децентралізації влади збагачується і актуалізується такими видатними мислителями як М. Драгоманов та М. Грушевський.

За М. Драгомановим функціонування місцевого самоврядування можливе лише за умов реальної децентралізації, що дозволить перенести адміністративну владу із столиці до окраїн, які будуть колегіально вирішувати усі нагальні питання забезпечення їх життєдіяльності. Його ідеї знайшли своє продовження в працях М. Грушевського, насамперед у конституційному проекті та «Декларації про автономію України». Як і М. Драгоманов, М. Грушевський обстоює принципи політичної свободи і демократії, висловлюється за послідовну децентралізацію влади і широке місце самоврядування, стверджуючи (зокрема, у відомій статті «Конституційне питання і українство в Росії»), що «тільки децентралізація може забезпечити успішний економічний і культурний розвій провінцій».

З проголошенням державної незалежності України у січні 1918 р. місце самоврядування було визнано складовою частиною нового демократичного конституційного ладу, а Конституцією Української Народної Республіки передбачалося

створити систему місцевого самоврядування у складі громад, волостей і земель, де єдина безпосередня місцева влада мала належати радам і управам.

Проте, на початку минулого століття цим прогресивним ідеям не судилося втілитися у практику. Наступний період існування України у складі республік колишнього СРСР позначився тим, що первинним суб'єктом самоврядування було визначено адміністративно-територіальну одиницю, а місцеві ради всіх рівнів з кущими і суто формальними повноваженнями входили до єдиної системи органів державної влади, з повною централізацією владних функцій на рівні держави.

Прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою Української РСР Декларація про державний суверенітет України знаменувала початок історично нового етапу формування місцевого самоврядування в країні. У грудні 1990 р. приймається спеціальний Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», який став істотним кроком вперед, оскільки в ньому було повернуто до вжитку сам термін «місцеве самоврядування», визначено основні принципи, на яких будується цей інститут держави, хоча сільські, селищні, районні, міські, районні в містах, обласні Ради та їх органи і надалі визнавалися державними органами місцевого самоврядування, тобто органами державного управління на місцях. Водночас, на початку 1992 р. було запроваджено виконавчу вертикаль влади з представників Президента в областях і регіонах, які здійснювали державну виконавчу владу і контролювали органи місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих державних функцій.

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України вперше проголосила первинним суб'єктом місцевого самоврядування не адміністративно-територіальну одиницю, а територіальну громаду – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, надавши їм право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України (стаття 140 Конституції

України). З приєднанням України через рік – у липні 1997 р. – до Європейської хартії місцевого самоврядування робота по організації ефективної влади територіальних громад отримала додаткові правові стимули і підстави. Ратифікацією Хартії Верховна Рада України підтвердила необхідність реального місцевого самоврядування на основі створених на демократичній основі органів, уповноважених приймати рішення, і широкої автономії повноважень громад, а також визначення шляхів і засобів здійснення цих повноважень та ресурсів, необхідних для їх виконання, що забезпечили б ефективне і близьке до громадян управління місцевими справами.

Проте наступні 17 років – від прийняття 21 травня 1997 р. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким був скасований Закон «Про Представника Президента України», і прийняття у квітні 1999 р. Закону України «Про місцеві державні адміністрації», і до квітня 2014 р. – пройшли під знаком певного протистояння централізованої виконавчої влади та її органів на місцях з органами місцевого самоврядування, яке було не на користь останніх. Реальних повноважень, підкріплених фінансово, місцеве самоврядування не отримало, а ряд законодавчих актів, що приймалися за цей час, у тому числі Програма державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні, затверджена Указом Президента України від 30 серпня 2001 р. №749/2001, мали формальний характер і тому не знайшли належного практичного втілення.

Історично важливі процеси формування органів місцевого самоврядування розпочалися лише з прийняттям урядом 1 квітня 2014 р. Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Для реалізації завдань Концепції, окрім чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», було прийнято Закони України «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня 2014 р.) та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05 лютого 2015 р.), а також внесено зміни до

Бюджетного і Податкового кодексів України, які врегулювали процедури фінансової децентралізації. Ці акти склали правову основу формування згідно з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування дієвого і спроможного інституту влади на базовому рівні, а саме об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Реформування влади розпочалося в тренді глобальних процесів. Мова про те, що у вересні 2015 р. на Саміті ООН з питань сталого розвитку було прийнято оновлене бачення глобального розвитку до 2030 р. та прийнято сімнадцять цілей сталого розвитку (ЦСР), які офіційно рекомендовано до впровадження на національних рівнях, починаючи з 2016 р. Україна, незважаючи на дію агресивних зовнішніх чинників, стала однією з перших країн, що взяла курс не лише на імплементацію Цілей Сталого Розвитку, а й розробила власний план дій, викладений у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

В контексті тематики нинішнього Пленуму слід звернути увагу на одну із Цілей Сталого Розвитку, яка у згаданій Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» фігурує під номером одинадцять та звучить як «сталий розвиток міст і громад» і спрямована, зокрема, на покращення регіональної інфраструктури та залучення додаткових інвестицій, необхідних для регіонального розвитку. Вона містить шість завдань поточного і стратегічного масштабу, серед яких забезпечення доступності житла, розвитку поселень і територій винятково на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості, збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектора, забезпечення своєчасного оповіщення населення про надзвичайні ситуації і зменшення негативного впливу забруднюючих речовин, у тому числі на довкілля міст, шляхом використання інноваційних технологій, а також забезпечення розроблення і реалізації стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих

місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.

Безумовно, що виконання таких завдань неможливо було б здійснити без проведення широкомасштабної децентралізації владних повноважень і запровадження сучасних механізмів управління розвитком локальних територій. Крім цього слід мати на увазі, що стосовно цієї цілі прийнято низку документів під егідою ООН, зокрема, Хаббітат III, який передбачає залучення локальних еліт до планування розвитку територій.

На сьогодні зусилля держави щодо децентралізації влади, створення спроможних місцевих громад і розвитку їхнього самоврядування на відповідній території з метою вирішення проблем місцевого розвитку і забезпечення високої якості життя населення, дали відчутні результати. За даними Моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування, який щомісяця здійснює Мінрегіон, на початок листопада поточного року створено 865 об'єднаних громад, з них у 123 у грудні 2018 р. відбудуться перші місцеві вибори. Ще 21 об'єднана громада чекає рішення Центральної виборчої комісії про призначення на їх території перших місцевих виборів.

При цьому держава стимулює процес добровільного об'єднання шляхом фінансової підтримки формування необхідної інфраструктури для ОТГ. Наприклад, у 2017 р. субвенція на це становила 1,5 млрд грн, а у 2018 р. – 1,9 млрд гривень. Цим коштом 366 ОТГ реалізували у минулому році понад дві тисячі (2 046) проектів.

Наближення послуг до громадян та їх доступність забезпечується формуванням мережі центрів надання адміністративних послуг. В Україні на сьогодні вже діє 775 таких центрів, з них понад 450 – при районних територіальних громадах, близько 200 в містах обласного значення і більше сотні в ОТГ. За 10 місяців поточного року доходи місцевих громад України від надходжень за адміністративні послуги склали 2 млрд гривень.

До кінця 2020 р. за підтримки програми «U-LEAD з Європою» (ця програма фінансується спільно Європейським Союзом і державами-членами – Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією і підтримує реформу децентралізації та її секторальні напрямки) передбачається створити до 600 центрів надання адмінпослуг, переважно в центрах об'єднаних територіальних громад, містах районного значення та містах обласного значення. Цьому сприяють нещодавно прийняті закони, що надають можливість децентралізувати частину повноважень таких центрів з надання базових адмінпослуг – реєстрація нерухомості, бізнесу, місця проживання особи, – передавши їх на рівень громад.

Слід зауважити, що практика створення таких центрів безпосередньо в органах місцевого самоврядування, а не в державних органах чи їх регіональних підрозділах, переслідує мету максимального наближення влади до громадян, щоби всі послуги, всі контакти громадянина з владою відбувались на місцевому рівні. У цій справі Україна скористалася скандинавською моделлю та досвідом Польщі, де надання публічних послуг передано на місцевий рівень, наприклад, на рівень гмін – первинних адміністративних одиниць в Польщі.

Нині на території об'єднаних громад проживає 8,4 млн населення, або 23,9% від загальної чисельності населення України (цей показник не враховує тимчасово окуповані території). Тільки за жовтень поточного року кількість населення, що проживає в ОТГ, зросла на 1,3 млн, що пояснюється активізацією процесу створення об'єднаних громад з центрами у містах обласного значення. В Україні вже 16 міст обласного значення (із 168 таких міст загалом по країні) створили об'єднані громади, приєднавши до себе 38 довколишніх сільських та селищних рад. Крім того, в країні є 271 мале місто, які потенційно теж могли б стати адміністративними центрами новоутворених ОТГ.

Водночас, формування об'єднаних громад з центрами у містах обласного значення стримується, зокрема тим, що, наприклад, із 30 міст, які розпочали процедури приєднання, не

відповідають перспективним планам 12. Загалом 87 міст обласного значення обмежені перспективними планами на приєднання. Змінити ситуацію можуть обласні державні адміністрації спільно з обласними радами шляхом внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей.

Добровільне об'єднання територіальних громад дозволило новоутвореним органам місцевого самоврядування дістати відповідні повноваження та ресурси, що їх раніше мали міста обласного значення. Інтереси громадян, які мешкають на території об'єднаної громади, тепер представляють обраний голова, депутатський корпус та виконавчі органи ради громади, що забезпечують реалізацію наданих законом повноважень в інтересах громади. У населених пунктах, що увійшли до складу об'єднаної громади, право жителів на місцеве самоврядування та надання послуг громадянам забезпечують обрані ними старости.

Слід зауважити, що об'єднання громад на добровільній основі здійснюється з урахуванням думки громадян. Також обов'язковим при плануванні створення громад є визначення потенційних ресурсних можливостей громади для економічного та соціального розвитку і можливості забезпечити надання якісних послуг жителям.

Ефективне місцеве самоврядування та забезпечення ним розвитку відповідних територій потребує збільшення ресурсної та фінансової бази для якісного виконання нових повноважень. Тому із внесенням змін до Податкового та Бюджетного кодексів, з 1 січня 2015 р. місцеве самоврядування отримало більше фінансів для підвищення економічної спроможності. Об'єднані громади здобули повноваження та ресурс, які мають міста обласного значення, зокрема – зарахування до місцевих бюджетів ОТГ 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження. Окрім того, на місцях повністю залишаються надходження від податків: єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

Істотною новацією є те, що об'єднані територіальні громади мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Раніше їх мали тільки обласні та районні бюджети і бюджети міст обласного значення. Виконання делегованих державою повноважень забезпечується відповідними трансфертами: дотаціями, освітніми та медичними субвенціями, субвенціями на розвиток інфраструктури громад тощо. Законодавчі зміни також надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети не залежно від дати прийняття закону про Державний бюджет України.

Такі зміни вже дали перші результати. Власні доходи місцевих бюджетів від 2014 по 2017 р. зросли більш як на 100 млрд грн, зокрема, плата за землю зросла на 20%, надходження податку на нерухоме майно – на понад 70%.

За 10 місяців 2018 р. доходи місцевих бюджетів зросли на 22,0% або на 34,2 млрд грн, порівняно з аналогічним періодом 2017 р., та склали 189,4 млрд грн, з них надходження податку на доходи фізичних осіб склали 110,2 млрд (+26,2% проти відповідного періоду 2017 р.), єдиного податку – 24,5 млрд грн (зросли на 5,2 млрд грн, або на 27,0%), плати за землю – 22,7 млрд гривень. Важливо, що надходження власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ за 10 місяців поточного року, порівняно з 2017 р., зросли на 62,3% та склали 16,9 млрд гривень.

Навіть за таких красномовних показників, потенціал одного із найвагоміших джерел наповнення місцевого бюджету – податку з доходів фізичних осіб використовується недостатньо внаслідок значного рівня тінізації доходів найманих працівників, неефективних заходів з легалізації заробітної плати, а також неврегульованості механізму сплати та зарахування цього податку відокремленими підрозділами юридичних осіб.

Окрім вагомих фінансових можливостей об'єднані територіальні громади отримали ряд інших інструментів забезпечення економічного розвитку – право на здійснення

зовнішніх запозичень, самостійне обрання банків з обслуговування коштів місцевих бюджетів відносно розвитку та власних надходжень бюджетних установ, а також повноваження у сфері архітектурно-будівельного контролю та право самостійно визначати містобудівну політику.

Місцева влада тепер зацікавлена в розвитку інвестиційної привабливості своїх територій на благо громади, адже сплачені тут податки підуть на підвищення якості життя мешканців цієї території. Різноманітні дозволи та реєстраційні документи для ведення бізнесу можна буде отримувати на місцях, громади зможуть самостійно залучати інвестиції, сприяючи соціально-економічному розвитку. Переваги реформи безліч громад відчули вже сьогодні: в їхніх містах, селах і селищах почали приводити до ладу дороги, будувати водогони, ремонтувати медичні та освітні заклади – все те, що десятиліттями перебувало у занепаді. Реформа дала поштовх до повноцінного розвитку громад, можливість поліпшити життя у кожному населеному пункті та у країні в цілому і дозволяє громадянам – усім – самостійно господарювати там, де вони живуть.

Слід звернути увагу на те, що значна частина громад досі займають вичікувальну позицію і не поспішають об'єднуватися. За даними моніторингу, громади у 110 районах з 490 (крім 25 тимчасово окупованих) досі не беруть участі у процесах об'єднання, вони вже згаяли і час, і передбачені реформою можливості для розвитку. Але важливим для них буде 2019 рік, коли вирішуватиметься питання подальшої добровільності у процесі формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування. Тобто у громад ще є шанс стати частиною історії успіху, яку зробили вони самі, а не хтось за них. Водночас, майбутнє громад, їх віра у реформу і мотивація до змін залежить також і від рішень на центральному рівні, а особливо від рішень Центральної виборчої комісії, нещодавно оновлений склад якої має стати прибічником децентралізації і її своєчасні рішення щодо виборів в ОТГ сприятимуть громадам ставати на шлях об'єднання.

Важливо, щоб ОТГ сповна використовували надані їм повноваження і інструменти розвитку. Для успішної роботи в цьому напрямі слід залучати, насамперед, кваліфіковані кадри, адже людський капітал був і залишається головним фактором розвитку, а в нинішніх умовах реформ він є визначальним. Проблеми місцевого значення набагато легше вирішувати на рівні регіонів, зусиллями громад, насамперед тому, що в цьому випадку влада і людина діють спільно, в безпосередньому контакті, у взаємно узгоджених інтересах, спрямованих на результат. Варто лише задіяти ініціативу, інтелектуальний потенціал громади, забезпечити чітке бачення мети та належну розробку проектів місцевого розвитку.

Одним із напрямів зміцнення дієвості органів місцевого самоврядування є забезпечення повноти участі громадян в управлінні справами місцевих громад на основі сучасних інформаційних технологій, що дозволяють упроваджувати засоби оперативних міжвідомчих комунікацій, відкритого суспільного діалогу, постійного моніторингу ефективності управлінських рішень. Такі можливості, зокрема, надає впровадження електронного урядування.

Безумовно, добровільне об'єднання територіальних громад протягом 2015–2017 років дало позитивний результат і зміни на краще. Тому подальше сприяння цьому процесу – одне з головних завдань на майбутнє.

Вже нинішні результати децентралізації влади створили передумови для трансформації територіального устрою також і субрегіонального рівня. Необхідність цього викликана тим, що на районному рівні одночасно функціонують райдержадміністрація, райрада, виконавчі органи об'єднаних територіальних громад із визначеними законом повноваженнями, які, на жаль, переважно дублюються, навіть вступають у конкуренцію, що не має нині законодавчих підстав для вирішення.

Така ситуація потребує зміни системи органів влади, перерозподілу та розмежування повноважень і ресурсів, що вимагає удосконалення територіальної організації влади на

субрегіональному рівні. А це потребує подальшої децентралізації повноважень та системного ресурсного забезпечення їх виконання. Повноваження мають бути розподілені в трьох площинах компетенції (виключної для держави і органів місцевого самоврядування та спільного відання), які не повинні перетинатися у сфері прийняття рішень, окрім прийняття спільних рішень і погодження рішень, причому сфера спільного відання має бути зведена до мінімуму, а пряме втручання держави у сферу компетенції місцевих громад – виключене, за винятком контролю законності прийнятих ними рішень.

Це дійсно одна із нагальних проблем, що потребує вирішення. Але при цьому слід дотримуватися законності і не допускати дій, які б суперечили Конституції України. Мова йде, наприклад, про ініціативу ряду областей (Житомирська, Івано-Франківська, Одеська, Хмельницька й інші), які у травні-червні 2016 р. звернулися до Президента України та Прем'єр-міністра України з пропозицією укласти договори про розподіл повноважень між Урядом, обласними державними адміністраціями та обласними радами, хоча визначення повноважень органів місцевого самоврядування згідно зі статтями 19, 140, 143 і 144 Конституції України здійснюється на підставі закону, а не на рівні угод. Тоді ж, влітку 2016 р., Президент України заявив, що пропозиції обласних рад щодо договірних відносини з урядом про розмежування повноважень суперечать нормам Конституції України.

Укладення угод між урядом та органами місцевого самоврядування на рівні регіонів передбачено Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р., але предметом таких угод не є і не можуть бути питання розмежування повноважень, а виключно спільні заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації в регіоні державної стратегії регіонального розвитку та регіональної стратегії розвитку, порядок, обсяги, форми та строки фінансування

таких спільних заходів відповідно до Державного бюджету України та місцевих бюджетів тощо.

Реальною розумною альтернативою вищезгаданим угодам регіонального розвитку, яка відповідає духу нинішньої реформи місцевого самоврядування і спрямована на ефективне використання ресурсного потенціалу регіонів, може стати системний підхід до формування політики регіонального розвитку. Цьому питанню приділялася значна увага під час засідання Ради регіонального розвитку, що відбулося 12 листопада 2018 р. за участю Президента України, який наголосив на необхідності подолання спорадичності і певного хаосу в реалізації політики розвитку регіонів і доручив представникам регіональної влади розробити плани перспективного розвитку території на 2019–2021 роки, обговорити їх із суспільством і громадами, і прийняти такі плани на рівні громад. Глава держави зазначив, що кожна територія повинна визначити свої переваги і пріоритети, на основі яких на дорожніх картах регіонів з'являться першочергові об'єкти, які будуть маркерами розвитку, і кожен член громади знатиме, що буде зроблено у найближчі три роки і куди підуть зароблені кошти громади.

Президент України запевнив, що наявність таких перспективних планів із затвердженими громадою проектами, механізмами фінансування в рази підвищить інвестиційні перспективи територій. При цьому, державі буде легше знайти можливість співфінансувати деякі, особливо значимі, з цих проектів, не «зазіхаючи» на кошти громад, а, навпаки, надаючи фінансову допомогу місцевим громадам в реалізації проектів.

Кілька слів про такий, головний після людського, ресурс місцевих громад як земля. Згідно з оцінками проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» Світового Банку у 2016–2017 рр. значно збільшилася площа сільськогосподарських земель, що знаходяться в тіньовий оренді, і на кінець 2017 р. площа таких земель сягнула понад 12 млн гектарів. Очевидно, що господарська діяльність на таких ділянках теж здійснюється в «тіні», від

чого потерпають, насамперед, місцеві бюджети, які отримують лише податок на землю, який в більшості муніципальних рад встановлено на мінімальному рівні близько 100 грн на гектар. У той же час податкове навантаження на гектар у легально працюючих підприємств, згідно з оцінками Всеукраїнської Аграрної Ради, на основі даних Державної фіскальної служби України, становить 1400 грн на гектар (цю суму складають: 515 грн від сплати ПДВ, 241 грн – ЄСВ, 18 грн – військовий збір, а також 217 грн – ПДФО з заробітної плати та 234 грн – ПДФО з орендної плати). Беручи до уваги ці показники, експерти оцінюють загальні втрати державного бюджету від тіньової оренди землі у розмірі близько 16 млрд гривень.

Водночас місцеві бюджети недоотримують податок на доходи фізичних осіб – орендодавців земельних паїв, що є їх головним бюджетоутворюючим податком. Донедавна місцеві органи самоврядування не були зацікавлені у легалізації ринку оренди землі, оскільки згідно з податковим законодавством податок з орендної плати за землю зараховувався до бюджету за місцем реєстрації (податкової адреси) орендаря, а не до бюджету територіальної громади за місцем знаходження земельної ділянки, що здається в оренду. Це призводило до хронічного недофінансування місцевих бюджетів громад, на території яких розташовані земельні ділянки «тіньової оренди».

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств», який набрав чинності з 15 серпня 2018 р., слід очікувати підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування в контролі над офіційним оформленням договорів оренди, оскільки змінами до Податкового кодексу України, що внесені цим Законом, встановлено сплату податку на доходи фізичних осіб з орендної плати за нерухоме майно, в тому числі земельні ділянки (паї), до місцевих бюджетів за місцезнаходженням земельних ділянок.

За даними моніторингу, 479 ОТГ вже отримали у комунальну власність землі за межами населених пунктів,

загалом – 938,7 тис. гектарів. До кінця року землю отримають усі 665 ОТГ, створені у 2015–2017 роках, що істотно розширить і посилить їх спроможність якісно виконувати отримані повноваження.

Шановні учасники Пленуму! Ми лише на початку нелегкого шляху формування дійсно нового бачення розвитку країни. І цьому значною мірою сприяє місцеве самоврядування, що формує у громадян відчуття причетності до процесів поліпшення умов життя, роботи, якості соціальних послуг безпосередньо за місцем їх проживання. Поступово змінюється свідомість пересічного громадянина, посадовця, керівника. З'являється розуміння та відповідальність за те, що залишиться наступним поколінням, у яких умовах проживатимуть наші діти. Головне, що ці процеси в Україні набувають все більших, ширших масштабів, і є усі підстави вважати, що вони стануть незворотними.

Тепер реформа набирає обертів. До неї прикута увага засобів масової інформації, громадськості, майже щодня в Україні проводяться різні науково-практичні та фахові форуми (семінари, круглі столи тощо) науковців, керівників органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади, працівників виконавчих органів ОТГ, представників об'єднань громадян та бізнесу. Тому головна мета нашого Пленуму не дублювати подібні заходи, а акцентувати увагу членів Спілки, наших регіональних осередків на важливості і актуальності заходів з реформування влади на місцях та досягнення належного рівня її спроможності як у наданні якісних публічних послуг, так і, що є головним, у вирішенні нагальних проблем територій і їх комплексного розвитку в інтересах місцевого населення та для забезпечення якості життя, гідної громадянина цивілізованої європейської країни.

Підсумовуючи викладене, слід акцентувати увагу на тому, що нинішня реформа у сфері місцевого самоврядування є по суті стратегією регіонального розвитку, яких нам так бракувало за роки незалежності України, хоча її основи були закладені ще понад два десятиліття тому, з прийняттям Конституції України.

Більше того, сьогодні це чи не єдина реформа, наслідки якої вже починають працювати на людину, в ім'я її добробуту, безпеки і розвитку – початкову і кінцеву мету політики демократичної держави. Це дає вагомі і реальні підстави для оптимізму, віри в те, що ініціатива, віковичне прагнення українців до господарювання на власній землі, їх працездатність і Богом дана духовність наймиролюбнішої нації дадуть відчутні результати, нові імпульси для розвитку країни, а це запорука зміцнення державності, суверенітету і цілісності держави, рівня життя наших громадян.

Зауважу, що питання, винесене на обговорення нинішнього Пленуму – це питання державної ваги, особливо нині, в умовах триваючої агресії у східних регіонах країни, анексії окупованого Криму, що призвело до втрати значної частки економічного потенціалу країни. Воно стосується безпосередньої участі громадян на місцях у налагодженні життя в регіонах, розв'язання гострих проблем місцевого значення у сфері економіки, використання ресурсів, екології, соціальної інфраструктури тощо.

Тому пропозиції Пленуму за результатами розгляду цього питання мають сприяти прискоренню і ефективності подальших кроків реформи місцевого самоврядування. Загалом – це передній край нашої спільної роботи в регіонах, роботи наших регіональних осередків, ефективного використання ними людського потенціалу, знань і досвіду у наданні всілякої підтримки і сприяння об'єднаним територіальним громадам, органам місцевого самоврядування у забезпеченні досягнення високих цілей реформ і реальної владної спроможності місцевих громад у їх роботі по розвитку територій. Дякую за увагу!

15.2. Рекомендації дванадцятого Пленуму Правління Спілки економістів України за підсумками розгляду питання «Нова стратегія регіонального розвитку України: шлях до майбутнього» (схвалені дванадцятим Пленумом Правління Спілки економістів України 22 листопада 2018 р.)

Мета роботи чергового XII Пленуму Правління Співки економістів України – обговорення актуальних проблем, що об'єднані під загальною темою «Нова стратегія регіонального розвитку України: шлях до майбутнього» та пов'язані з децентралізацією і територіальним розподілом влади в Україні, розвитком системи місцевого самоврядування і зміцненням спроможності територіальних громад в управлінні місцевими справами.

Учасники Пленуму особливу увагу приділили висвітленню суті здійснюваної у державі реформи місцевого самоврядування, її правовому забезпеченню, механізмам і перспективам створення об'єднаних територіальних громад та пошуку ефективних шляхів матеріального і фінансового забезпечення їхніх нових повноважень, отриманим результатами реформи та існуючим проблемам, які потребують вирішення невідкладно і у найближчій перспективі. Значна увага приділялася новому баченню процесу регіонального розвитку в світлі проведених заходів з децентралізації влади та сучасним організаційно-правовим формам розробки і реалізації відповідних програм і проектів розвитку територій, поширенню співробітництва між територіальними громадами, зокрема у транскордонному вимірі, використанню існуючих можливостей залучення до виконання проектів територіального розвитку бізнесових кіл та міжнародних організацій, застосуванню нових фінансових інструментів залучення реальних інвестицій і позикових коштів для фінансування місцевих проектів розвитку.

Учасники Пленуму зазначили, що поняття «міське самоврядування» має тлумачитися з урахуванням історичного розвитку країни, віддзеркалюючи ту модель, яка є природною для її суспільно-політичного досвіду. Наявність різних за змістом визначень цього поняття та існування різних моделей організації місцевої влади в інших країнах дають підстави зробити висновок про багатоманітність форм самоврядування як суспільного явища. Таким чином, існує необхідність подальшого вдосконалення оптимальної для України концепції

місцевого самоврядування, відповідно до якої можна будувати систему законодавства в цій сфері і розвивати її на практиці.

Учасники Пленуму зазначили, що рушією силою будь-якої успішної державної реформи є громадянське суспільство, що складається з особистостей, які орієнтовані на творчу діяльність, плідні взаємовідносини і нову духовність, яка дозволяє індивіду усвідомити свою сферу відповідальності та створити ефективну модель відносин з іншими людьми. При цьому ефективне громадянське суспільство є таким, в якому спостерігається, з одного боку, неперервність здійснення публічного управління і дотримання верховенства права, а з іншого, – постійно підтримується і контролюється відповідність дій влади реальним інтересам суспільства. Тому таке суспільство неможливо побудувати без сильного місцевого самоврядування, на вдосконалення якого спрямований реформаторський рух новітніх часів, що бере свій початок з Європейської хартії місцевого самоврядування, яка є основою для перебудови системи відносин між державною владою та територіальними громадами в країнах-учасниках, у тому числі в Україні.

Водночас, учасники Пленуму констатували, що розвинене місцеве самоврядування відіграє важливу роль засобу політичної інтеграції, зміцнення суверенітету та територіальної цілісності держави. Територіальні громади, особливо за умов визнання їх прав державою, стають об'єктивно зацікавленими у відстоюванні і застосуванні демократичних засад врядування, у стабільності і передбачуваності здійснення публічної влади.

На Пленумі окремо дискутувалися питання подальших шляхів вдосконалення розподілу влади на субрегіональному рівні, можливості нових підходів до адміністративно-територіального поділу України, ролі спроможного місцевого самоврядування у забезпеченні високого рівня життя населення, вирішення питань соціального, зокрема культурно-освітнього, характеру, формування активної громадянської позиції у членів територіальних громад, розширення можливостей їх участі в управлінні місцевим розвитком, застосування новітніх

інформаційних технологій електронного врядування, вдосконалення системи надання якісних адміністративних послуг населенню.

Учасники Пленуму констатували визначальну роль здійснюваних державою реформ децентралізації і територіального розподілу влади для формування нової стратегії регіонального сталого розвитку, зростання рівня і якості життя населення, створення позитивного іміджу України в світі як країни з розвинутою сучасною і ефективною системою публічної влади в регіонах, що відповідає принципам Європейській хартії місцевого самоврядування та кращим світовим практикам.

Реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації, що наразі набула нового імпульсу у зв'язку з поширенням ініціативи щодо створення об'єднаних територіальних громад відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та ряду законів, прийнятих на її виконання, є унікальною серед багатьох інших заходів державної політики і реформ у різних сферах суспільного життя. Її унікальність полягає в тому, що на теренах певної частини території країни, у тій чи іншій місцевості чи населеному пункті, зусиллями самих громадян створюється повноцінна система управління місцевими справами, здатна до самоорганізації. Місцеве самоврядування є ефективним тоді, коли громада отримує важелі впливу на вирішення питань місцевого значення і використання ресурсів, в тому числі бюджетних коштів, та, головне, можливості реалізації потенціалу людського ресурсу на відповідній території для цілей місцевого сталого розвитку. При цьому державна влада на загальнонаціональному рівні має можливість зосередитися на питаннях національного розвитку та безпеки. Таким чином, утворюється синергія зусиль місцевих громад та держави для забезпечення добробуту усіх громадян та розвитку країни в цілому.

Саме така концепція поділу влади на засадах децентралізації, тобто передачі на місцевий рівень повноважень

і відповідних їм ресурсів для вирішення всіх питань місцевого значення і обмеження втручання держави є основою демократичних та економічних перетворень в європейських країнах, відображена у Європейській хартії місцевого самоврядування.

При цьому Україна, хоча і була довгий час під впливом централізованої системи адміністративного управління на всій території, зберегла давні історичні традиції місцевого самоврядування, які в сучасному світі є основою формування ефективного та свідомого громадянського суспільства, що є джерелом та змістом існування державної влади. Ці традиції сприяли тому, що заходи з реформування місцевого самоврядування, ініційовані урядом і підтримані Верховною Радою та Президентом України, знайшли відгук у широких верствах населення на місцях, відродили ініціативу і самодіяльність територіальних громад до самостійного і ефективного вирішення місцевих справ на основі спільності інтересів, єдності цілей, завдань і консолідації ресурсів – людських, матеріальних, фінансових, інтелектуальних, а також організаційно-управлінських навичок і звичаїв «доброго хазяїна на власній землі».

Учасники Пленуму звернули увагу на те, що місцеве самоврядування на території сучасної держави Україна має давню історію і традиції, що беруть свій початок з перших міст Північного Причорномор'я (Ольвія, Тира, Херсонес Таврійський), що були засновані греками у VII-VI столітті до нашої ери і стали першими державними утвореннями, побудованими на принципах самоврядування через народні збори і створені ними ради та виборні колегії (магістратури), наділені виконавчими функціями.

За часів Київської Русі основи самоврядування представляло міське віче. Влада між князем і вічем певною мірою була розподілена. За князем були суд, управління, право накладати і збирати податки, законодавча політика. На вічових зборах обговорювалися питання обрання нового князя, формування адміністративних та судових органів тощо. Віче

мало право втручатися у справи князя. Історія свідчить про такі випадки, коли віче дуже обмежувало князівську владу, а інколи навіть обирало іншого князя. Князі зважали на думку віча, укладали з ним політичні угоди.

У період середньовіччя елементи місцевого самоврядування отримали подальший розвиток: у містах і містечках — у формі війтівства, на селі — у формі верв – громад, які об'єднували мешканців кількох сусідніх сіл.

Наступною історичною віхою на шляху становлення місцевого самоврядування в Україні стало запровадження магдебурзького права, яке створило нову юридичну основу для розвитку самоврядування, насамперед, у містах. Одними з перших українських міст, які отримали привілеї магдебурзького права, були міста Арнік (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам'янець на Поділлі (1374 р.), Берест (1390 р.). Запровадження міського самоврядування зводилось до того, що городяни обирали строком на один рік раду, члени якої, так звані радці, мали бути місцевими жителями і володіти певним майном. Колегія радців обирала свого голову – бурмістра. Рада на чолі з бурмістром здійснювала керівництво містом і всіма поточними господарськими справами. Крім ради, магдебурзьке право передбачало обрання і лави — колегії присяжних на чолі з війтом, яка була судовою інстанцією у кримінальних, а також цивільних справах. Рада на чолі з бурмістром і лава на чолі з війтом іменувалися магістратом.

У цілому магдебурзьке право сприяло розвитку української національної свідомості, що не в останню чергу вплинуло на формування української козацької держави. Козацьке самоврядування в Січі (друга половина XVI – середина XVIII ст.) заклало основи самобутнього адміністративно-військового ладу, який відзначався демократизмом і своєрідним самоврядуванням. Верховна влада на Січі належала козацькій раді, у якій брали участь всі січовики. Ради відбувалися регулярно і в майже точно визначений строк. Січовики обирали старшину: кошового отамана, писаря, суддю, осавула і

мали змогу в будь-який час достроково позбавити їх займаних посад.

Козацьке самоврядування в Січі розв'язувало найважливіші господарські, військові, судові справи. Деякі науковці (наприклад, М. Оніщук, В. Кампо) стверджують, що саме «з козацькою державою слід пов'язувати початок становлення українського муніципалізму».

Вже з XIX і до початку XX століття на території сучасної України набувають поширення загальноімперські форми місцевого самоврядування. У 1838 р. запроваджується сільське товариство як форма станового самоврядування для державних і вільних селян, яке було поширене у 1861 р. на всіх селян. Сільське товариство збігалось з сільською громадою і мало свою корпоративну власність, у тому числі й на землю. Схід жителів вирішував найважливіші питання в сільському товаристві, а обраний на сході сільський голова та призначений писар — поточні справи. У подальшому, починаючи з 1889 р., для контролю за діяльністю сільського самоврядування створюється інститут земських начальників, який існував до лютого 1917 р. Земський начальник призначався з дворян і мав широкі повноваження.

У другій половині XIX століття запроваджується земське управління. На земські установи покладалась обов'язки із забезпечення життєдіяльності місцевого населення: постачання продовольства, утримання шляхів, будівель, споруд, земських благодійних та лікувальних закладів, підтримка розвитку народної освіти, організація допомоги хворим та убогим. У цілому земські установи мали чітко визначені соціально-обслуговуючі функції і справляли певний позитивний вплив на розв'язання місцевих проблем, сприяли піднесенню загального рівня життя селян.

З початку новітньої історії України ідея місцевого самоврядування і децентралізації влади збагачується і актуалізується такими видатними мислителями як М. Драгоманов та М. Грушевський.

За М. Драгомановим функціонування місцевого самоврядування можливе лише за умов реальної децентралізації, що дозволить перенести адміністративну владу із столиці до окраїн, які будуть колегіально вирішувати усі нагальні питання забезпечення їх життєдіяльності. Його ідеї знайшли своє продовження в працях М. Грушевського, зокрема у конституційному проєкті та «Декларації про автономію України». Як і М. Драгоманов, М. Грушевський обстоює принципи політичної свободи і демократії, висловлюється за послідовну децентралізацію влади і широке місцеве самоврядування, стверджуючи, що «тільки децентралізація може забезпечити успішний економічний і культурний розвій провінцій».

З проголошенням державної незалежності України в січні 1918 р. місцеве самоврядування визнано складовою частиною нового демократичного конституційного ладу, а Конституцією Української Народної Республіки передбачалося створити систему місцевого самоврядування, що мала складатися з громад, волостей і земель, де єдина безпосередня місцева влада мала належати радам і управам. Головний принцип місцевого самоврядування в УНР був закладений М. Грушевським, який зазначав, що демократичним є такий устрій, коли народ сам собою править і в селі, і в повіті, і в губернії, і в усім краї. Спроби збудувати українську модель місцевого самоврядування робили всі незалежні українські уряди (Генеральний Секретаріат, Гетьманат, Директорія).

Проте, на початку минулого століття цим прогресивним ідеям не судилося збутися. Наступний період існування України як республіки колишнього СРСР позначився тим, що первинним суб'єктом самоврядування було визначено адміністративно-територіальну одиницю, а місцеві ради всіх територіальних рівнів із куцими і суто формальними повноваженнями входили до єдиної системи органів державної влади, з повною централізацією владних функцій на рівні держави.

Прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою Української РСР Декларація про державний суверенітет України знаменувала початок історично нового етапу формування місцевого самоврядування в країні. У грудні 1990 р. приймається спеціальний Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», який став істотним кроком вперед, оскільки в ньому було повернуто до вжитку сам термін «місцеве самоврядування», визначено основні принципи, на яких будується цей інститут держави, хоча сільські, селищні, районні, міські, районні в містах, обласні Ради та їх органи і надалі визнавалися державними органами місцевого самоврядування, тобто органами державного управління на місцях. Водночас, прийнятим на початку 1992 р. Законом України «Про Представника Президента України» запроваджувалася виконавча вертикаль влади з представників Президента в областях і регіонах, які здійснювали державну виконавчу владу і контролювали органи місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих державних функцій.

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України вперше проголосила первинним суб'єктом місцевого самоврядування не адміністративно-територіальну одиницю, а територіальну громаду – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, надавши їм право самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України (ст. 140 Конституції України). З приєднанням України через рік – у липні 1997 р. – до Європейської хартії місцевого самоврядування робота по організації ефективної влади територіальних громад отримала додаткові правові стимули і підстави. Ратифікацією Хартії Верховна Рада України підтвердила необхідність реального місцевого самоврядування на основі створених на демократичній основі органів, уповноважених приймати рішення, і широкої автономії повноважень громад, а також визначення шляхів і засобів здійснення цих повноважень та ресурсів, необхідних для їх виконання, що забезпечили б

ефективне і близьке до громадян управління місцевими справами.

Проте, наступні 17 років – від прийняття 21 травня 1997 р. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким був скасований Закон «Про Представника Президента України», і прийняття у квітні 1999 р. Закону України «Про місцеві державні адміністрації», і до квітня 2014 р. – пройшли під знаком певного протистояння централізованої виконавчої влади та її органів на місцях з органами місцевого самоврядування, яке було не на користь останніх. Повноважень, підкріплених фінансово, місцеве самоврядування не отримало, а ряд законодавчих актів, що приймалися за цей час, у тому числі Програма державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні, затверджена Указом Президента України від 30 серпня 2001 р. №749/2001, мали формальний характер і тому не отримали належного практичного втілення.

Учасники Пленуму наголосили, що реформа місцевого самоврядування на початок 2014 р. об'єктивно назріла, стала вкрай актуальною, вона набула ознак ключової проблеми внутрішньої політики держави. Реформування виконавчої влади, що розпочалося з Концепції адміністративної реформи в Україні від 11 червня 1999 р., практично не дало позитивних результатів. Ця Концепція визначала, в яких напрямках та в якій послідовності мають відбуватися всі системні зміни, але на практиці відбувалися намагання одночасного реформування всіх аспектів системи державного управління. Її метою, зокрема, було формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народові, національним інтересам, що відповідало існуючій на той час практиці європейських й інших демократичних країн, які ще з 1980-х років у тій чи іншій формі вдалися до спроби реформування власних управлінських систем. Впродовж понад півтора десятка років намагання реформувати публічну владу не виходили за коло зміни системи органів виконавчої влади. Про увагу до такого

потужного і визначального в сучасному світі потенціалу влади як врядування громад мова, практично, не йшла.

Безсистемне «тупцювання на місці» під лозунгом адміністративної реформи не могло дати очікуваних результатів. Відтак, політична і управлінська неспроможність виконавчої влади в центрі і в регіонах та істотне падіння економіки, зокрема внаслідок анексії Криму та військових дій на Сході країни, спад інвестиційної активності, проблеми довіри до владних інститутів, у тому числі з боку міжнародних ринків капіталу, зростання боргового навантаження на державу і дефіциту державного бюджету, стрімке падіння реальних доходів і життєвого рівня населення надзвичайно гостро порушили питання про вжиття термінових і реформаторських заходів щодо пошуку шляхів виходу з такої непростой для держави ситуації. Фактична неспроможність центру мала компенсуватися реальною спроможністю на місцях, бо подальша бездіяльність загрожувала національній безпеці і суверенітету держави.

Тому реальне реформування органів місцевого самоврядування розпочалися лише з прийняттям урядом 1 квітня 2014 р. Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Для реалізації завдань Концепції, окрім чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», було прийнято Закони України «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня 2014 р.) та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05 лютого 2015 р.), а також внесено зміни до Бюджетного і Податкового кодексів України, які врегулювали процедури фінансової децентралізації. Ці акти склали правову основу для децентралізації влади і формування згідно з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування дієвого і спроможного інституту врядування громад на базовому рівні через механізм їх добровільного об'єднання і створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

У своїх виступах учасники Пленуму акцентували увагу на тому, що децентралізація – це один із можливих і ефективних

шляхів оптимізації управлінської діяльності держави в суспільстві, економіці, культурі тощо, особливо в тих країнах, що мають високий рівень централізації влади, наприклад, в унітарних державах, якою є Україна, та зазначили, що подібна думка панує і в колі міжнародних організацій, форумів, установ. Наприклад, Програма Світового банку або Програма людського розвитку ООН (ПРООН) виходять з того, що децентралізація влади є ефективним засобом економічного розвитку завдяки посиленню незалежності місцевого самоврядування і підвищенню його активності, зміцненню демократії на місцях.

Учасники Пленуму також відзначили, що сучасна організація місцевої влади повинна, перш за все, забезпечити мешканцям окремих регіонів можливість свідомої участі в справах місцевого управління. Очевидно, що при цьому розумно децентралізована політична система набагато більше, ніж жорстко централізована, відповідає потребам сучасного життя. Покладення на органи місцевого самоврядування, що найтісніше пов'язані з населенням, відповідальності за всі проблеми локального характеру – житлового і комунального господарства, розвитку сфери послуг, екології, створення локальних систем освіти, охорони здоров'я, транспортної інфраструктури тощо дозволяє розвантажити державну владу і дати їй можливість зосередитися на вирішенні питань загальнодержавного значення.

Учасники Пленуму акцентували увагу на тому, що під час проведення реформи необхідно орієнтуватися на створення спроможних територіальних громад, здатних до самоорганізації, що є ознакою ефективності будь-якої складної системи. При цьому величезну роль в формуванні самоорганізації на місцевому рівні відіграють асоціації, спілки, некомерційні об'єднання. Саме в них акумулюються досвід і знання, що дозволяють знаходити оптимальні рішення, які враховують інтереси всіх учасників, та формуються мережеві структури, що створюють умови для дифузії знань і технологій. Закладений в систему принцип самоорганізації дозволяє їй

вдосконалюватися і швидко адаптуватися до будь-яких змін зовнішнього середовища. При цьому різноманітні громадські неурядові організації, зокрема наукові, відіграють непересічну роль у процесі відродження цінностей самоорганізації і врядування та стимулювання громадянської активності, необхідної для формування спроможних територіальних громад.

Крім того, на думку учасників Пленуму, в процесі реформи слід враховувати, що у кожній громаді є своя внутрішня історія становлення та самоідентифікація. Щоб новостворені територіальні громади були ефективними і могли розвиватися, вони мають віднайти спільну соціокультурну основу, спільну ідентичність, що дозволить їм мобілізувати ресурси і виконувати солідарні дії.

При цьому не слід забувати, що центром всіх державних перетворень, всіх реформ є Людина. Не лише матеріальні, але й духовні цінності кожної людини, такі, як усвідомлення себе членом громади, єдність, взаємодопомога, взаємна довіра мають бути реально забезпечені в демократичній країні.

Учасники Пленуму також розглянули умови, в яких розпочиналася реформа місцевого самоврядування. На час започаткування реформи (прийняття Концепції) в Україні налічувалося близько 12 тис. територіальних громад, у більш як половині з них чисельність жителів була меншою 3 тис. осіб, з них у близько 5 тис. громад налічувалося менше тисячі жителів, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з них не були утворені виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства, що фактично унеможливило здійснення громадами наданих їм законом повноважень.

Дотаційність майже 5,5 тис. бюджетів місцевого самоврядування сягала понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримувалися за рахунок коштів державного бюджету. Підтримка малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання з районних

бюджетів стала вкрай обтяжливою для державного бюджету, стримувала розвиток малих міст і великих селищ.

Недосконала система територіальної організації влади та диспропорції адміністративно-територіального устрою породжувала конфлікти компетенції між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади. Внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження, ігнорування владою питань соціально-економічного розвитку територій загострилися ряд проблем регіонального характеру та здійснення влади на місцях, зокрема такі як: погіршення якості та доступності публічних послуг; зношеність комунальних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф; неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад; нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів та досягнення спільних цілей розвитку громади; зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема внаслідок зниження рівня престижності посад, що призводить до низької ефективності управлінських рішень; корпоратизація органів місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції; надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів; відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутності повсюдності місцевого самоврядування.

За таких умов на часі була згадана вище Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, і її прийняття стало логічним і актуальним заходом державної політики. Концепція визначила напрями, механізми і строки формування ефективного

місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Концепція визначила основні шляхи розв'язання проблем місцевого народовладдя, розширення його ресурсної бази, підвищення ефективності влади та кардинального поліпшення умов і рівня життя населення країни. Зокрема була акцентована увага на:

- визначенні обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність та належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази;

- створенні належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;

- розмежуванні повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності;

- розмежуванні повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади;

- запровадженні механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг;

- максимальному залученні населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя;

- удосконаленні механізму координації діяльності місцевих органів виконавчої влади.

При цьому, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади передбачалося здійснювати з дотриманням таких принципів як: верховенство права; відкритість, прозорість і громадська участь; повсюдність місцевого самоврядування; субсидіарність; доступність публічних послуг; підзвітність та підконтрольність органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольність органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України; правова, організаційна та фінансова спроможність місцевого самоврядування; державна підтримка місцевого самоврядування; партнерство між державою та місцевим самоврядуванням; сталий розвиток територій.

При цьому, ідея реформування полягала в тому, щоби повноваження передавалися державою органам місцевого самоврядування, які діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо і доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні. Для оптимального розподілу таких повноважень передбачалося забезпечити: удосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією; визначення достатньої податкової бази для виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень з урахуванням механізму фінансування державою делегованих повноважень; утворення на кожному адміністративно-територіальному рівні представницьких органів місцевого самоврядування з власними виконавчими органами; ефективний державний контроль за дотриманням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України.

Учасники Пленуму відзначили, що реформа місцевого самоврядування відповідає сучасним змінам у світовій політиці, зокрема прийнятим у вересні 2015 р. на Саміті ООН з питань сталого розвитку оновленому баченню глобального розвитку до

2030 р. та сімнадцяти цілям сталого розвитку (ЦСР), які офіційно рекомендовано до впровадження на національних рівнях, починаючи з 2016 року. В основі ЦСР є п'ять базових векторів: людський капітал; поступ, планета, партнерство, мир. Водночас досягнення ЦСР передбачає здійснення відповідних локальних ініціатив, які вимагатимуть зосередження уваги місцевими елітами на збалансованому поєднанні компонентів соціального, екологічного, економічного та культурних чинників в процесі управління відповідними територіями, що є основою для розроблення стратегій сталого розвитку місцевих громад.

Учасники Пленуму звертають увагу на те, що одинадцять із Цілей Сталого Розвитку – сталий розвиток міст і громад – стосується реформи місцевого самоврядування і знайшла відображення у плані дій уряду, викладеному у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна». Для досягнення цієї цілі Національною доповіддю передбачені заходи, спрямовані на покращення регіональної інфраструктури і залучення додаткових інвестицій, необхідних для регіонального розвитку, а також визначено шість завдань поточного і стратегічного масштабу, серед яких забезпечення доступності житла, розвитку поселень і територій винятково на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості, збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектора, забезпечення своєчасного оповіщення населення про надзвичайні ситуації і зменшення негативного впливу забруднюючих речовин, у т. ч. на довкілля міст, шляхом використання інноваційних технологій, забезпечення розроблення і реалізації стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.

Окрім згаданої Національної доповіді, урядом у 2014 р. було прийнято Стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 року. В основу Стратегії покладено інтегрований підхід до формування і реалізації державної регіональної

політики, який передбачатиме поєднання таких складових частин:

- секторальної (галузевої), що спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації і диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу;

- територіальної (просторової), що передбачає досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, розвиток міжрегіонального співробітництва, запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій шляхом формування «точок зростання», активізації місцевої економічної ініціативи та зміцнення потенціалу сільської місцевості, забезпечення соціально-економічної єдності і рівномірності розвитку регіонів з метою створення рівних умов для розвитку людини;

- управлінської, що визначає необхідність застосування єдиних підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави і регіонів, оптимізації системи територіальної організації влади.

При цьому Стратегією визначено, що формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку потребує врахування специфіки розвитку кожного регіону. Такий підхід дозволяє чітко обґрунтувати цілі державної регіональної політики на найближчу (середньострокову – до п'яти років) перспективу, сформулювати її пріоритети, механізм реалізації, насамперед в частині її інституційного та фінансового забезпечення, що здійснюється за рахунок Державного фонду регіонального розвитку. Такий бюджетний фонд був створений ще у 2012 р. та згідно з законодавством його щорічний обсяг у державному бюджеті становитиме не менш як 1 відсоток доходів загального фонду Державного бюджету України.

Однією із головних засад процес формування та реалізації державної політики регіонального розвитку згідно з Стратегією є формування механізму деконцентрації та децентралізації

державних повноважень. Інституційна модель владних повноважень повинна передбачати можливість здійснення деконцентрації та децентралізації державних повноважень — їх передачу на місцевий рівень (або навпаки) в процесі динамічних змін умов регіонального розвитку. З одного боку, концентрація економічної активності в містах України вимагає від органів місцевого самоврядування прийняття рішень, спрямованих на відповідну та швидку реакцію на процеси міської агломерації. З іншого боку, зменшення концентрації сільського населення не повинно негативно впливати на доступ сільських жителів та суб'єктів господарювання до адміністративних та інших послуг. Крім того, органи місцевого самоврядування регіонів повинні мати управлінські, організаційні та фінансові можливості стимулювання співробітництва територіальних громад на міжрегіональному рівні для розв'язання спільних проблем розвитку.

Стратегія передбачає утворення територіальних органів центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади, а також їх структурне та функціональне наповнення на основі принципу субсидіарності, який є основним для проведення децентралізації влади. Принцип субсидіарності передбачає передачу владних повноважень іншим органам на найнижчий рівень управління, які можуть їх реалізувати найбільш ефективно.

За Стратегією, державна регіональна політика повинна базуватися не на патерналістських відносинах між державою і регіоном, а на створенні умов для формування постійно відтворювальної внутрішньої (ендогенної) бази розвитку в умовах відкритої економіки.

Стратегія визначає необхідність створення умов для зміцнення зв'язків між регіонами та територіальними громадами, зокрема розвиток інституційно-правових форм співробітництва територіальних громад і розроблення та впровадження моделі міжрегіональної взаємодії, що базується на принципах взаємного посилення «центрів зростання». Також, має бути розроблене нормативно-правове забезпечення

стимулювання та створення механізму об'єднання ресурсів різних місцевих бюджетів з метою розв'язання спільних проблем розвитку територій.

З огляду на важливу роль міжнародної технічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій як допоміжного інструменту реалізації системних та інвестиційних проектів на регіональному рівні для досягнення цілей Стратегії планується також залучити фінансові ресурси міжнародних донорських установ. Однією з програм допомоги, розпочатою у 2013 р., є програма Європейського Союзу «Підтримка реалізації політики регіонального розвитку в Україні» (бюджет проекту перевищує 20 млн євро). Готується програма Європейського Союзу «Місцевий розвиток, орієнтований на громадськість, етап III», індикативний бюджет якої становитиме 23,8 млн євро. Крім того, на сьогодні проводиться робота із започаткування програми секторальної бюджетної підтримки у сфері регіонального розвитку (50 млн євро), фінансування якої передбачено за рахунок коштів бюджету Європейської Комісії. У разі прийняття рішення щодо її виконання в Україні кошти зазначеної програми також спрямовуються на реалізацію Стратегії. Джерелом фінансового забезпечення реалізації Стратегії також можуть бути кошти приватних інвесторів у рамках реалізації інвестиційних проектів на регіональному рівні із застосуванням механізму державно-приватного партнерства.

На думку учасників Пленуму, виконанню завдань Стратегії вирішальною мірою сприятиме проведення широкомасштабної децентралізації владних повноважень і запровадження сучасних механізмів управління розвитком локальних територій. З огляду на це, вітчизняне законодавство щодо регіонального розвитку передбачає розробку територіальними громадами, насамперед ОТГ, планів соціально-економічного розвитку територій. Наявність таких стратегічних документів для територіальних громад є обов'язковою та дає можливість за рахунок розроблення місцевих стратегій сталого розвитку у підсумку отримати

реальну стратегію випереджуючого інноваційного розвитку для усієї країни.

Учасники Пленуму зазначили, що вирішальним фактором досягнення мети реформи місцевого самоврядування є створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Це пов'язано, зокрема, з наданням територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати свої майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та більш ефективного надання публічних послуг населенню суміжних територіальних громад; підвищенням прозорості та ефективності використання бюджетних коштів шляхом запровадження програмно-цільового методу для всіх місцевих бюджетів; розширенням форм безпосередньої демократії на території, зокрема наданням загальним зборам громадян за місцем проживання згідно із законом та відповідно до статуту територіальної громади права ініціювати позачергове звітування посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою, а також установленням обов'язку для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб обґрунтовувати власні рішення про врахування або неврахування рішень загальних зборів громади.

Учасники Пленуму дійшли єдиної думки про те, що на сьогодні мають місце помітні позитивні зміни на рівні об'єднаних територіальних, посилення їх спроможності як за рахунок консолідації ресурсів, так і за рахунок нової системи прямих бюджетних відносин між громадою і центром. Акцентовано увагу на тому, що процес об'єднання територіальних громад останнім часом набуває дедалі ширших масштабів, зокрема за рахунок створення ОТГ з центрами у містах обласного значення. Добровільне об'єднання територіальних громад протягом 2015–2017 років дало значний позитивний результат і зміни на краще. Тому сприяння

подальшому розвитку цього процесу – одне з головних завдань. По всій території України мають бути створені спроможні та дієздатні органи місцевого самоврядування базового рівня – територіальні громади. Ідея про 100% покриття об'єднаними громадами території України до 2020 р. знайшла також одноставну підтримку учасників другої щорічної конференції партнерів DOBRE «Стратегічний розвиток та інвестиції» представників ОТГ, бізнесу і міжнародних фондів.

При цьому зазначено, що створення територіальної громади як добровільного об'єднання більше схожий на практику скандинавських країн, аніж Польщі. І досвід такої роботи в інших країнах свідчить, що вона може бути досить тривалою, але закінчується, як правило, шляхом прийняття рішення вищими органами влади про утворення нових територіальних одиниць, наділених відповідними повноваженнями.

Учасники Пленуму взяли до відома офіційні дані щомісячного Моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування, що ведеться Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, згідно з яким на початок листопада поточного року в Україні створено 865 об'єднаних територіальних громад, з них у 123 у грудні 2018 р. відбудуться перші місцеві вибори. Ще 21 об'єднана територіальна громада чекає рішення Центральної виборчої комісії про призначення на їх території перших місцевих виборів.

Нині на території ОТГ проживає 8,4 млн населення, або 23,9% від загальної чисельності населення України (цей показник не враховує тимчасово окуповані території). Тільки за останній місяць кількість населення, що проживає в ОТГ, зросла на 1,3 млн, що пояснюється створенням об'єднаних громад з центрами у містах обласного значення. В Україні вже 16 міст обласного значення (із 168 таких міст загалом по країні) створили об'єднані громади, приєднавши до себе 38 довколишніх сільських та селищних рад. Крім того, в країні є 271 мале місто, які потенційно теж могли б стати

адміністративними центрами новоутворених ОТГ. Це свідчить про необхідність подальшої цілеспрямованої роз'яснювальної, просвітницької роботи в регіонах щодо активізації широких добровільних ініціатив формування ОТГ урбаністичного профілю, з центром в містах, насамперед обласного значення.

Водночас, Пленум звернув увагу на те, що формування об'єднаних громад з центрами у містах обласного значення стримується, зокрема тим, що, ряд міст (наприклад, 12 міст із 30, які на сьогодні розпочали процедури приєднання) не відповідають перспективним планам формування територій громад регіонів. Загалом з цієї причини 87 міст обласного значення обмежені у можливостях приєднати сусідні з ними сільські і селищні ради. Змінити ситуацію можуть обласні державні адміністрації спільно з обласними радами шляхом внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, але ця робота поки що не отримала належної динаміки, що в найближчій перспективі вимагатиме втручання уряду і Верховної Ради України, бо такий стан невизначеності стримуватиме реформи і негативно позначатиметься на розвитку регіонів.

При цьому, держава сприяє процесу добровільного об'єднання, надає фінансову підтримку формуванню необхідної інфраструктури для ОТГ. Наприклад, у 2017 р. субвенція на це становила 1,5 млрд гривень, а у 2018 р. – 1,9 млрд гривень. Цим коштом 366 ОТГ реалізували у минулому році 2 046 проектів.

Крім того, держава підтримує проекти розвитку різних сфер життя територіальних громад за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, що був утворений ще у 2012 році. Наприклад, загальний обсяг фінансування, виділений з цього фонду лише на 2018 р., становить 6 млрд грн (за попередні три роки (2015–2017 рр.) таких коштів загалом було виділено менш ніж на 10 млрд грн), причому уряд вже затвердив під це фінансування близько 800 інвестиційних програм і проектів, зокрема з урахуванням того, що вартість проекту будівництва має складати не менше 5 млн грн, а інших проектів – не менше 1 млн гривень. Ці проекти

спрямовані на будівництво в регіонах дитсадків, шкіл, медичних закладів, розвиток спортивної інфраструктури, відновлення мостової та дорожньої інфраструктури, об'єктів водопостачання та водовідведення, проведення термомодернізації тощо, причому переважна більшість з них буде завершена у 2018 році. Це проекти спорудження 14 об'єктів освіти (загальноосвітні школи, дитячі садочки), 4 об'єкти охорони здоров'я та соціального захисту населення, 19 об'єктів спорту, 4 об'єкти дорожньо-транспортної інфраструктури, 3 об'єкти культури. Водночас, подекуди територіальні громади виявляються неспроможними реалізувати інвестиційні програми, які вони заявляли і під які отримали кошти, що свідчить не лише про їхні недоліки в цій роботі і неефективне витрачання бюджетних коштів, але й має негативний вплив на інші громади, які не отримали ці кошти, хоча б могли їх сповна використати.

Істотним стимулом для об'єднання громад є також те, що об'єднані територіальні громади мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Раніше їх мали тільки обласні та районні бюджети і бюджети міст обласного значення. Виконання делегованих державою повноважень забезпечується відповідними трансфертами: дотаціями, освітніми та медичними субвенціями, субвенціями на розвиток інфраструктури громад тощо. Законодавчі зміни також надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети незалежно від дати прийняття закону про Державний бюджет України.

В цьому аспекті учасники Пленуму звернули увагу на те, що подібна успішна практика прямих бюджетних відносин має місце, наприклад, у Німеччині, де майже всі гроші, які надходять на місцевий рівень, виплачуються в муніципалітети, а не в райони. А райони мають право збирати гроші з муніципалітетів. Таким чином, кошти не йдуть від центру до району, а з району до муніципалітету, а від центру до муніципалітетів, а потім рада на районному рівні має вирішувати, скільки грошей їм потрібно від муніципалітетів. А рада

складається в основному з мерів, які й повинні вирішити, скільки вони готові передати на рівень району для вирішення регіональних проблем. Така система відносин забезпечує децентралізацію прийняття рішень і спрощує роботу міністра фінансів, оскільки дискусія відбувається на місцевому рівні між головою адміністрації району та всіма мерами, що до нього належать.

Учасники Пленуму звернули увагу на позитивні результати бюджетної децентралізації, взявши до уваги дані урядового моніторингу про те, що власні доходи місцевих бюджетів від 2014 по 2017 рік зросли більш як на 100 млрд гривень, зокрема, плата за землю зросла на 20%, надходження податку на нерухоме майно – на понад 70%.

За 10 місяців 2018 р. доходи місцевих бюджетів зросли на 22,0% або на 34,2 млрд гривень, порівняно з аналогічним періодом 2017 р., та склали 189,4 млрд гривень. Показово, що за цей період ще більш високими темпами зросли обсяги власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ – на 62,3 % та склали 16,9 млрд гривень.

Ці позитивні тенденції матимуть місце і на майбутнє. Так, проектом Державного бюджету на 2019 р. передбачено, що, з урахуванням реверсної дотації, яка перераховується місцевими бюджетами до державного бюджету, доходи місцевих бюджетів становитимуть 284,3 млрд грн, у т.ч. загального фонду – 258,9 млрд грн, що більше прогнозного показника 2018 р. на 27 млрд грн або на 12%. Слід зазначити, що в проекті державного бюджету на наступний рік передбачено прямі міжбюджетні відносини з 705 об'єднаними територіальними громадами, у тому числі з 40 ОТГ, в яких у квітні 2018 р. відбулися перші місцеві вибори.

Учасники Пленуму звернули також увагу на деякі невирішені проблеми, які впливають на формування і розвиток ОТГ в Україні, зокрема на такі як:

- формування громад, що не відповідають критеріям спроможності (за чисельністю населення, фінансово-

економічним потенціалом тощо), хоча багато з них нині мають високий рівень податкоспроможності;

- недостатньо активна участь у процесах об'єднання міст обласного значення, а також дотаційних сільських громад;

- низький рівень підтримки процесу створення ОТГ з боку районних державних адміністрацій і місцевих еліт, незацікавлених у зміні керівництва селищних рад і засад їх функціонування.

Крім того, існують проблеми у формуванні місцевих бюджетів як основи спроможності ОТГ, серед яких: недосконалість чинного законодавства в частині розмежування повноважень щодо розподілу коштів створених на території громади між державним та регіональним рівнем; непрозора система міжбюджетних відносин, що зорієнтована на максимальну централізацію розподілу фінансових ресурсів; невизначеність у сфері розподілу колективних виробничих і невиробничих суб'єктів власності між державними та місцевими секторами економіки й управління; неефективна система планування доходів і практичного застосування формульних розрахунків для визначення суми міжбюджетних трансфертів, які недостатньо враховують особливості та проблеми розвитку кожної адміністративно-територіальної одиниці; надмірне фінансове навантаження на місцеві бюджети, внаслідок чого лєвова частка фінансових ресурсів спрямовується на виплату заробітної плати працівникам бюджетної соціальної сфери та управління; – недосконалість податкової системи, особливо щодо справляння й розподілу податків, які формують власну доходну базу місцевих бюджетів тощо.

Учасники Пленуму зазначили, що процес добровільного об'єднання територіальних громад на сьогодні створив передумови для трансформації територіального устрою і субрегіонального рівня, оскільки на районному рівні одночасно функціонують райдержадміністрація, райрада, виконавчі органи об'єднаних територіальних громад із визначеними законом повноваженнями, переважно дубльованими. Така

ситуація потребує зміни системи органів влади на районному рівні, перерозподілу та розмежування повноважень і ресурсів. Тому наступним важливим кроком подальшої децентралізації є удосконалення територіальної організації влади на субрегіональному рівні, що потребуватиме подальшої децентралізації повноважень та системного ресурсного забезпечення їх виконання.

Учасники Пленуму наголошували на необхідності системного підходу до формування політики розвитку регіонів на основі планів перспективного розвитку територій на 2019–2020 роки, про які йшла мова під час нещодавнього засідання Ради регіонального розвитку, що відбулося 12 листопада 2018 року.

Разом з тим, успіх у реалізації будь-яких планів, програм тощо залежить від того, яким чином ОТГ використовуватимуть надані їм повноваження і інструменти розвитку. Наприклад, інститут державно-приватного партнерства, що на сьогодні практично не застосовується, хоча достатня для цього нормативно-правова основа вже давно створена. Побуває думка, що однією з основних причин такого стану справ є брак довіри до держави як ділового партнера через триваючу нестабільність державних фінансів, мінливість законодавства, високий рівень корупції. Крім того, наразі відсутні сталі практики партнерства державних органів та інститутів громадянського суспільства у таких сферах, як формування державної політики, її моніторинг, громадський контроль за діяльністю влади у центрі і на місцях, установ з бюджетним фінансуванням тощо. Проте ці проблеми набагато легше вирішувати на рівні регіонів, зусиллями громад, насамперед тому, що в цьому випадку влада і люди діють спільно, в безпосередньому контакті, у взаємно узгоджених інтересах, спрямованих на результат. Варто лише задіяти ініціативу, інтелектуальний потенціал громади, забезпечити організаційно-практичне бачення майбутнього проекту, а це вже – сфера компетенції керівників і фахівців органів місцевого самоврядування, їх менеджерського хисту і знань.

У своїх виступах учасники Пленуму торкнулися і питань використання такого, головного після людського, ресурсу місцевих громад, як земля. Згідно з оцінками проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» Світового Банку у 2016–2017 рр. значно збільшилася площа сільськогосподарських земель, що знаходяться в тіньовій оренді, і на кінець 2017 р. площа таких земель сягнула понад 12 млн гектарів. Очевидно, що господарська діяльність на таких ділянках теж здійснюється в «тіні», від чого потерпають, насамперед, місцеві бюджети, які отримують лише податок на землю, який в більшості муніципальних рад встановлено на мінімальному рівні – близько 100 грн на гектар. У той же час, податкове навантаження на гектар у легально працюючих підприємств, згідно з оцінками Всеукраїнської Аграрної Ради, на основі даних Державної фіскальної служби України, становить 1400 грн на гектар (цю суму складають: 515 грн від сплати ПДВ, 241 грн – ЄСВ, 18 грн – військовий збір, а також 217 грн – ПДФО з заробітної плати та 234 грн – ПДФО з орендної плати). Беручи до уваги ці показники, експерти оцінюють загальні втрати державного бюджету від тіньової оренди землі у розмірі близько 16 млрд гривень.

Водночас, місцеві бюджети недоотримують податок на доходи фізичних осіб – орендодавців земельних паїв, що є їх головним бюджетоутворюючим податком. Донедавна місцеві органи самоврядування не були зацікавлені у легалізації ринку оренди землі, оскільки згідно з податковим законодавством податок з орендної плати за землю зараховувався до бюджету за місцем реєстрації (податкової адреси) орендаря, а не до бюджету територіальної громади за місцем знаходження земельної ділянки, що здається в оренду. Це призводило до хронічного недофінансування місцевих бюджетів громад, на території яких розташовані земельні ділянки «тіньової оренди».

У контексті можливостей вирішення згаданих проблем важливу роль має відіграти прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких

законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств», який набрав чинності з 15 серпня 2018 року. На думку учасників Пленуму, цей закон сприятиме підвищенню зацікавленості органів місцевого самоврядування в контролі над офіційним оформленням договорів оренди, оскільки змінами до Податкового кодексу України, що внесені цим Законом, встановлено сплату податку на доходи фізичних осіб з орендної плати за нерухоме майно, в тому числі земельні ділянки (паї), до місцевих бюджетів за місцезнаходженням земельних ділянок. За даними моніторингу, 479 ОТГ вже отримали у комунальну власність землі за межами населених пунктів, загалом – 938,7 тис. гектарів. До кінця 2018 р. землю отримають усі 665 ОТГ, створені у 2015–2017 роках, що істотно розширить і посилить їх спроможність якісно виконувати отримані повноваження.

Для місцевих громад важливо також сповна використати набутий країною досвід у сфері міжнародного партнерства на транскордонному рівні, більш повно використати потенціал єврорегіонального співробітництва. За участю держави створено десять єврорегіонів, з них у шести напрацьовано успішний досвід співробітництва за такими напрямками, як розв’язання регіональних екологічних проблем, розвиток людських комунікацій (туризм, малий прикордонний рух), співпраця в науковій та освітній сферах тощо. Проте недостатні повноваження місцевої влади у цій сфері, низький професійний рівень фахівців у сфері місцевого самоврядування та управління і високий рівень корупції стримують цей перспективний напрям роботи.

Учасники Пленуму зазначили, що децентралізація дозволила зробити адміністративні послуги доступними для громадян шляхом формування мережі центрів надання таких послуг. В Україні на сьогодні вже діє 775 таких центрів, з них понад 450 – при районних територіальних громадах, близько 200 в містах обласного значення і більше сотні в ОТГ. За 10 місяців поточного року доходи місцевих громад України від надходжень за адміністративні послуги склали 2 млрд гривень.

До кінця 2020 р. за підтримки програми «U-LEAD з Європою» передбачається створити до 600 центрів надання адмінпослуг, переважно в центрах об'єднаних територіальних громад, містах районного значення та містах обласного значення. Цьому сприяють нещодавно прийняті нові закони, які надають можливість децентралізувати частину повноважень таких центрів щодо надання базових адміністративних послуг: реєстрацію нерухомості, бізнесу, місця проживання особи – передавши їх на рівень громад. При цьому необхідно забезпечити належний контроль за цією роботою з метою унеможливлення зловживань з державними реєстрами, насамперед, рейдерства.

Учасники Пленуму звернули увагу на особливу актуальність збереження та примноження інтелектуального, зокрема людського капіталу в контексті регіонального розвитку та забезпечення створення спроможних територіальних громад. До складу людського капіталу належать знання, навички, досвід, компетенції та соціальні зв'язки людей. Крім того, інтелектуальний капітал є важливою складовою новітніх форм господарювання в регіонах, зокрема кластерів, які виступають засобом його накопичення та відтворення. В свою чергу, кластери та інші форми територіально-просторової організації утворюють мережеві структури, що здатні до самоорганізації та є джерелом інноваційного розвитку та конкурентоспроможності регіону та країни в цілому.

Важливим наслідком реформи місцевого самоврядування, на думку учасників Пленуму, має стати відродження господарювання на селі, запровадження нових форм стимулювання міграції в сільські поселення, відновлення традиційних форм сімейного господарювання. Однією з таких форм є родові садиби, які на думку учасників Пленуму певною мірою сприятимуть вирішенню демографічних, продовольчих та економічних проблем розвитку регіонів. Розвиток родових поселень забезпечує сільські території кадрами, здатними створювати різноманітну не сільськогосподарську діяльність, створюючи умови для багатофункціонального розвитку сільських

територій. За рахунок лісонасаджень (30-50% території родового помістя) у кожному родовому маєтку значні позитивні результати досягаються у вирішенні екологічних проблем, водного балансу, родючості ґрунтів та ін. За попередніми оцінками, кожен родовий маєток може приносити інвестиції на сільську територію в розмірі понад 300 тис. грн у розрахунку на 1 гектар площі, забезпечуючи зайнятість і самозайнятість населення.

Учасники Пленуму наголосили, що за останні роки дослідження проблем місцевого самоврядування в Україні в аспекті пошуку кращих шляхів їх вирішення стали провідною темою наукових і аналітичних робіт, при цьому такі дослідження, як правило, враховують кращий досвід місцевого управління інших країн. Водночас, внаслідок обміну думками та дискусії, учасники Пленуму дійшли спільної думки про те, що на сьогодні бракує глибоких наукових досліджень процесів децентралізації, особливо в частині оптимального поєднання повноважень і функцій, які розподіляються між центром і територіальними громадами, ролі середньої субрегіональної ланки у розвитку місцевого самоврядування, науково-методичних розробок з практичного застосування кращого досвіду врядування і територіального розвитку інших, особливо європейських країн, наших найближчих сусідів, які на сьогодні ведуть перед за рівнем самоорганізації місцевої публічної влади серед інших розвинених країн.

Учасники Пленуму наголосили на необхідності пошуку і обґрунтування нових підходів до формування державної регіональної соціально-економічної політики і територіальної організації суспільства, яка ґрунтується на ідеї єдиного економічного простору, що включає в себе утворення територіально-суспільних систем. При цьому, територія як основа єдиного економічного простору, відображає закономірності і певну непередбачуваність розвитку господарства, що викликає необхідність його постійного моніторингу, визначення і обґрунтування конкретних заходів з метою раціоналізації системи економічних територіальних

одиниць (якими є ОТГ), опираючись на відповідний методологічний інструментарій.

Крім того, потребує наукового обґрунтування нова система соціально-економічного районування, яка б виходила з необхідності модернізації економіки країни, формувалася на основі великих міст і промислових агломерацій, з відносно високим рівнем науково-освітнього потенціалу, враховувала перспективу організації логістичних кластерів і хабів та відповідала системі номенклатурно-територіальних одиниць статистики ЄС.

Учасники Пленуму дійшли висновку, про необхідність подальших виважених кроків влади у сукупності з ініціативою місцевої еліти в напрямі поглиблення реформування влади і, головне, кроків, позитив яких повсякденно відчуватимуть люди. Адже вимога часу і готовність влади віддати частину повноважень і ресурсів на рівень громад – шанс перетворити Україну на розвинену, успішну державу.

Учасники Пленуму підкреслили, що існує нагальна необхідність збору інформації про досвід роботи територіальних громад і виконання органами місцевого самоврядування публічних функцій та проведення відповідних наукових узагальнень, які доцільно викласти у добірці методично-інструктивних та довідкових матеріалів на тему організації і здійснення місцевого самоврядування. Одним із ініціаторів проведення такої роботи має стати Національна академія наук України в особі її наукових установ, що займаються науковою тематикою регіонального управління та розвитку території, і, відповідно, наукова секція регіональних досліджень Спілки економістів України.

Насамкінець учасники Пленуму відмітили, що важливим соціально-психологічним чинником децентралізації є довіра населення до органів влади та місцевого самоврядування. Відомо, що нині спостерігається вкрай низький рівень довіри до державних структур на всіх рівнях влади. Однак, з початком реформи місцевого самоврядування, після відчутних успіхів новостворених об'єднаних територіальних громад, соціологічні

опитування фіксують стійку тенденцію зростання рівня довіри до представників місцевої еліти, обраних головами сільської, селищної чи міської рад та депутатами місцевих рад, що є позитивним сигналом для держави та суспільства.

Виходячи з викладеного, учасники XII Пленуму Правління Співки економістів України, відаючи належне активним діям влади за останні роки у справі реформування системи територіальних органів влади на засадах децентралізації та формування спроможних органів місцевого самоврядування відповідно до вимог Європейської хартії місцевого самоврядування, досвіду країн ЄС та кращої світової практики врядування громад і участі населення в управлінні місцевими справами задля поліпшення якості життя і досягнення цілей сталого розвитку територій, висловили і схвалили наступні висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Висловити спільну думку про те, що здійснювана в Україні реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації є одним з найбільш вагомих досягнень внутрішньої політики держави за останні роки, а її перші результати дозволяють сподіватися на реальне вирішення найбільш гострих проблем місцевого розвитку і забезпечення належного рівня життя громадян.

2. Для ефективного продовження процесів децентралізації і територіальної організації влади необхідно невідкладно розробити і здійснити заходи щодо удосконалення розподілу публічних повноважень і функцій на субрегіональному рівні та ресурсного забезпечення їх виконання. Повноваження мають бути розподілені в трьох площинах компетенції (виключної для держави, виключної для органів місцевого самоврядування та спільного відання), які не повинні перетинатися у сфері прийняття рішень, окрім прийняття спільних рішень і погодження рішень, причому сфера спільного відання має бути зведена до мінімуму, а пряме втручання держави у сферу компетенції місцевих громад – виключене, за винятком контролю законності прийнятих ними рішень.

3. Визнати, що визначальним фактором створення спроможних територіальних громад є воля та духовні цінності громадян, що усвідомлюють свою відповідальність за соціальний і політичний розвиток території їх проживання, діють для реалізації власних та спільних інтересів, та відчують свою здатність впливати на організацію влади в суспільстві та розвиток країни.

4. Необхідно вдосконалити концептуальну модель розвитку регіонів у напрямі посилення їхньої спроможності реалізовувати власний потенціал з урахуванням об'єктивних зовнішніх умов та еволюції форм публічно-управлінських і економічних відносин, що сприятиме модернізації національної управлінської системи та регіональної економічної політики на засадах різнорівневої інтеграції та ініціативи регіонів України.

5. Запропонувати Національній академії аграрних наук України розробити нову парадигму аграрного устрою, яка має бути спрямована на забезпечення комплексного (рівноважного) розвитку сільського господарства, сільських територіальних громад і сільських територій з урахуванням багатофункціональності сільського господарства, і включати:

- засоби дотримання пропорційності (оптимальності) землеволодіння і землекористування в інтересах всіх учасників ринку земель сільськогосподарського призначення, зокрема і шляхом законодавчого встановлення і дотримання соціальної (мінімальної) норми землевідведення для жителів сільських місцевостей;

- умови розвитку багатоукладності форм сільськогосподарської діяльності, включаючи стимулювання діяльності селянських господарств та малих форм сільськогосподарського підприємництва;

- стимули розвитку інтеграційної багатоукладності на селі, при якій окрім агрохолдингів, мають отримати розвиток кластер-кооперування, кооперативне, комунальне та мале приватне підприємництво, агропродуктові і територіальні самоврядні виробничі (кластерні) об'єднання;

- критерії раціонального розміщення продуктивних сил сільського господарства на сільських територіях з урахуванням переважаючих на них ефективних способів прикладення сільськогосподарської та пов'язаної з сільським господарством праці, споживчого попиту на сільськогосподарську продукцію, а також виробничих і інфраструктурних інновацій, зокрема новітніх технологій виробництва, промислового транспорту, систем управління та зв'язку на основі нових інформаційних технологій тощо;

- стратегію дій з розбудови такого аграрного устрою на основі поєднання територіально-самоврядної системи управління розвитком сільських територій і галузевої системи управління розвитком агропромислового виробництва з використанням територіально-інтегрованого підходу, який з успіхом використовується в країнах ЄС;

- перебудову процесу програмування розвитку сільського господарства від громади до держави для усунення різноплановості цілей розвитку агропромислового виробництва, що переслідуються органами місцевого самоврядування, дії яких спрямовані насамперед на соціально-економічний розвиток сільських територіальних громад і сільських територій, та органами державного і регіонального управління агропромисловим розвитком, дії яких спрямовані передусім на забезпечення продовольчої безпеки держави та регіонів, з використанням у системі прогнозних і планових документів соціально-економічного розвитку економічних і виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності.

6. Визнати за доцільне звернутися до Національної академії наук України, Національної аграрної академії наук України з пропозицією розробити методичні документи щодо застосування в управлінні регіональним розвитком концепції науково обґрунтованої територіальній організації суспільства (ТОС), яка враховує природно-ресурсний потенціал ландшафтів та етно-демографічний і господарсько-виробничий потенціали території, з метою експериментального тестування на території окремих об'єднаних територіальних громад і

регіонів під час розробки і виконання комплексних програм регіонального розвитку.

7.3 метою створення фінансово самодостатніх громад, зокрема посилення бюджетної самодостатності об'єднаних територіальних громад, необхідно:

- закріпити за органами місцевого самоврядування більшу частину загальнодержавних податків, зокрема, податку на додану вартість від торгівельної мережі на території громади, та податку на доходи фізичних осіб в залежності від місця їх проживання, з урахуванням оцінки глибини регіональної диференціації і можливостей регіонів самостійно надавати публічні послуги. Необхідно змінити існуючі принципи формування загальнодержавного і місцевих бюджетів з урахуванням необхідності передачі об'єднаним територіальним громадам не менше 50% всіх загальнодержавних податків, які формуються з об'єктів оподаткування, що знаходяться на території громади;

- поширити практику використання програмно-цільового методу планування бази формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів та напрямів їх використання з метою наступного переходу до стратегічного фінансового планування доходів і видатків територіальних громад;

- забезпечити належну методичну і організаційно-правову підтримку органів місцевого самоврядування в частині здійснення ними запозичень на внутрішньому ринку капіталу;

- проводити таку національну і регіональну бюджетну політику, яка б стимулювала економічну зацікавленість територіальних громад збільшувати обсяги господарської діяльності та високий рівень її прибутковості як джерела надходжень платежів до бюджету громади, зокрема на основі формування ділової інфраструктури, у тому числі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, для надання послуг домашнім господарствам;

- розробити механізми активізації міжрегіонального та міжнародного, у тому числі транскордонного співробітництва

на рівні місцевих громад з метою посилення економічного потенціалу і конкурентоспроможності регіонів.

8. Для належного контролю джерел і засобів формування загальної самодостатності територіальної громади, зокрема в частині її бюджетної складової, доцільно запровадити на рівні об'єднаних територіальних громад типову систему моніторингу бюджетної самодостатності громад за показником співвідношення доходів бюджету територіальної громади, які вона забезпечує самостійно, до загальної суми доходів бюджету, необхідних для забезпечення життєдіяльності громади, визначених на основі законів та програмних документів економічного і соціального розвитку.

9. Визнати за необхідне на законодавчому рівні врегулювати умови і порядок створення і розвитку родових садиб і родових поселень як нових форм організації самодостатньої життєдіяльності в суспільстві, та рекомендувати органам місцевого самоврядування всіляко сприяти їх господарської діяльності на основі органічного виробництва, застосування безвідходних технологій життєдіяльності, зокрема поновлюваних джерел енергії, а також ноосферної освіти і виховання.

10. Запровадити систему державного фінансового контролю в Україні, що відповідатиме вимогам демократичного суспільства та сприятиме ефективному використанню коштів територіальних громад, належному фінансуванню програм та проектів регіонального розвитку, здійсненню інвестиційних проектів та інших заходів вирішення проблем життєдіяльності регіонів, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

11. Для подальшого розвитку в Україні ринку карткових засобів платежу і поширення їх застосування, насамперед у сільській місцевості та регіонах країни, з метою надання можливості населенню використовувати платіжні картки, випущеними українськими банками, на будь-якому українському терміналі чи у системі банкоматів, необхідно впровадити Концепцію єдиного національного платіжного

простору (ЄНПП) в Україні з пріоритетом вітчизняних правил щодо всіх внутрішньодержавних операцій за платіжними картками.

12. Визнати за доцільне порушити перед Міністерством науки і освіти України питання про внесення до переліку дисциплін, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою економічного профілю, навчальну дисципліну «Економіка територій і територіальних громад», що сприятиме кадровому забезпеченню регіонального розвитку.

13. Всіляко поширювати практику залучення експертних організацій, у тому числі міжнародних на грантовій основі, для надання консультаційної і методичної допомоги органам місцевого самоврядування і їхнім виконавчим органам у здійсненні власних та делегованих повноважень, зокрема з надання адміністративних послуг, розробки стратегій розвитку територій, підготовки інвестиційних проектів для залучення приватних інвесторів, а також проектів і програм для отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку та програм перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців системи місцевого самоврядування.

14. Сприяти залученню і використанню об'єднаними територіальними громадами донорських програм міжнародних організацій з питань місцевого самоврядування для обміну досвідом врядування територіальних громад в інших європейських країнах і поширення кращих практик, знань і досвіду в регіонах України, а також програм навчання голів місцевих рад, старост тощо.

15. Визнати за необхідне запропонувати регіональним осередкам активізувати наукову роботу щодо проведення наукових досліджень проблем тіньової економіки, зокрема тіньової оренди землі, та боротьби з корупцією, які створюють штучні перешкоди для розвитку підприємництва, прозорих фінансових відносин між бізнесом і державою, зміцнення бази оподаткування, що є основним джерелом надходжень до місцевих бюджетів, та, в підсумку, погіршують інвестиційний імідж територій, а також здійснювати на підставі отриманих

результатів підготовку пропозицій органам державної влади та місцевого самоврядування для протидії та попередження подібних негативних явищ.

* * *

Реалізація викладених вище пропозицій та врахування висновків учасників Пленуму у роботі органів влади, органів місцевого самоврядування, працівників їх апарату, членів об'єднаних територіальних громад та всіх громадян, зацікавлених у ефективному вирішенні питань місцевого розвитку, сприятиме подальшому руху реформи місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації з урахуванням кращих світових практик та досвіду країн ЄС з метою досягнення кращого майбутнього.

ПІСЛЯМОВА

З дня заснування Спілки, яка є ровесницею незалежної української держави, минуло майже третина століття. За ці роки Спілка була не лише свідком, але й активним учасником унікальних історичних подій, соціальних та правових перетворень. Масштабні зміни політичного і економічного укладу та системи інституцій держави на всіх рівнях влади супроводжували перехід до ринкової економіки, що характеризувався кардинальними трансформаціями у всіх сферах суспільного життя, які відчув на собі кожен громадянин, кожна родина, кожна місцева громада. В цей же час відбувалося становлення нових інститутів громадянського суспільства, чільне місце серед яких зайняла Спілка економістів України, завдячуючи, насамперед її фундатору і першому очільнику Дзисю Георгію Васильовичу та гідному продовжувачу його справи нинішньому керівнику Спілки – академіку Академії економічних наук України, професору, Заслуженому економісту України Валентину Володимировичу Оскольському.

Об'єднуючись, ми творимо майбутнє. І Спілка є зразком такого об'єднання одностайців, які бажають кращого життя нашій країні і самовіддано реалізують це бажання у повсякденній творчій праці, примножуючи інтелектуальний доробок і активну громадянську позицію членів Спілки та втілюючи передову економічну думку у конкретні справи, концептуальні і програмні документи, пропозиції щодо вдосконалення економічного законодавства та заходів державної і регіональної соціально-економічної політики.

Спілка, її наукові секції та регіональні осередки також спрямовують свої зусилля на розробку пропозицій в аспекті формування національної політики щодо реалізації цілей і завдань прийнятої ООН у вересні 2015 р. резолюції «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». Проголошені цим документом сімнадцять Цілей сталого розвитку і 169 завдань, які орієнтовані на розвиток здобутків, досягнутих у рамках Цілей розвитку тисячоліття, мають комплексний та неподільний характер і

забезпечують зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного.

У зв'язку з цим Члени Спілки продовжують працювати над проблемами створення соціально орієнтованої економіки знань на засадах ноосферного підходу, центром якого є Людина і який спрямований на забезпечення належної якості соціальних і природних умов для її життя і всебічного розвитку. Розумний, виважений підхід до збереження національних природних ресурсів і розвитку інтелектуального капіталу України має стати основою майбутніх економічних перетворень.

Минуло немало часу, зроблено багато справ, але основні здобутки ще попереду. Україна потребує нашої всебічної підтримки, консолідації науковців, економічної еліти країни у спільній творчій праці з тим, щоб впевнено вийти на шлях сталого економічного розвитку та здобути гідне її місце у сучасному глобальному світі і забезпечити високу якість життя для своїх громадян.

В цьому збірнику зібрані матеріали різних форумів Спілки – з'їздів і пленумів Правління Спілки, міжнародних та всеукраїнських конференцій, – що проводилися Спілкою за останні п'ятнадцять років. Їх тематика охоплює широкий спектр проблем економічного розвитку і соціального життя країни – від окремих фахових сфер діяльності на кшталт стандартів прозорості і завдань розвитку фондового ринку до політики економічних реформ та проблем громадянського суспільства і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації. Не залишаються осторонь питання галузевого та регіонального розвитку і організації управління, що стосуються агропромислового комплексу, туризму, кластеризації, інновацій, корпоративного управління, конкурентоспроможності національної економіки і регіонів, реформи місцевого самоврядування і децентралізації влади, а також постійно в центрі уваги членів Спілки перебувають проблеми екології, раціонального

природокористування, розумного ноосферного господарювання в контексті глобального виміру.

Подані у збірці матеріали акумулюють здобутки вітчизняних вчених-економістів у царині нових фундаментальних і прикладних розробок щодо актуальних проблем соціального і економічного розвитку держави, що враховують, перш за все, національні інтереси та перспективу України ствердитися як потужна національна держава в умовах існуючих загроз і конкурентних викликів глобального світу. При цьому в фокусі уваги і в основі громадянської місії Спільки завжди був і залишається не капіталоцентричний, а людиноцентричний підхід до вирішення соціально-економічних проблем сьогодення, при якому людина та її розум є рушієм трансформацій, а належна якість життя людини – головною метою економічного розвитку.

Принагідно варто ще раз згадати окремих членів Спільки, які є світочами вітчизняної економічної думки і внесли вагомий внесок у досягнуті Спількою результати діяльності, а суспільне визнання їх наукових і громадських заслуг відзначено багатьма державними нагородами і почесними званнями. Насамперед, це керівники наукових Секцій Спільки – віце-президент Спільки, науковий керівник Секції економічного прогнозування, академік НАН України, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України **В.М. Геєць**; член Президії Спільки, науковий керівник Секції аграрної політики, академік НААН України, д.е.н., професор, Герой України **П.Т. Саблук**; член Президії Спільки, науковий керівник Секції по вивченню продуктивних сил України, академік НААН України, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Міжнародної інженерної академії **М.А. Хвесик**; член Правління Спільки, науковий керівник Секції розвитку конкурентоспроможної економіки на основі кластерної моделі, член-кореспондент НАН України, д.е.н., професор **М.П. Войнаренко**; член Правління Спільки, науковий керівник Секції регіональних досліджень, академік АЕН України, д.е.н., професор **В.С. Кравців**; член Правління Спільки, науковий

керівник Секції освіти та науки, академік АЕН України, д.е.н., професор **Л.І. Воротіна**; член Правління Спілки, науковий керівник Секції туризму і рекреаційних ресурсів України, д. пед. наук, професор **В.К. Федорченко**, а також члени Правління Спілки – Президент Академії економічних наук України, академік НАН України, д.е.н., професор **О.І. Амоша**; экс-голова Рахункової палати України, член-кореспондент НАН України, д.е.н., професор, Заслужений економіст України, Герой України **В.К. Симоненко**; віце-президент Спілки, академік АЕН України, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України **Є.Р. Бершеда**; академік НАН України, академік АЕН України, д.е.н., професор **Б.В. Буркинський**; д.е.н., професор, Заслужений економіст України **О.М. Мозговий**; народний депутат України II, IV та V скликань, керівник апарату Уряду України у 1988-1992 рр., Заслужений будівельник України **В.Ю. Пехота**; віце-президент НАН України, член Президії НАН України, академік НАН України, д.е.н., професор **С.І. Пирожков**; Міністр економіки України (1998 – 1999, 2000 – 2001 рр.), віце-прем'єр-міністр України у 2001 – 2002 рр., академік АЕН України, к.е.н., Заслужений економіст України **В.В. Роговий**; Голова Конституційного суду України у 2002–2005 рр., Надзвичайний та Повноважний Посол України, академік НАПрН України, к.ю.н., професор, Заслужений юрист України **М.Ф. Селівон**; Прем'єр-міністр України у 1991-1992 рр., народний депутат України I скликання, к.т.н., професор **В.П. Фокін** та ряд інших вчених і державних діячів.

На превеликий жаль, багатьох колишніх членів Правління Спілки – Г.Т. Костроміна, М.М. Мальованика, В.А. Масола, А.Ф. Павленка, В.І. Павлова, Ю.М. Пахомова, С.П. Скрипченка, С.І. Соколенка, М.Г. Чумаченка – вже немає серед нас, але світла пам'ять про них назавжди збережеться в серцях членів Спілки та багатьох громадян, хто мав нагоду спілкуватися чи працювати з ними, і не лише нашої країни.

Насамкінець, вселяє оптимізм і надію на успішне для України майбутнє сподівання, що матеріали цієї збірки

знайдуть відгук у широкого кола фахівців, працівників органів влади та органів місцевого самоврядування, для яких визначальним у роботі є інтереси держави та добробут народу, а також стануть у пригоді, перш за все, тим вченим-економістам, здобувачам наукових ступенів та студентам, які цікавляться сучасними підходами до відновлення економіки країни на засадах керованості, економічного патріотизму та сталого зростання. Але й інші зацікавлені читачі знайдуть для себе у цій збірці багато корисного, бо цінності, які поділяє і розвиває Спілка за весь час свого існування, є вічними людськими цінностями Мудрості, Добра, Любові і Справедливості, а вони допомагають з розумом ставитися до пізнання і перетворення Богом дарованого світу та зберігати і примножувати мудрість поколінь, щоб передати її нащадкам.

*Президент Спілки економістів України,
Заслужений економіст України, академік АЕНУ, професор
Валентин ОСКОЛЬСЬКИЙ*

БІБЛІОГРАФІЯ ВИДАНЬ СПІЛКИ ЗА ПЕРІОД 2004 – 2019 рр.

1. Регіони України: їх можливості та перспективи розвитку. Матеріали III Пленуму Спілки економістів України та економічного форуму. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2004. – 120 с.
2. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2004 рік. – За заг. ред. В.В.Оскольського. – К., 2005. – 23 с.
3. Стандарти прозорості на конкурентоспроможному фондовому ринку та в банківській системі України. Матеріали IV Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної економічної українсько-німецької конференції. – За заг. ред. В.В.Оскольського. – К., 2005. – 146 с.
4. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2005 рік. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2006. – 54 с.
5. Економіка України у передвиборних програмах партій і громадсько-політичних блоків (економічна частина). – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2006. – 128 с.
6. Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит. Матеріали V Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2006. – 180 с.
7. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2006 рік. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2007. – 78 с.
8. Перспективи становлення конкурентоспроможної регіональної економіки. Матеріали VI Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції.–За заг. ред. В.В. Оскольського. – К.,2007.– 403 с.
9. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2007 рік. – За заг. ред. В.В.Оскольського. – К., 2008. – 94 с.

10. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку. Матеріали VII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2009. – 350 с.

11. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2008 рік. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2009. – 124 с.

12. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2009 рік. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2010. – 198 с.

13. Інвестиційно-інноваційний розвиток економіки регіону. Матеріали IV з'їзду Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2010. – 410 с.

14. Економічна політика в Україні: вихід з кризи та перехід на шлях інноваційного розвитку. Матеріали II Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2010. – 364 с.

15. Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку в Україні. Матеріали III Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції. – За загальною редакцією В.В. Оскольського. – К., 2010. – 208 с.

16. В.В. Оскольський. Спілка економістів України і політика економічних реформ – будуємо нову країну. – К.: Спілка економістів України, 2010. – 320 с.

17. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2010 рік. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2011. – 320 с.

18. Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України. Матеріали V Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2011. – 276 с.

19. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2011 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2011. – 220 с.

20. Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України. Матеріали VII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської

науково-практичної конференції. – За заг. ред. В.В. Оскольського. – К., 2012. – 304 с.

21. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2012 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2013. – 270 с.

22. Екологічно чисте виробництво – основа підвищення якості продукції на товарних ринках України. Матеріали VIII Пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2013. – 238 с.

23. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2013 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2014. – 238 с.

24. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. Матеріали IX Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2014. – 336 с.

25. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2014 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2015. – 242 с.

26. Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації. Матеріали X Пленуму Спілки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2015. – 390 с.

27. Звіт про діяльність Спілки економістів України за 2015 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2016. – 252 с.

28. Перспективи, проблеми і завдання розвитку сфери туризму і рекреації в Україні. Матеріали XI Пленуму Спілки економістів України. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2017. – 312 с.

29. Звіт про діяльність Співки економістів України за 2016 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2017. – 270 с.

30. Нова стратегія регіонального розвитку України: шлях до майбутнього. Матеріали XI Пленуму Співки економістів України. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2018. – 312 с.

31. Звіт про діяльність Співки економістів України за 2017 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2018. – 212 с.

32. Звіт про діяльність Співки економістів України за 2018 рік. – За заг. ред. академіка АЕН України, професора В.В. Оскольського. – К., 2019. – 208 с.